

ศึกษาเปรียบเทียบวิธีการสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท
กับศาสนาขงจื้อ

A COMPARATIVE STUDY OF TECHNIQUES PERCEIVED
IN THE THERAVADA BUDDHISM AND CONFUCIANISM

พระครูสุวัฒนภัทรภรณ์ (สุจิตร์ สาระเจริญ)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๘

ศึกษาเปรียบเทียบวิธีการสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท
กับศาสนาขงจื้อ

พระครูสุวรรณภัทรภรณ์ (สุจิตร์ สาระเจริญ)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๘

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A Comparative Study of Techniques Perceived
in the Theravada Buddhism and Confucianism

PhraKhru Suwatphattharaporn

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Comparative Religion)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
B.E. 2015

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย เรื่อง
“ศึกษาเปรียบเทียบวิธีการสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ” นี้ เป็นส่วนหนึ่งของการ
การศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ

.....
(พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร,ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ประธานกรรมการ
(พระสุธีธรรมานุวัตร,ผศ.ดร.)

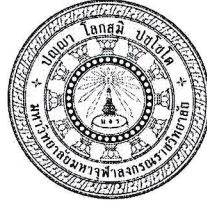
..... กรรมการ
(พระมหาสุริโย อุตตมเมธี,ดร.)

..... กรรมการ
(ดร.แสวง นิลนามะ)

..... กรรมการ
(ผศ.ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระมหาสุริโย อุตตมเมธี, ดร. ประธานกรรมการ
ดร.แสวง นิลนามะ กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย
พระครูสุวรรณภัทรารักษ์ (สุจิตร์ สาระเจริญ)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์เรื่อง
“ศึกษาเปรียบเทียบวิธีการสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ” นี้ เป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ

(พระมหาสมบุญ วุฑฒิโกโร,ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระสุธีธรรมานันท์, ผศ.ดร.)

กรรมการ

(พระมหาสุริโย อุตตมเมธี,ดร.)

กรรมการ

(ดร.แสง นิลนามะ)

กรรมการ

(ผศ.ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหาสุริโย อุตตมเมธี, ดร.

ประธานกรรมการ

ดร.แสง นิลนามะ

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

พระครูสุวัฒนภัทรภรณ์ (สุจิตร์ สาระเจริญ)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาเปรียบเทียบวิธีการสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท
กับศาสนาขงจื้อ

ผู้วิจัย : พระครูสุวัฒนภัทรภรณ์ (สุจิตร์ สาระเจริญ)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหาสุริโย อุตตมเมธี, ดร. ป.ธ. ๙, พธ.บ., M.A., Ph.D.(Phil)

: ดร.แสวง นิลนามะ ป.ธ. ๗, พธ.บ., พธ.ม., พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)

วันสำเร็จการศึกษา : ๑๕ ธันวาคม ๒๕๕๘

บทคัดย่อ

การศึกษานี้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาวิธีการสอนของพุทธเจ้า ๒) เพื่อศึกษาวิธีการสอนของขงจื้อและ ๓) เพื่อเปรียบเทียบวิธีการสอนของพระพุทธเจ้ากับขงจื้อโดยงานวิจัยนี้ เป็นการศึกษเปรียบเทียบโดยอาศัยข้อมูลทางเอกสารเป็นสำคัญ

ผลการวิจัยพบว่า หลักการสอนของพระพุทธเจ้า ผู้แสดงธรรมแก่คนอื่น ฟังตั้งธรรม ๕ อย่างไว้ในใจ คือ ๑. เราจักกล่าวไปตามลำดับ๒. เราจักกล่าวยกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจ๓. เราจักแสดงด้วยอาศัยความเมตตา ๔. เราจักแสดงโดยไม่เห็นแก่อาภิส ๕. เราจักแสดงไปโดยไม่กระทบตนและคนอื่น สอนตามสติปัญญาของผู้ฟัง ด้วยวิธีแบบสากัจฉา หรือแบบสนทนา ทรงใช้กับผู้ที่ยังไม่เลื่อมใสศรัทธา แบบบรรยาย ทรงใช้แสดงธรรมประจำวัน แบบตอบปัญหา มีทั้งผู้สงสัยในข้อธรรมถามเพราะต้องการรู้คำตอบ เพื่อเทียบเคียงกับคำตอบในลัทธิของตน และแบบวางกฎข้อบังคับ

หลักการสอนของศาสนาขงจื้อมีหลากหลายวิธี แต่ละวิธีนั้นก็ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น เพราะขงจื้อให้ความสำคัญต่อสถานการณ์ที่กำลังเกิดขึ้น และใช้หลักธรรมและวิธีสอนได้อย่างเหมาะสม ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์พบว่า วิธีการสอนของขงจื้อ สรุปได้ ๔ วิธี วิธีสอนโดยใช้ตัวอย่าง เป็นแบบสนทนา วิธีสอนโดยใช้สถานการณ์จำลอง หรือ แบบบรรยาย แบบถาม-ตอบ ปัญหา วิธีสอนโดยใช้การทดลองหรือแบบเปรียบเทียบ

แม้ทั้ง ๒ ศาสนาจะมีวิธีสอนต่างกันเล็กน้อย แต่ทั้งสองก็ถือผู้ที่ถูกสอนเป็นศูนย์กลางและสอนตามจริตของผู้ฟัง

Thesis Title : A Comparative Study of Techniques Perceived in the Theravada Buddhism and Confucianism

Researcher : PhraKhru Suwatphattharaporn

Degree : Master of Arts (Comparative Religion)

Thesis Supervisory Committee

: Phramaha Suriyo Uttamamedhi Paī IX, B.A. M.A., Ph.D. (Phil)

: Dr.Sawaeng Nilnama Paī XII, B.A. (Phil) Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Graduation : 15 Dec 2015

ABSTRACT

The research is of 3 objectives namely :- 1) to study the manner of teaching of Buddha, 2) to study the method of teaching of Confucius, and 3) to compare the method of teaching of the Buddha and the Confucius. This research is the comparative study by the documentary data.

From the study, it is found that:-

In the perspective of Theravada Buddhism is the principle of Buddha' teaching who is a preacher giving a sermon to people, He establish in Himself, e.g., 1) his instruction or exposition, 2) it has reasoning or refers to causality, 3) it is inspired by kindness, 4) it is not for worldly gain, and 5) it does not hurt oneself or others. He will teach according to the listener's intelligence by the conversation or discuss. He use for the one who is not believe with the explanation, He preach the Dhamma in daily life by the question and answer, there are many person doubt in Dhamma, need to know the doctrines, ask for comparing with their sect's doctrines, and lay down the regulations.

The researcher has found out many methods in the perspective of Confucianism. Each method is upon the situation at that time. Because Confucius emphasis on situations happening and know accordingly the principles and method of teaching. The researcher has found that the method of Confucius's teachings can be concluded in four methods by the conversations, teaching by reproduced situation or explanation, question and answer, teaching by experiment or comparison.

Even though both Theravada Buddhism and Confucianism is a small difference of the method of teaching, but they hold the listeners are as the center and teach Dhamma according to their temperaments.

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณพระราชวรมณี,ดร. รองอธิการบดีฝ่ายกิจการนิสิต พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร. คณบดีคณะพุทธศาสตร์ พระมหาสมบุญ วุฑฒิโกโร,ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย พระราชสิทธิมนี วิ.,ดร. ผู้อำนวยการโครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ ขอบพระคุณพระมหาสุริโย อุตตมเมธี,ดร. ประธานควบคุมวิทยานิพนธ์ ดร.แสวง นิลนามะ กรรมการคุมวิทยานิพนธ์ ที่ให้คำแนะนำ และชี้ประเด็นต่าง ๆ ในการทำวิทยานิพนธ์เพื่อให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น เจริญพรขอบคุณ ผศ.กฤต ศรียะอาจ ที่ให้ความช่วยเหลือ ให้คำแนะนำ ตรวจสอบแก้ไข ข้อบกพร่องต่าง ๆ เกี่ยวกับคำสอนขงจี๊ ตั้งแต่ต้นจนเสร็จสมบูรณ์ด้วยความกรุณาอย่างยิ่ง เจริญพรขอบคุณ รศ.ดร.ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร ที่ช่วยตรวจสอบบทคัดย่อภาษาอังกฤษด้วยเมตตาธรรมอย่างยิ่ง

อนุโมทนาขอบคุณ ผศ.เฉลียว รอดเขียว ผศ.สมควร นิยมวงศ์ ผศ.ดร.ณัฏฐิ์ ศรีดี ตลอดทั้งคณาจารย์และเจ้าหน้าที่ในโครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ทุกรุป/ทุกท่าน ที่กรุณาทำให้ตลอดระยะเวลาแห่งการศึกษา การขอคำปรึกษา และการติดต่อประสานงานทุกอย่าง เป็นไปด้วยความราบรื่นและเปี่ยมล้นด้วยกัลยาณธรรมทุกเวลา

ขอบคุณเพื่อนนิสิตในสาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ รุ่นที่ ๕ ทุกรุป/ทุกท่าน ที่กรุณาแบ่งปันข้อมูลทั้งขณะศึกษาอยู่และขณะทำงานวิจัย ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่เอื้อเอื้อในการเข้าใช้ห้องสมุดด้วยมิตรไมตรีที่อบอุ่นยิ่ง

อนุโมทนาขอบคุณบิดา-มารดา ครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ และผู้มีพระคุณทุกท่าน ที่มีส่วนช่วยอย่างสูงล้นต่อการศึกษาล่าเรียนตั้งแต่ต้นกระทั่งถึงวันนี้

ขอพระสัทธรรมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และความดีงามทั้งปวง ได้ดำรงมั่น เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนหมู่มาก และแก่ชาวโลกตลอดกาลนาน เทอญ

พระครูสุวัฒนภัทรภรณ์ (สุจิตร์ สาระเจริญ)

๑๕ ธันวาคม ๒๕๕๘

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(๑)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(๒)
กิตติกรรมประกาศ	(๓)
สารบัญ	(๔)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	(๖)
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๔
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๕
๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๐
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๐
บทที่ ๒ หลักการสอนของพระพุทธเจ้า	
๒.๑ นิยามและความหมาย	๑๒
๒.๒ พุทธวิธีการสอน	๑๓
๒.๓ วิธีจูงใจในการใช้พุทธวิธีการสอน	๒๒
๒.๔ องค์ประกอบที่พระพุทธเจ้าทรงสร้างแรงจูงใจในการสอน	๒๕
๒.๕ ปัญหาและอุปสรรคในการสอน	๓๖
บทที่ ๓ หลักการสอนของขงจื้อ	
๓.๑ นิยามและความหมาย	๓๘
๓.๒ วิธีการสอนของขงจื้อ	๓๘
๓.๓ วิธีจูงใจในการสอนขงจื้อ	๕๓
๓.๔ องค์ประกอบที่ขงจื้อสร้างแรงจูงใจในการสอน	๕๗
๓.๕ ปัญหาและอุปสรรคในการสอน	๖๔
บทที่ ๔ เปรียบเทียบความเหมือนและความต่างในหลักการสอนของพระพุทธเจ้ากับขงจื้อ	
๔.๑ เปรียบเทียบนิยามและความหมาย	๗๐
๔.๒ เปรียบเทียบวิธีการสอน	๗๑
๔.๓ เปรียบเทียบวิธีจูงใจในการใช้วิธีการสอน	๗๓
๔.๔ เปรียบเทียบองค์ประกอบที่พระพุทธเจ้ากับขงจื้อสร้างแรงจูงใจในการสอน	๗๔
๔.๕ เปรียบเทียบปัญหาและอุปสรรคในการสอน	๗๗

๔.๖ เปรียบเทียบการนำมาประยุกต์ใช้	๘๐
๔.๗ สรุปการประยุกต์หลักธรรมและวิธีการสอนหลักธรรมปัจจุบัน	๘๑
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ	
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๘๓
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๘๕
บรรณานุกรม	๘๖
ประวัติผู้วิจัย	๙๑

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

คัมภีร์ที่ผู้วิจัยใช้ศึกษาและนำมาอ้างอิงสำหรับการเขียนในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ โดยกล่าวถึงแหล่งที่มา เล่ม/ข้อ/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๑-๑๔๐/๘๓-๑๐๒ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค พระสุตตันตปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๑๑ ข้อ ๑๑๑-๑๔๐ หน้า ๘๓ - ๑๐๒ การอ้างอิงคัมภีร์ผู้วิจัยอาจกำหนด โดยกล่าวถึงชื่อคัมภีร์ ข้อ/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๔๐๒ หมายถึง สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต พระสุตตันตปิฎกภาษาไทย ข้อ ๒๕ หน้า ๔๐๒

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ที.สี. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมป็นณาสก	(ภาษาไทย)
ม.มู. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลป็นณาสก	(ภาษาไทย)
ส.ข. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
ส.นิ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ส. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.สพ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สหายนวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทุก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ฉกก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตตก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	สตัดกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฐก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.นวก. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.วิ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	วิมานวัตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)

ขุ.อิติ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถรี. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรีคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ม. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.จ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จุนิเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.ป. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏีสัมภิตามรรค	(ภาษาไทย)
ขุ.พุทธ. (ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	พุทธวงศ์	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ขงจื้อ

อักษรย่อของคัมภีร์ของขงจื้อ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์ *The Analects of Confucius*. ฉบับ Arther Waley, (trans.), ส่วนหนังสือแปล ใช้หลุนอิว : ขงจื้อสนทนา โดย สุวรรณาสถาอานันท์ คัมภีร์หลุนอิว และฉบับอมรทองสุข แปลเรียบเรียง, การใช้หมายเลขในคัมภีร์ ระบุถึง เล่ม : ข้อ : หน้า เช่น *The Analects*, book II:VII.

บทที่ ๑ บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นนักการศึกษาที่ยิ่งใหญ่ที่สุด ทรงพระปรีชาสามารถยอดเยี่ยมในการอบรมสั่งสอน และประสบความสำเร็จในการสอนอย่างสูงสุด พระนามอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า ที่ปรากฏได้ชื่อนานนามถวาย และพุทธศาสนิกชนนิยมกล่าวเรียกกันเสมอคือคำว่า “พระบรมศาสดาหรือพระบรมครู” ซึ่งแปลว่า พระศาสดาผู้ยอดเยี่ยมหรือผู้เป็นยอดของครู ในภาษาบาลีก็มีบทพุทธคุณถวายพระเกียรติว่า “สตาเถวมนุสสาณ” แปลว่า พระศาสดาของทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย และมีคำเสริมพระพุทธคุณว่า “อนุตโตโร ปุริสทมมสารถิ” แปลว่าเป็นสารถิฝึกคนได้ไม่มีใครยิ่งกว่า^๑ ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นความยิ่งใหญ่ของพระพุทธองค์ พระพุทธศาสนาเป็นกระบวนการฝึกฝนอบรมตนตามไตรสิกขา คือเรื่องระเบียบวินัยการควบคุมอินทรีย์ การบังคับควบคุมตนเองได้ จนกระทั่งมีกายวาจาปรกติเรียบร้อยงดงาม (ศีลสิกขา) มีสุขภาพจิตดี มีสมรรถภาพจิตดี และมีคุณภาพจิตดี มีความสุขสบายสงบเยือกเย็น มีความรักใคร่เมตตา มีความขยันขันแข็งอดทนเอื้อเฟื้อ เพื่อแม่แก่ผู้อื่น(จิตสิกขา) มีสติปัญญา รู้จักแยกแยะพิจารณา รู้จักคิด คิดได้ศึกษาเป็น รู้เข้าใจเรา เข้าใจเขา เข้าใจโลก เข้าใจชีวิต และเข้าใจสังขาร (ปัญญาสิกขา) เป็นการครองชีวิตอย่างประเสริฐ (พรหมจรรย์) ดำเนินชีวิตด้วยปัญญาไปตลอดชีวิต (LIFE LONG EDUCATION)^๒ พระพุทธศาสนาสอนให้ทำลายโลภะ โทสะ โมหะ สอนให้คิดแบบโยนิโสมนสิการ สอนความไม่เป็นผู้เชื่อง่าย (กาลามสูตร) สอนการเจริญสติ สอนธรรมะการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม การมีกัลยาณมิตรธรรม และที่สำคัญยิ่งคือความไม่ประมาท^๓

วิธีการที่ถูกต้องและก่อให้เกิดประโยชน์อย่างแท้จริง ในการนำพระพุทธศาสนาเข้าสู่จิตวิญญาณจนเกิดผลในทางปฏิบัติเป็นวิถีชีวิตของสังคมจึงสำคัญมากและต้องเริ่มต้นตั้งแต่เกิดจนตาย สิ่งสำคัญอย่างหนึ่งในการนำพระพุทธศาสนาเข้าสู่สังคมอย่างได้ผลคือ แรงจูงใจ ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญ

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธวิธีการสอน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๑.

^๒ พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตฺโต), **พุทธศาสตร์ร่วมสมัย ๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑๙๐- ๑๙๑.

^๓ ประเวศ วะสี, **พระสงฆ์กับการรู้เท่าทันสังคม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๐), หน้า ๕-๑๓.

อย่างยิ่ง เพราะแรงจูงใจที่ถูกต้องจะเป็นตัวทำให้คนมีการพัฒนาเป็นคนอย่างแท้จริง และสามารถนำไปพัฒนาสิ่งอื่นได้อย่างถูกต้อง^๔

การสอนอย่างที่พระพุทธองค์ ทรงใช้ฝึกฝนพระสาวกของพระองค์ อย่างนายเกสี^๕ ใช้วิธีฝึกม้า ๔ วิธี คือ (๑) นุ่มนวล (๒) รุนแรง (๓) ทั้งนุ่มนวลและรุนแรง และ (๔) ขำทึ่ง โดยคำว่านุ่มนวล นั้นหมายถึงการอธิบายชี้คุณหรืออานิสงค์ แต่บางคนต้องดูคำว่ากล่าว คำหิโทษกันบ้าง บางคนใช้วิธีผสมผสานทั้งชี้คุณและชี้โทษ ฉะนั้นครูอาจจะต้องใช้วิธีรุนแรงคือลงโทษเด็กบ้างถ้าจำเป็น อย่าให้หย่อนหรือดิ่งเกินไป คือ ตั้งเป้าหมายไว้ว่าต้องการอบรมเด็กให้เป็นอะไร เกณฑ์ในการตัดสินใจว่าจะจัดการกับเด็กแต่ละคนอย่างไร ไม่ให้เป็นแบบอย่างที่ไม่ดีแก่เด็กคนอื่น ครูจะทำอย่างนี้ได้ดีต่อเมื่อครูเองมีคุณธรรม^๖ อย่างที่เรียกว่า กำราบคนที่ควรกำราบ ยกย่องคนที่ควรยกย่อง^๗ คุณธรรมจึงเป็นเครื่องมือที่จะป้องกันการถูกตรวจสอบ จากเด็กได้ว่าถ้าดีจริงทำไมครูจึงไม่ทำตามที่ครูสอน การสอนต้องสอนให้รู้ ทำให้ดู และก็เป็นอยู่ให้เห็น สอนให้รู้เพราะครูมีปรีชาญาณ คือทฤษฎี ทำให้ดูเพราะครูมีปฏิบัติ คือปฏิบัติเอง และอยู่ให้เห็นเพราะครูได้เห็นผลด้วยตัวเอง^๘ ในยุคปัจจุบันนี้เป็นยุคข้อมูลข่าวสาร ครูอาจารย์ต้องสอนวิธีการค้นคว้าหาและวิธีวิเคราะห์เลือกเฟ้นข้อมูลข่าวสาร ด้วยวิธีการที่เรียกว่าโยนิโสมนสิการ^๙ เพื่อให้เด็กได้รู้จักแยกแยะ และค้นคว้าหาความรู้ได้ด้วยตนเองเพื่อเป็นเครื่องมือในการนำไปใช้ในชีวิตเป็นการ มุ่งให้ผู้เรียน(เด็ก) ได้ปัญญาทั้งสามประการ คือ สุตมยปัญญา (ความรู้เกิดจากการรับข้อมูลข่าวสารหรือรู้จำ) จินตามยปัญญา (ความรู้เกิดจากการคิดหรือรู้คิด) และภาวนามยปัญญา (ความรู้เกิดจากการทำหรือรู้ทำ)^{๑๐}

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การศึกษาเครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑), หน้า ๔๔.

^๕ อัง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๑๑/๑๖๙-๑๗๑.

^๖ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **ครูที่ดีต้องมีธรรมะ**, หน้า ๓๒-๓๔.

^๗ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **พุทธวิธีบริหาร**, หน้า ๔๓., ดูเพิ่มเติมใน ชุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๙/๕๙๗.

^๘ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), “การเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนา”, **พุทธจักร** ปีที่ ๖๒ ฉบับที่ ๒ (กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑), หน้า ๑๒-๑๓.

^๙ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), โรงเรียนวิถีพุทธเพื่อสังคมไทย, ใน **โรงเรียนวิถีพุทธ**, หน้า ๓๘. พระศรีธวัชเมธี(ชนะ ป.ธ.๙), บรรณาธิการ. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗).

^{๑๐} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **โรงเรียนวิถีพุทธเพื่อสังคมไทย**, หน้า ๓๙, ดูเพิ่มเติมใน ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๔๒/๒๗๑.

ส่วนการสอนของขงจื้อ ขงจื้อได้ให้ความสำคัญแก่การศึกษาเช่นกัน ดังที่ครั้งหนึ่ง^{๑๑} ขงจื้อเดินทางไปยังแคว้นเหวย โดยมีหรัญยูชั้บรม้าไปส่ง ขงจื้อได้เห็นความหนาแน่นของราษฎรแคว้นเหวย จึงกล่าวว่า ประชาชนช่างหนาแน่นอะไรเช่นนี้

หรัญยู กล่าวว่า ประชาชนได้ทวีมากมาย ต่อไปเราจะทำอะไรให้กับพวกเขา

ขงจื้อตอบว่า ทำให้พวกเขาอิ่มคั่ง

หรัญยูถามว่า เมื่อทำให้เขามั่นคั่งแล้ว จะทำอะไรต่อไป

ขงจื้อ ตอบว่า ให้เขาได้รับการศึกษา

ขงจื้อ ยังกล่าวอีกว่า การไม่เรียนรู้ในจารีตชนบประเพณี ไม่อาจอยู่ในสังคมได้ ถ้าหากราษฎรไม่ได้รับการศึกษาที่ดีพอ ก็ไม่ต่างจากไม้ที่ยังไม่ได้แกะสลัก ย่อมใช้เป็นเครื่องมือประดับบ้านเรือนไม่ได้ดั่งคัมภีร์หลี่จี้กล่าวว่า หยกไม่หลกไม่เป็นเครื่องประดับ คนไม่ได้เรียน ไม่รู้ค่าความเป็นคน^{๑๒}

ในส่วนชีวิตส่วนตัว ขงจื้อก็ได้ให้ความสำคัญต่อการศึกษาในชีวิตของตนเองเช่นกัน ดังที่บอกไว้ว่า สิบห้าปีตั้งใจ ฝึกฝนศึกษาเล่าเรียน สามสิบปีเข้าใจจรรยาประเพณี สี่สิบปีมีความรู้ไม่หลงมกมาย ห้าสิบปีรู้จักภาระหน้าที่ หกสิบปีรู้จักความคิดเห็นของคนอื่น เจ็ดสิบปีทำอะไรได้ตามใจโดยไม่ละเมิดจารีตประเพณี^{๑๓}

จะเห็นได้ว่า ในชีวิตส่วนตัวของขงจื้อ ท่านได้ให้ความสำคัญต่อการศึกษามาเป็นอันดับหนึ่ง เพราะท่านเห็นว่า การศึกษาของประชาชน จะทำให้การปกครองบ้านเมืองง่ายยิ่งขึ้น การศึกษาทำให้ประชาชนแยกแยะผิดชอบชั่วดี อะไรควร ไม่ควร และช่วยให้ดำรงตนในสังคมได้ด้วยความดีงาม ดังคำกล่าวของท่านที่ว่า “เมื่อคนอยู่ในสถานะสูงได้รับการศึกษาดีแล้ว เขาก็จะรักเพื่อนมนุษย์ และเมื่อคนที่มีสถานะต่ำได้รับการศึกษาดีแล้ว เขาก็จะปกครองง่ายขึ้น”^{๑๔} มีวิธีการสอน อุทิศสติของความเป็นครู๑)ไม่หวงวิชา“ความรู้คู่คุณธรรม” ๒)ไม่หลงตนเอง ๓)มีความเต็มใจในการสอน (ฉันทะ) “ข้าพเจ้าไม่เคยปฏิเสธการอบรมสั่งสอนวิชาความรู้ให้แก่ใครๆ ซึ่งมีความกระหายอยากที่จะเรียนรู้แม้เขาจะยากจนอาจหาได้เพียง เนื้อแห้ง สองชิ้น เพื่อมาเป็นเครื่องตอบแทนน้ำใจก็ตาม” การสอนของขงจื้อแบ่งเป็น ๔ ขั้นตอน คือ

๑. ให้จิตตั้งมั่นในสัจธรรม

๒. ให้ยึดถือคุณธรรม

๓. อย่าละทิ้งกัลยาณธรรม

^{๑๑} The Analects, Book XII : 9 (ดูรายละเอียดใน จานงค์ ทองประเสริฐ, ผู้แปล, บ่อเกิดลัทธิ
ประเพณีจีน ภาค ๑-๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘, หน้า ๔๗)

^{๑๒} อู๋จิง, คัมภีร์ฮ่องเต้, หน้า ๓๐๐.

^{๑๓} The Analects, Book II : 4.

^{๑๔} The Analects. Book XVIII : 4.

๔. เพลิดเพลินศึกษาศิลปกรรม

ในการศึกษาขงจื้อจะรับศิษย์ทุกชั้นวรรณะไม่แยกยากดีมีจน ถ้ายทอดความรู้ตามสติปัญญาของผู้เรียนเป็นหลัก จะเห็นได้จาก “แม่มีเนื้อแห้งเพียงสองชิ้นมาบูชาครู เราก็มินิรับเขาเป็นศิษย์” ส่วนรูปแบบหรือวิธีการสอนของขงจื้อนั้นมี ๔ ขั้นตอน

๑. ให้จิตตั้งหมั่นในสัจธรรม (เต๋า)

๒. ให้ยึดถือคุณธรรม (เต็ก-เต๋อ)วิธีสร้างสมคุณธรรม ดังขงจื้อกล่าวว่า ช่างจะทำงานให้ได้ดี ต้องทำเครื่องมือให้คมก่อน อยู่เมืองใดพึงรับใช้ขุนนางผู้มีกัลยาณธรรม คบหาบัณฑิตผู้ทรงกัลยาณธรรมคุณธรรมที่ควรยึดถือตลอดชีวิต “เอาใจเข้ามาใส่ใจเรา อะไรที่เราไม่ปรารถนา ก็อย่าทำกับผู้อื่น”

๓. อย่าละทิ้งกัลยาณธรรม (ยิ่น-เหญิน)

๔. เพลินศึกษาศิลปกรรม

ในการศึกษาทั้ง ๔ ประเด็นข้างต้นนั้น ขงจื้อ ได้กล่าวถึงวิธีการสอนโดยมุ่งผู้เรียนเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้ โดยขงจื้อมองว่า “ในการสอนนักเรียน ถ้าเขายังไม่คิดอยากได้ เราก็มิสอน เขาไม่คิดจะพูด เราก็มิแนะนำให้เขาพูด ชี้ให้เห็นทิศหนึ่ง เขาไม่สามารถโยงไปได้อีก ๓ ทิศ เราก็มิสอนเขาต่อไปอีก”^{๑๕}

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงให้ความสนใจศึกษา วิธีการสอนของพระพุทธศาสนาและวิธีการสอนของขงจื้อที่ถูกต้องในประเด็นดังต่อไปนี้ ๑.วิธีการสอน ๒.วิธีจูงใจในการสอน ๓.องค์ประกอบที่สร้างแรงจูงใจ ๔.ปัญหาและอุปสรรคในการสอน ๕.การนำวิธีการสอนมาประยุกต์ใช้

ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ผู้วิจัยจึงมีความสนใจ ว่าพระพุทธองค์ท่านมีแนวทางอย่างไร ขงจื้อมีแนวทางอย่างไร จึงได้รวบรวมข้อมูล ศึกษาวิเคราะห์ เพื่อให้เห็นแนวทางที่พระพุทธองค์และขงจื้อได้วางแนวทางการสอนไว้ และสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ในปัจจุบันทำให้เกิดประโยชน์ทางการศึกษาและทางสังคมไทยต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาวิธีการสอนของพุทธเจ้า
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาวิธีการสอนของขงจื้อ
- ๑.๒.๓ เพื่อเปรียบเทียบวิธีการสอนของพระพุทธเจ้ากับขงจื้อ

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ ทฤษฎีและวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ ทฤษฎีและวิธีการสอนของขงจื้อเป็นอย่างไร

^{๑๕} The Analects. Book : VIII

๑.๓.๓ การนำแนวคิดวิธีการสอนของพระพุทธเจ้ากับขงจื๊อมาเปรียบเทียบความเหมือนและความต่าง

๑.๔ ขอบเขตในการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษาแนวคิดเรื่องพุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้ากับขงจื๊อ โดยอาศัยข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และหนังสือสำคัญทางพระพุทธศาสนาและคำสอนของขงจื๊อ ใช้คำมัวร์คัมภีร์หลุนอวี เป็นสำคัญ ตลอดจนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ **แรงจูงใจ (Motive)** หมายถึง ภาวะที่กระตุ้นให้บุคคลแสดงพฤติกรรมออกมาตามแนวทางพุทธวิธีการสอน

๑.๕.๒ **วิธีสร้างแรงจูงใจ (Constructed Motivation Perceived)** หมายถึง การนำปัจจัยต่าง ๆ ที่ปรากฏในพุทธวิธีการสอน มาเป็นแรงจูงใจผลักดันให้บุคคลแสดงพฤติกรรมอย่างมีทิศทางเพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายหรือเงื่อนไขที่ต้องการ

๑.๕.๓ **พุทธวิธีการสอน (The Buddha's Teachings)** หมายถึงวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า ดังนี้ ๑.สันตัสสนา อธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง ๒.สมาทปนา ชักจูงใจให้เห็นจริงด้วยชวนให้คล้อยตาม ๓.สมุตเตชนา ระวังใจให้แก่วกถ้ำ บังเกิดกำลังใจ ๔. สัมปหังสนา ขโลมใจให้เข้มข้น

๑.๕.๔ **การสอนของขงจื๊อ (The Confucianism Teachings)** หมายถึงวิธีการสอนของขงจื๊อดังนี้ ๑.วิธีสอนโดยใช้ตัวอย่าง เป็นแบบสนทนา ๒. แบบบรรยาย ๓. แบบถาม-ตอบปัญหา ๔.วิธีสอนโดยใช้การทดลองหรือแบบเปรียบเทียบ

๑.๕.๕ **การประยุกต์ใช้ (Apply)** หมายถึงนำความรู้เชิงทฤษฎีหรือความรู้เดิมที่มีอยู่แล้วมาปรับใช้ เพื่อปรับปรุง เปลี่ยนแปลง แก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในสังคมให้ถูกต้องสงบร่มเย็นขึ้น

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ก. เอกสาร

๑. **พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต)**^{๑๖} ได้กล่าวไว้ในหนังสือ พุทธวิธีในการสอน ว่า พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ไม่ว่าจะแสดงที่ใดและแก่ใครย่อมมีจุดหมายเป็นแนวเดียวกัน คือมุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสภาพของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ให้มีทัศนคติและปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นอย่างถูกต้อง ในทางที่เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและบุคคลอื่น แต่เนื้อเรื่องและวิธีการสอนย่อมแตกต่างกันไปตามอุปนิสัย ความถนัดและความสนใจของผู้ฟัง สุดแต่เรื่องใด วิธีใด จะช่วยให้เขา

^{๑๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธวิธีในการสอน**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบัน บันลือธรรม, ๒๕๔๗), หน้า ๒๐.

เข้าใจธรรมได้ดี พุทธวิธีในการสอนเป็นความยิ่งใหญ่และพระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้าในการถ่ายทอด พระองค์ทรงมีหลักสอน แยกแยะกลุ่มเป้าหมาย ลีลาการสอน เทคนิคการสอน กลวิธีและ กุศโลบายประกอบการสอนต่างๆ ได้อย่างยอดเยี่ยมจนได้รับการยกย่องว่าเป็นนักการสอนที่ยิ่งใหญ่ที่สุด จนได้รับการขนานพระนามว่าเป็นพระบรมครู

๒. **พุทธทาสภิกขุ**^{๑๗} ได้แบ่งบุคคลที่เรียนรู้ธรรมไว้ ๓ ประเภทคือ พวกที่อยากฟังและพร้อมที่จะฟัง พวกที่มีความรู้สึกเป็นกลาง พวกที่ไม่อยากฟัง เกลียด แต่ถูกเกณฑ์หรือถูกบังคับให้มา ฟัง หลักการที่ท่านพุทธทาสใช้กับการจงใจเผยแผ่พระพุทธศาสนา พอสรุปได้ดังนี้คือ ๑) อำนาจที่สามารถใช้บังคับได้ ๒) สิ่งที่น่าสนใจหรือเกลี้ยกล่อม ๓) การสงเคราะห์ที่บริสุทธิ์ ๔) การกระทำชนิดที่ปาฏิหาริย์ ๕) การทำให้เกิดความเลื่อมใสด้วยการปฏิบัติปฏิบัติชอบให้ดู

๓. **หลวงพ่อบุญญานันทภิกขุ**^{๑๘} แรงจูงใจที่ให้คนหนุ่มสาวสนใจธรรมะ สรุปได้ดังนี้ อธิบายธรรมะให้เป็นของใกล้ตัว เมื่อยกหัวข้อธรรมมาอธิบายความหมายอย่างแจ่มแจ้งแล้ว จากนั้นก็ยกตัวอย่างให้เห็นชัด ๆ ใกล้ ๆ ตัว จนตระหนักว่าขาดธรรมะแล้วอันตราย รูปแบบแสดงธรรมใหม่ การแสดงปาฐกถาธรรม เป็นการสอนธรรมะแบบใหม่ที่น่าสนใจ สิ่งที่หนุ่มสาวโปรดปรานมากที่สุดคือ เวลาฟังไม่ต้องนั่งพับเพียบพนมมือ ลักษณะเฉพาะตัวของนักแสดง การพูดของท่านคล่อง ลีลาการพูดไวมาก แต่ชัดถ้อยชัดคำ โคร่งเรื่องปะติดปะต่อกันไปเป็นสาย ล้วนแต่มีสาระชวนฟัง ทันสมัยทันกาลเวลา ปัญหาที่ยกมากำลังเป็นที่สนใจของคนทั่วไป พอยกปัญหามาก็เอาธรรมะมาเสนอเป็นทางแก้ไข ให้คนหนุ่มสาวร่วมกิจกรรมพิเศษ

๔. **อมร ทองสุก**^{๑๙} ได้กล่าวไว้ใน คัมภีร์หลุนอวี ว่า ครั้งหนึ่งฉีจิงกง ได้ทรงถามความรู้เรื่องการปกครองจากขงจื้อ ขงจื้อกราบทูลว่า กษัตริย์ต้องทรงให้เป็นอย่างกษัตริย์ ขุนนางต้องให้เป็นดังขุนนาง บิดาต้องเป็นดังบิดา บุตรต้องเป็นดังบุตร การตอบเช่นนี้มีนัยว่าแต่ละฝ่ายพึงปฏิบัติตามหน้าที่ที่ตนมี พยายามช่วยเหลือเกื้อกูลให้สังคมอยู่เป็นสุข ครั้งสังคมอยู่เย็นเป็นสุขแล้วประเทศชาติจึงจะอยู่ในสถานะมั่นคง

๕. **สุวรรณา สถาอานันท์**^{๒๐} ได้กล่าวไว้ใน หลุนอวี : ขงจื้อสนทนา ว่า หลุนอวี เป็นกุญแจสำคัญที่เปิดประตูสู่การศึกษาเข้าใจปรัชญาจีนโบราณทั้งหมดหากจะกล่าวที่เราไม่อาจจะเข้าใจความเป็นจีน โดยไม่ศึกษาปรัชญาขงจื้อ เราก็อาจกล่าวได้เช่นกันว่า เราไม่อาจเข้าใจปรัชญาขงจื้อได้อย่างจริงจังหากไม่ศึกษาหลุนอวี เพราะขงจื้อได้วางทั้งหลักคำสอน วิธีการสอนเอาไว้

^{๑๗} พุทธทาสภิกขุ, **ข้อคิดเห็นบางประการเกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมบุชา, ๒๕๐๓), หน้า ๑๑๓-๑๑๗.

^{๑๘} พระมหาจรรยา สุทธิธนา, **ชีวิตและงานของท่านปัญญานันทะ**, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พรินต์ติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๔).

^{๑๙} อมร ทองสุก, **แปล.คัมภีร์หลุนอวี**. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ชุมชนหัวตร, ๒๕๔๙).

^{๒๐} สุวรรณา สถาอานันท์, หลุนอวี : ขงจื้อสนทนา. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑).

๖. **พ.ท.นวม สงวนทรัพย์**^{๒๑} ได้กล่าวไว้ใน ปริมาจารย์ขงจื้อ ว่า ถ้าหากว่าใครมอบอำนาจการบริหารให้แก่เรา เราจะใช้เวลาเพียง ๑ เดือนเท่านั้น ที่จะทำการสร้างสรรค์ให้ประชาชนในรัฐมีความผาสุก และจะขอเวลาเพียง ๓ ปี จะทำงานให้บรรลุผลตามอุดมคติอันเลิศ และขงจื้อกล่าวว่า ความลับแห่งระบบการปกครองที่ดีนั้นอยู่ที่การรู้จักคัดเลือกตัวเสนาบดีได้อย่างเหมาะสมกับหน้าที่

๗. **ละเอียต คิลาน้อย**^{๒๒} ได้กล่าวไว้ใน สร้างชีวิตและสังคมตามหลักคำสอนขงจื้อ ว่า เราอาจกล่าวได้ว่า ขงจื้อเป็นนักปราชญ์คนแรกในอารยธรรมจีน ข้อนี้เป็นที่ยอมรับนับถือของชาวจีน ทั้งในไต้หวันและแผ่นดินใหญ่ถึงแม้ว่าประวัติศาสตร์ยุคปัจจุบันจะมีพวกหัวใหม่ โจมตีทฤษฎีบางประการของขงจื้อ ว่าด้วยระบบการปกครองแบบศักดินาที่ว่า เจ้ากับเสนา พ่อกับลูก...ที่ต้องเคารพกัน ความคิดและคตินิยมของขงจื้อเกิดขึ้นในยุคสังคมทาส ในสภาพสังคมแบบนี้ไม่ได้การยอมรับขงจื้อ และแนวคิดของเขา แต่เมื่อประเทศจีนได้เข้าสู่สังคมศักดินาแล้ว แนวคิดขงจื้อไม่เพียงแต่เป็นที่ยอมรับและเคารพนับถือเท่านั้น หากยังได้กลายเป็นระบบความคิดและคตินิยมที่พิทักษ์ปกป้องตลอดจนสร้างความมั่นคงต่อสังคมจีนเป็นเวลาช้านาน

๘. **วคิน อินทสระ** ได้กล่าวไว้ในหนังสือ พุทธวิธีในการสอน ว่า พุทธวิธีในการสอน หมายถึง วิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงสอนพุทธบริษัทด้วยพุทธวิธีหลายอย่าง เพื่อให้เหมาะสมแก่ผู้ฟัง เพื่อให้ได้ประโยชน์มากที่สุด เมื่อจบการสอนโดยมีจุดมุ่งหมายในการสอน ๓ ประการ

- ๑) เพื่อให้ผู้ฟังรู้จักเห็นจริงในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น
- ๒) เพื่อให้ผู้ฟังตรงตามแล้วเห็นจริงได้ทรงแสดงธรรมอย่างมีเหตุผลที่ผู้ฟังพอตรงตามให้เห็นด้วยตนเอง
- ๓) เพื่อให้ผู้ฟังได้รับผลการของปฏิบัติตามสมควร ทรงแสดงธรรมมีคุณเป็นอัศจรรย์สามารถยังผู้ปฏิบัติตามให้ได้รับผลตามสมควรแก่กำลังแห่งการปฏิบัติของตนๆ^{๒๓}

๙. **พระราชวรมุนี** กล่าวถึง วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า ในหนังสือเทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า โดยสรุปมี ๔ ลักษณะ ได้แก่ **สันทัสนา** คือ การอธิบายขยายความให้เห็นอย่างชัดเจน แจ่มแจ้ง เหมือนงูมมือไปให้เห็นและดูด้วยตา ซึ่งลักษณะนี้จะทำให้ผู้ฟังเข้าใจเนื้อหาที่ฟังแล้วเกิดความเข้าใจเป็นอย่างดี **สมาทปนา** คือ การจงใจผู้ฟังให้เห็นจริงด้วย ตามเนื้อหาสาระที่นำมากล่าวนั้น ชวนให้ผู้ฟังเห็นคล้อยตามเนื้อหาจนต้องยอมรับ และนำเอาสิ่งที่ได้ฟังนั้นไปปฏิบัติได้จนบรรลุตามจุดประสงค์ที่นำมากล่าวไว้ **สมุตเตชนา** คือ การเร้าใจหรือปลุกใจให้เกิดความแกล้วกล้า เกิดกำลังใจ ให้ความมอดุสาหะแข็งขัน เชื่อมั่นในคำสอน ไม่ย่อท้อ และหวาดหวั่นต่อความเหนื่อยยาก หรืออุปสรรคใดๆ **สัมปหังสนา** คือ การขโลมใจให้เข้มขึ้น ไร่าเริง เบิกบาน ผู้ฟังไม่เบื่อและเต็มเปี่ยม

^{๒๑} นวม สงวนทรัพย์, พ.ท., ปริมาจารย์ขงจื้อ, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๓๓).

^{๒๒} ละเอียต คิลาน้อย, สร้างชีวิตและสังคมตามหลักคำสอนขงจื้อ, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๕).

^{๒๓} วคิน อินทสระ, พุทธวิธีในการสอน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๕),

ด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่ตนจะได้รับจากการฟัง แล้วนำไปปฏิบัติ วิธีการสอนดังกล่าวข้างต้นนี้ ได้ทรงให้พระสาวกนำไปปฏิบัติใช้ ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน^๓

๑๐. เสฐียรพงษ์ วรรณปก ได้กล่าวถึงเทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้าไว้ดังนี้

๑. ทำนามธรรมให้เป็นรูปธรรม
 - ก. ใช้อุปมาอุปไมย
 - ข. ยกนิทานประกอบ
 - ค. ใช้อุปกรณ์หรือสื่อการสอน
๒. ทำตนให้เป็นตัวอย่าง
๓. ใช้ถ้อยคำเหมาะสม
๔. เลือกสอนเป็นรายบุคคล
๕. รู้จักจังหวะและโอกาส
๖. ยืดหยุ่นในการใช้เทคนิควิธี
๗. การเสริมแรง^{๒๔}

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าวมาข้างต้น ทำให้ทราบว่าแนวคิดของขงจื้อมีอิทธิพลต่อปรัชญาสังคมการเมืองการปกครองตะวันออก โดยเฉพาะประเทศจีนฮ่องกงและไต้หวัน แต่สังคมอุดมคติดังกล่าวยังไม่อาจเกิดขึ้นได้จริงเป็นรูปธรรม ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาวิธีการสอนของขงจื้อ เพื่อให้ทราบว่าแนวคิดดังกล่าวมีวิธีการอย่างไร

ข. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑. พระมหาอุทัย อุทโย (ศิริภักดิ์)^{๒๕} ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องต้นหาในพระไตรปิฎก” พบว่า มนุษย์ปุถุชนนั้นมักจะเกี่ยวข้องกับความอยากอยู่ตลอดเวลา ความอยากที่เป็นแรงจูงใจให้เกิดการแสวงหาจนเกิดการกระทำ การกระทำที่เป็นฝ่ายต้นหา นั้นย่อมแสดงบทบาทในทางที่ผิด ๆ ก่อให้เกิดความทุกข์ความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่น เมื่อกระทำสิ่งใดก็ตาม หากทำไปด้วยอำนาจหรืออิทธิพลของความอยากฝ่ายต้นหาแล้ว ผลที่ได้รับก็คือทุกข์โทษความเดือดร้อนทั้งตนเองและบุคคลอื่น สำหรับผู้ที่ใช้ความอยากฝ่ายธรรมอันทะเป็นแรงจูงใจนั้น ย่อมมีเหตุผลรู้ตัว รู้ผลของการกระทำนั้น จึงเป็นแรงจูงใจที่ดีกระตุ้นให้ทำแต่สิ่งที่ดี ๆ และนำผลที่เกิดจากการกระทำนั้น มาช่วยตนเองและสังคมให้มีความสงบสุขได้นั้น พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีสอนอย่างไร จึงมีผู้รู้แจ้งเห็นตาม

^{๒๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, **พุทธวิธีการสอนจากพระไตรปิฎก**, (กรุงเทพฯ : เพชรรุ่งการพิมพ์, ๒๕๔๐).

^{๒๕} พระมหาอุทัย อุทโย (ศิริภักดิ์), “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องต้นหาในพระไตรปิฎก,” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒).

๒. พระมหาวชิรวงร วชิรญาณเมธี (จันทะเกตุ)^{๒๖} ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องนิเวศน์ในพระพุทธศาสนา” พบว่า พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีสอนอย่างไร จึงทำให้บุคคลเมื่อเกิดมีชีวิตขึ้นมาย่อมมีความต้องการ และในความต้องการนั้นยังแฝงไปด้วยความพยายาม ในความพยายามนั้นก็เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งเจริญหู เจริญตา และเพื่อยังชีวิตนั้นให้ดำรงชีพอยู่ได้ ซึ่งความต้องการหรือความอยากนี้ถือได้ว่าเป็นแรงจูงใจกระตุ้นผลักดันให้คนนั้นมีความพยายาม มีความขยันบากบั่นเพื่อยังงานนั้นให้สำเร็จเพื่อจะได้รับผลที่จะพึงได้ในสิ่งที่ตนหวัง

๓. พันจ่าอากาศเอก อภิชาติ พรสี^{๒๗} ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบเทศนาวิธีตามแนวอนุப்புพิภพิกถาในสังคมไทยปัจจุบัน” พบว่าการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าที่ทำให้ประสบผลสำเร็จ มีผู้ฟังได้ดวงตาเห็นธรรมเป็นจำนวนมากนั้นมียุคประกอบหลัก ๓ ด้าน คือ (๑) ด้านผู้แสดงธรรม (๒) ด้านเนื้อหาธรรม (๓) ด้านผู้ฟังธรรม ซึ่งแท้ที่จริงแล้วองค์ประกอบที่มีความสำคัญที่สุด คือ ผู้แสดงธรรม เพราะพระพุทธองค์ทรงมีคุณสมบัติรู้อัธยาศัยวาสนาบารมีของบุคคลอื่น เมื่อทรงเลือกบุคคลได้แล้ว ด้วยคุณสมบัติกำหนดรู้ใจของคนอื่นจึงทรงรู้ว่าบุคคลนั้นยังมีปัญหาอุปสรรคอยู่ เช่น ยังไม่เลื่อมใสศรัทธา จึงทรงปรับจิตปรับใจ (การสร้างแรงจูงใจ) ให้เขาเลื่อมใสศรัทธาก่อน โดยแสดงปาฏิหาริย์ ๓ คือ (๑)อิทธิปาฏิหาริย์ (๒) อาเทศนาปาฏิหาริย์ (๓) อนุศาสน์ปาฏิหาริย์ อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่างพร้อมกัน เมื่อเขามีศรัทธาสนใจอยากฟังธรรมแล้ว จึงแสดงเนื้อหาธรรมในอนุப்புพิภพิกถาที่เหมาะสมกับบุคคลผู้นั้น ทำให้มีจิตใจพร้อมรับฟังธรรมขั้นสูง แล้วจึงประกาศอริยสัจ ๔ เพื่อให้บรรลุธรรมต่อไป

๔. พระมหาบุญเรือง ปญญาวิโร^{๒๘} ได้กล่าวไว้ในงานวิจัย เรื่องการศึกษาแนวความคิดเรื่องมนุษยนิยมในปรัชญาขงจื้อ ผลการวิจัยพบว่า หลักคำสอนมนุษยนิยมของขงจื้อมีความเกี่ยวข้องกับหลักสัมพันธ์ภาพทางสังคมระหว่างบุคคล ๕ คู่ด้วยกันคือ (๑)ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกับประชาชน (๒)ความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดากับบุตรธิดา (๓) ความสัมพันธ์ระหว่างสามีกับภรรยา (๔)ความสัมพันธ์ระหว่างพี่กับน้อง (๕)ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนกับเพื่อน และภายใต้ความสัมพันธ์ทั้ง ๕ นี้เป็นตัวกำหนดหน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อกัน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ตั้งแต่ระดับปัจเจกชนจนถึงระดับประเทศ

^{๒๖} พระมหาวชิรวงร วชิรญาณเมธี (จันทะเกตุ), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องนิเวศน์ในพระพุทธศาสนา,” *วิทยานิพนธ์ศาสนาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘).

^{๒๗} พันจ่าอากาศเอก อภิชาติ พรสี, “การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบเทศนาวิธีตามแนวอนุப்புพิภพิกถาในสังคมไทยปัจจุบัน”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

^{๒๘} พระมหาบุญเรือง ปญญาวิโร, “การศึกษาแนวความคิดเรื่องมนุษยนิยมในปรัชญาขงจื้อ”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑).

๕. พระมหากษัตริย์ ธีรปณฺโญ^{๒๙} ได้กล่าวไว้ในงานวิจัย เรื่องการศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาการเมืองขงจื้อกับพุทธปรัชญาเถรวาท ผลการวิจัยพบว่า ทั้งขงจื้อและพุทธปรัชญาเถรวาทมองการเมืองในแง่ของวิวัฒนาการทางธรรมชาติ และสังคม การอยู่ร่วมกันของคนหมู่มากก่อให้เกิดความจำเป็นในการที่จะต้องมีผู้ปกครองเข้ามาเป็นตัวกลาง หรือตัวแทน ทำหน้าที่คอยดูแล เพื่อให้เกิดความสงบสุขในสังคม ทั้งนี้ก็โดยพื้นฐานความเชื่อที่ว่า ทุกคนเกิดมาไม่เท่าเทียมกัน ทั้งกำลังสติ ปัญญา ความสามารถ สังคมจึงมีการแบ่งชั้นสูงต่ำ และปกครองกันตามลำดับๆ ขงจื้อนอกจากเป็นครูสอนศีลธรรมแล้ว บทบาทหนึ่งของท่านก็คือนักการเมืองด้วย ความเป็นนักการเมือง ทำให้ท่านสามารถแสดงบทบาทการเมืองได้โดยไม่มีข้อจำกัด ส่วนพระพุทธเจ้าทรงดำรงสถานะเป็นศาสดา วิธีการสอนของพระองค์จึงกระทำการโดยผ่านคำสอนทางศาสนา อย่างไรก็ตาม เมื่อจุดมุ่งหมายของทั้งสองท่านแล้ว ล้วนมีเป้าหมายอย่างเดียวกันคือ ความอยู่ดีกินดี ความอยู่เย็นเป็นสุขของประชาชน จะต่างกันแต่เพียงว่า ขงจื้อมุ่งเป้าหมายเพียงแค่ความสุขแบบโลก ๆ ขณะที่พุทธปรัชญาเถรวาท เน้นทั้งสุขแบบโลก ๆ (โลกียสุข) และความสุขที่อยู่เหนือโลก (โลกุตตรสุข)

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ทำให้ทราบว่าแนวคิดการสอนของพระพุทธเจ้ากับแนวคิดการสอนของขงจื้อมีอิทธิพลต่อสังคมและยังไม่มีใครศึกษาวิจัยอย่างชัดเจน ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดการสอนของพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ

๑.๗ วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงวิเคราะห์ โดยศึกษาค้นคว้าทางเอกสาร มีขั้นตอนดังนี้

๑.๗.๑ ศึกษาค้นคว้ารวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการสอนของพระพุทธเจ้ากับขงจื้อ แหล่งข้อมูล คือ

๑) ข้อมูลปฐมภูมิ : คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์คัมภีร์หลุนอวีของขงจื้อ

๒) ข้อมูลทุติยภูมิ : หนังสือ เอกสาร บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๗.๒ ศึกษา วิเคราะห์ ตีความข้อมูลที่รวบรวมได้

๑.๗.๓ เรียบเรียงและนำเสนองานวิจัย

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า

๑.๘.๒ ทำให้ทราบวิธีการสอนของขงจื้อ

๑.๘.๓ ทำให้ทราบความเหมือนและความต่างวิธีการสอนสอนของพระพุทธเจ้ากับขงจื้อ

^{๒๙} พระมหากษัตริย์ ธีรปณฺโญ, “การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาการเมืองขงจื้อกับพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑).

บทที่ ๒

หลักการสอนของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าพระนามเดิมว่า เจ้าชายสิทธัตถะ เป็นราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางสิริมหามายา กษัตริย์ผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ประสูติ ณ ลุมพินีวัน เมื่อวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ปีจอ หลังจากประสูติได้เพียง ๗ วัน พระมารดาก็สิ้นพระชนม์ ครั้นเจริญวัยแล้วพระราชบิดาก็ทรงให้ได้รับการศึกษาศิลปวิทยา จากครู วิศวามิตร จนจบศิลปศาสตร์ ๑๘ สาขา^๑ เมื่อพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา ได้อภิเษกสมรสกับพระนางพิมพาหรือยโสธรา มีพระโอรสองค์หนึ่งพระนามว่า ราहुล

เจ้าชายสิทธัตถะออกผนวช เมื่อพระชนมายุได้ ๒๙ พรรษา เพื่อที่จะทำการค้นหาหนทางแก้ความทุกข์ยากทั้งปวง หลังจากที่พระองค์ออกบวชแล้วพระองค์ก็เสด็จเข้าศึกษาในสำนักของท่านอาหารดาบสและอุทกดาบส เมื่อได้ศึกษาค้นคว้าจากสำนักอาจารย์แล้ว พระองค์ก็พบว่าคำสอนและวิธีปฏิบัติของบรรดาอาจารย์ทั้งสองมิใช่หนทางแห่งการดับทุกข์ได้หมดสิ้น ดังนั้นพระองค์จึงออกมาค้นหาสัจธรรมด้วยพระองค์เอง

เมื่อพระองค์ทรงออกมาค้นหาหนทางแห่งการดับทุกข์ พระองค์ทรงเริ่มทำความเพียรที่เรียกว่า ทุกกรกิริยา คือการบำเพ็ญเพียรทางกาย ถึงจะทรงกระทำความเพียรทางกายสักเพียงใด จนถึงขั้นอุกฤษฏ์แล้วก็ตาม พระองค์ก็ทรงพบว่า ไม่ใช่วิธีการที่จะนำไปสู่การดับทุกข์ ในที่สุดพระองค์ก็ทรงเลิกวิธีการบำเพ็ญเพียรทางกาย ทรงหันมาบำเพ็ญเพียรทางใจต่อไป ครั้นพระองค์ทรงบำเพ็ญเพียรทางจิตอย่างจริงจัง จนได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ หลังจากพระพุทธองค์ทรงตรัสรู้แล้ว พระองค์ก็ทรงอาศัยมหากรุณาธิคุณออกประกาศสัจธรรม และส่งสาวกจาริกไปยังส่วนต่างๆ ของชมพูทวีป เพื่อสั่งสอนประชาชนให้เกิดประโยชน์สุข เป็นเวลานานถึง ๔๕ ปี ได้ทรงตั้งพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคงพระองค์ทรงปรินิพพาน ณ เมืองกุสินารา เมื่อพระชนมายุได้ ๘๐ พรรษา ตรงกับวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ก่อนที่พระองค์จะเข้าสู่ปรินิพพาน พระองค์ได้ประทานปัจฉิมโอวาทว่า ให้เหล่าภิกษุทั้งหลายตั้งอยู่ในความไม่ประมาท^๒ และพระองค์มิได้ทรงแต่งตั้งให้สาวกรูปใดเป็นศาสดาแทนพระองค์ โดยพระองค์ตรัสว่า พระธรรมวินัยจักเป็นศาสดาแทนพระองค์^๓

^๑ ศาสตร์ทั้ง ๑๘ ได้แก่ ๑. ยุทธศาสตร์ ๒. รัฐศาสตร์ ๓. นิติศาสตร์ ๔. อักษรศาสตร์ ๕. วาณิชยศาสตร์ ๖. นิรุกติศาสตร์ ๗. คณิตศาสตร์ ๘. โขทัยศาสตร์ ๙. ภูมิศาสตร์ ๑๐. โหราศาสตร์ ๑๑. เวชศาสตร์ ๑๒. สัตวศาสตร์ ๑๓. เหตุศาสตร์ ๑๔. โยคศาสตร์ ๑๕. ศาสนศาสตร์ ๑๖. มายาศาสตร์ ๑๗. คันธรรพศาสตร์ ๑๘. ฉันทศาสตร์

^๒ ม.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๘/๑๖๖.

^๓ ม.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๓.

๒.๑ นิยามความหมาย

การสอน หมายถึง วิธีการที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนให้ผู้อื่นปฏิบัติตามที่พระองค์สอน วิธีที่ทรงสอนของพระพุทธเจ้า ได้ทรงใช้หลายวิธีด้วยกัน ไม่จำกัดอยู่ในวิธีใดวิธีหนึ่ง แต่เปลี่ยนแปลงไปตามความเหมาะสม เหตุการณ์ กาลเทศะ และความพร้อมของผู้ฟังในด้านสติปัญญา สิ่งแวดล้อม

ในหลักการสอนของพระพุทธองค์ได้ถูกรวบรวมเอาไว้หลังการเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระสงฆ์ผู้เป็นพุทธสาวกได้ประชุมกันทำสังคายนาพระธรรมวินัย เพื่อรวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ที่ได้ตรัสสั่งสอนไว้ให้เข้าเป็นหมวดหมู่ โดยกำหนดจำนวนรวม ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นจัดแบ่งออกเป็น ๓ หมวด คือ

๑) หมวดพระวินัย มี ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้น เรียกว่า “พระวินัยปิฎก” (the Basket of Discipline)

๒) หมวดพระสูตร มี ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้น เรียกว่า “พระสุตตันตปิฎก” (the Basket of Discourses)

๓) หมวดพระอภิธรรมหรือปริมาตต์ มี ๔๒,๐๐๐ พระธรรมชั้น เรียกว่า “พระอภิธรรมปิฎก” (the Basket of Sublime, Higher or Extra Doctrine)

รวมทั้ง ๓ หมวดนี้เรียกว่า “พระไตรปิฎก” (the Three Baskets) พระไตรปิฎกจึงเป็นคำสอนของพระพุทธองค์และคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาสืบต่อมา หลักคำสอนทั้งหมดเป็นทั้งคำสั่งและคำสอน ถึงแม้ว่าพระพุทธเจ้าไม่ได้ให้ความหมายของคำสอนว่าหมายถึงอะไร แต่ก็พอนิยามได้ว่า การสอน หมายถึง การกล่อมเกลากิเลสให้เบาบางนั่นเอง จะเห็นได้จาก พุทธคุณ ๙ บท คือ คุณความดีของพระพุทธเจ้า ๙ ประการ ดังที่นักปราชญ์ได้ร้อยกรอง เพื่อให้เป็นบทสวดสรรเสริญพระคุณอันประเสริฐไว้ ถึงแม้จะมีมากมายก็จริง แต่เมื่อว่าโดยย่อมีเพียง ๙ บทดังคัมภีร์ชินาลังการฎีกา^๔ พระพุทธคุณบทที่ ๗ พระคุณบทว่า สัตถา เทวมนุสสานัง เป็นครูสอนเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย หมายความว่า ทรงเป็นครูที่ดีทรงสั่งสอนมนุษย์ให้รู้จักประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในภพหน้า ประโยชน์ อย่างยิ่งคือพระนิพพาน และมีได้ทรงสั่งสอนให้รู้จักเฉพาะประโยชน์เท่านั้น ยังทรงสอนให้รู้จักแนวทางที่จะได้รับประโยชน์เหล่านั้น และในพระพุทธคุณบทที่ ๘ พระคุณบทที่ว่า พุโธ ทรงเป็นผู้ตื่น หมายถึง พระองค์เป็นผู้ค้นพบ สัจธรรมทั้งปวงในสากลพิภพ และยังให้สาวกได้รู้สัจจะที่พระองค์ค้นพบอีกด้วย กิจที่พระพุทธองค์ทรงปฏิบัติเป็นกิจวัตรประจำวันหลังจากตรัสรู้พระสัมพันธัญญัตถญาณแล้วและได้เสด็จประกาศพุทธธรรม^๕

^๔ ชินา.ฎีกา. ๓๑๑/๒๐๒-๒๐๓.๓๖๐.

^๕ สุริย์-วิเชียร มีผลกิจ (รวบรวมและเรียบเรียง), **พุทธกิจ ๔๕ พรรษา**, (กรุงเทพมหานคร : คอมฟอร์ม, ๒๕๔๓), บทนำ.

๒.๒ พุทธวิธีการสอน

พุทธวิธีการสอน คือ หลักการสอนของพระพุทธเจ้าที่สอนแก่ศาสนิก พระพุทธองค์ได้ตรัสองค์แห่งธรรมกถึกไว้ว่า “อานนทการแสดงธรรมให้คนอื่นฟัง มีใช้สิ่งที่กระทำได้ง่าย ผู้แสดงธรรมแก่คนอื่น ฟังตั้งธรรม ๕ อย่างไว้ในใจ ” คือ

๑. เราจักกล่าวไปตามลำดับ
๒. เราจักกล่าววกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจ
๓. เราจักแสดงด้วยอาศัยความเมตตา
๔. เราจักแสดงโดยไม่เห็นแก่อาภิส
๕. เราจักแสดงไปโดยไม่กระทบตนและคนอื่น^๖

ในการแสดงธรรมนั้น ผู้ที่เป็นนักเผยแผ่จะกล่าว หรือแสดงธรรมต้องยึดหลักการสอน ๕ ประการดังกล่าวแก่ผู้ฟัง ซึ่งมีเรื่องทรงพิจารณาเวไนยสัตว์เปรียบด้วยดอกบัว^๗

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงรับคำทูลอาราธนาของพรหม และเพราะอาศัยพระกรุณาในหมู่สัตว์ ทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ^๘ เมื่อทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ได้เห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีฐลีในตาน้อย มีฐลีในตามาก^๙ มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม สอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยาก บางพวกมักเห็นปรโลกและโทษว่าน่ากลัวก็มี บางพวกมักไม่เห็นปรโลกและโทษว่าน่ากลัวก็มี

มีอุปมาเหมือนในกอบอุบล ในกอบปทุม หรือในกอบุณฑริก ดอกอุบล ดอกปทุมดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ในน้ำ ดอกอุบลดอกปทุมดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำอยู่เสมอน้ำ ดอกอุบล ดอกปทุมดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ขึ้นพ้นน้ำ ไม่แต่น้ำ ฉันใด

พระผู้มีพระภาคทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ได้เห็นสัตว์ทั้งหลาย ผู้มีฐลีในตาน้อย มีฐลีในตามาก มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม สอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยาก บางพวกมักเห็นปรโลกและโทษว่า เป็นสิ่งน่ากลัวก็มี บางพวกมักไม่เห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งน่ากลัวก็มี ฉันนั้น

นอกจากบัวจมอยู่ในน้ำ บัวอยู่เสมอน้ำ บัวพ้นน้ำ ๓ เหล่านี้ อรรถกถาได้กล่าวถึงบัวเหล่าที่ ๔ คือ บัวที่มีโรคยังไม่พ้นน้ำเป็นภักษาของปลาและเต่า ซึ่งมีได้ยกขึ้นสู่บาสิ แล้วแบ่ง

^๖ อัง. ปญจก. (ไทย) ๒๒ / ๑๕๙ / ๒๖๓.

^๗ ที.ม. ๑๐/๖๙/๓๓, ม.ม. ๑๒/๒๘๓/๒๔๔, อภิ.ก. ๓๗/๘๕๖/๔๙๐, ดูเทียบ อัง.จตุกก. ๒๑/๑๓๓/๑๕๓

^๘ พุทธจักขุ หมายถึง (๑) อินทรีย์โปรปริยัตติญาณ คือ ปรีชาหยั่งรู้ความยิ่งและความหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย คือ รู้ว่า สัตว์นั้น ๆ มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา แคไหน เพียงใด มีกิเลสมาก กิเลสน้อย มีความพร้อม ที่จะตรัสรู้หรือไม่ (๒) อาสยานุสยญาณ คือ ปรีชาหยั่งรู้ธรรมาศัย ความมุ่งหมาย สภาพจิตที่นอนอยู่ (ขุ.ป. ๓๑/๑๑๑/๑๒๔,๑๑๓/๑๒๖)

^๙ ตา ในที่นี้หมายถึงปัญญาจักขุ (วิ.อ. ๓/๙/๑๕, ดู ขุ.ป. ๓๑/๑๑๑-๑๑๕/๑๒๔-๑๒๘)

บุคคลเป็น ๔ เหล่า^{๑๐} คือ (๑) อุคฆฏิตัญญู (๒) วิปจิตัญญู (๓) เนยยะ (๔) ปทปรมะ แล้วเปรียบอุคฆฏิตัญญู เป็นเหมือนบัวพั้นน้ำ ที่พอดต้องแสงอาทิตย์แล้วก็บานในวันนี้ เปรียบวิปจิตัญญู เป็นเหมือนบัวอยู่เสมอน้ำ ที่จะบานในวันรุ่งขึ้น เปรียบเนยยะ เป็นเหมือนบัวจมอยู่ในน้ำที่จะขึ้นมาบานในวันที่ ๓ ส่วนปทปรมะ เปรียบเหมือนบัวที่มีโรค ยังไม่พั้นน้ำ ไม่มีโอกาสขึ้นมาบาน เป็นรักษาของปลาและเต่า พระผู้มีพระภาคทรงตรวจดูหมื่นโลกธาตุดันเป็นเหมือนกอบอุบลเป็นต้น ได้ทรงเห็นโดยอาการทั้งปวงว่า หมู่ประชาผู้มีฐิติในตาน้อยมีประมาณเท่านี้ หมู่ประชาผู้มีฐิติในตามากมีประมาณเท่านี้ และในหมู่ประชา ทั้ง ๒ นั้น อุคฆฏิตัญญูบุคคลมีประมาณเท่านี้

การสอนนั้นถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญในการเผยแผ่พุทธศาสนาและนำเข้าสู่เนื้อหาของหลักคำสอนได้ พระพุทธเจ้ามีวิธีเริ่มต้นที่น่าสนใจมาก พระองค์จะไม่ทรงเริ่มสอนด้วยการเข้าสู่เนื้อธรรมทีเดียว แต่จะทรงเริ่มสนทนากับผู้ทรงพบหรือผู้มาเข้าเฝ้าด้วยเรื่องที่เราารู้เข้าใจดี หรือสนใจอยู่ เช่น พบพราหมณ์ก็สนทนาเรื่องไตรเทพ หรือเรื่องธรรมของพราหมณ์ เมื่อทรงสนทนากับความซำงก็ทรงเริ่มต้นวิธีฝึกซำง พบชวานาก็สนทนาเรื่องทำนา บางที่ทรงจับจุดสนใจ หรือเหมือน สะกิดให้สะดุ้งเป็นการปลุกเร้าความสนใจ เช่น เมื่อเทศน์โปรดชฎิลผู้บูชาไฟ ทรงเริ่มต้นด้วยคำว่า “อะไรๆ ร้อนลุกเป็นไฟไปหมดแล้ว” ต่อจากนั้นจึงถามและอธิบายต่อไปว่าอะไรร้อน อะไรลุกเป็นไฟ นำเข้าสู่ธรรมะ บางทีก็ใช้เรื่องที่เราสนใจหรือที่เรารู้นั่นเอง เป็นข้อสนทนาไปโดยตลอดแต่แทรกความหมายทางธรรมเข้าไว้^{๑๑} วิธีการตอบปัญหา การสนทนา การชี้แนะ การสร้างแรงจูงใจ การสร้างกำลังใจ และการอบรมสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามีหลายแบบอย่าง^{๑๒} พอสรุปได้ดังนี้

แบบสากัจฉา หรือแบบสนทนา ทรงใช้กับผู้ที่ยังไม่เลื่อมใสศรัทธา ยังไม่รู้ไม่เข้าใจหลักธรรม พระพุทธเจ้าจะทรงเป็นผู้ถามนำเข้าสู่ความเข้าใจธรรม และทรงส่งเสริมให้สาวกสนทนาธรรมกัน แบบบรรยาย ทรงใช้แสดงธรรมประจำวัน ที่มีผู้ฟังเป็นจำนวนมากซึ่งเป็นผู้มีพื้นความรู้ความเข้าใจเลื่อมใสศรัทธาอยู่แล้ว และทุกคนจะรู้สึกว่พระพุทธองค์ตรัสกับตนโดยเฉพาะซึ่งเป็นความมหัศจรรย์อย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า แบบตอบปัญหา มีทั้งผู้สงสัยในข้อธรรม ถามเพราะต้องการรู้คำสอน ถามเพื่อเทียบเคียงกับคำสอนในลัทธิของตน ผู้ที่จะมาลองภูมิ มาข่มมาปราบให้จนหรือให้ได้รับความอับอาย ในการตอบพระพุทธองค์ทรงสอนให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหา และใช้วิธีตอบให้เหมาะสมกัน พร้อมทั้งให้คำนึ่งถึงเหตุแห่งปัญหาด้วย แบบวางกฎข้อบังคับ เมื่อมีเหตุภิกษุกระทำผิด จนมีผู้นำความกราบทูลพระพุทธเจ้า พระองค์จะเรียกประชุมสงฆ์ ตรัสสอบสวนหาความจริง พร้อมทั้งตำหนิชี้โทษในการทำความผิดและประโยชน์ในการทำให้ถูกต้อง และทรงแสดงธรรมกถาที่สมควรเหมาะสมกับเรื่องนั้น แล้วทรงบัญญัติสิกขาบท ตรัสให้สงฆ์ทราบถึงวัตถุประสงค์ โดยความเห็นพร้อมกันของสงฆ์ ในท่ามกลางสงฆ์ และโดยรับทราบร่วมกันของสงฆ์

^{๑๐} อัง.จตุกก. (แปล) ๒๑/๑๓๓/๒๐๒, อภิ.ป. (แปล) ๓๖/๑๐/๑๔๒,๑๔๘-๑๕๑/๑๘๖-๑๘๗.

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธวิธีในการสอน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๔๑.

^{๑๒} **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๔๖-๕๐.

ในบางคราวพระองค์ทรงรอยให้อินทร์ยี่ของพระสาวกบางท่านแก่กล้าพอเสียก่อนแล้ว จึงทรงแสดงธรรม จะเรียกว่าทรงรอยความพร้อมก็ได้ เช่น ที่ทรงรอยอินทร์ยี่ของพระวัคกลี เป็นเวลาหลายเดือนเพียงเพื่อจะตรัสพระวาจาว่า “ดูก่อนวัคกลี จะประโยชน์อะไรด้วยร่างกายที่เปื่อยเน่าซึ่งเธอตามคูอยู่ วัคกลี! ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม”^{๑๓}

เพราะฉะนั้น จึงเห็นได้ว่า ด้วยวิธีอันชาญฉลาดและมีประโยชน์แก่ผู้ฟังนี้เอง จึงทรงสามารถตั้งพุทธศาสนาจักรขึ้นท่ามกลางศาสดาเจ้าลัทธิทั้งหลายในสมัยนั้น ซึ่งล้วนแต่ต่อต้านเป็นปฏิปักษ์ต่อคำสอนของพระองค์เสมือนดอกบัวโผล่ขึ้นท่ามกลางหนามและโคลนตม ลีลาและวิธีการสอนในสมัยที่พุทธเจ้า วิธีการสอนของพระพุทธเจ้าทรงใช้ทฤษฎีสื่อสารการสอน ๔ วิธีดังนี้

๑. สันทสสนา อธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้งเหมือนจูงมือไปคูให้เห็นกับตา
๒. สมาทปนา ชักจูงใจให้เห็นจริงด้วย ชวนให้คล้อยตาม จนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติ

๓. สมุตเตชนา ระวังใจให้แก่ลัวกล้า บังเกิดกำลังใจ ปลุกให้มีอุตสาหะแข็งขันมั่นใจว่า จะทำให้สำเร็จได้ ไม่หวั่นระย่อต่อความเหนื่อยยาก

๔. สัมปหังสนา ชโลมใจให้ชุ่มชื่น ราบรื่น เบิกบาน ฟังไม่เบื่อ และเปี่ยมด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่ตนจะพึงได้รับจากการปฏิบัติ^{๑๔}

วิธีการสอนของพระพุทธเจ้านั้น พบว่ามีหลากหลายวิธี แต่ละวิธีนั้นก็ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น เพราะพระพุทธเจ้า ท่านให้ความสำคัญต่อสถานการณ์ที่กำลังเกิดขึ้น และใช้หลักธรรมและวิธีสอนได้อย่างเหมาะสม วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า สรุปได้ ๔ วิธี^{๑๕} ดังนี้

๑. แบบสากัจฉา หรือแบบสนทนา เป็นวิธีสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้บ่อย และโดยมากเป็นวิธีการสอนแบบสนทนาสองต่อสองคือระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน วิธีการสอนนี้ สามารถชี้เหตุผลได้อย่างชัดเจนและทำให้ผู้เรียนเข้าใจในคำสอนได้ง่าย เพราะวิธีสอนแบบนี้สามารถจูงใจให้คู่สนทนาเปลี่ยนแนวความคิดและอยากปฏิบัติตามไม่รู้สึกลัว ตนกำลังถูกสอน ใช้ได้ทุกสถานการณ์และทำให้เกิดการเรียนรู้ได้ทันกับเหตุการณ์ปัจจุบันที่เกิดขึ้น วิธีการสอนแบบนี้ที่เห็นได้ชัดเจน ในจุฬาราลูโลวาทสูตร^{๑๖} ภายหลังราหุลกุมารบรรพชาแล้ว พระพุทธเจ้าทรงสอนราหุลสามเณรเมื่อมีอายุ ๗ ขวบ^{๑๗} พระพุทธองค์ทรงสอนโดยการสนทนากันถึงเรื่องน้ำในภาชนะ ที่ราหุลสามเณรนำมาเพื่อล้างพระบาท พระพุทธเจ้าทรงเหน็บทิ่มทีละน้อย ๆ จนกว่าภาชนะน้ำนั้นลงเสีย จากนั้นทรงหยาดภาชนะน้ำ แล้วตรัสกับท่านพระราหุลว่า ราหุล ความเป็นสมณะของบุคคลผู้ไม่มีความละอายในการกล่าวเท็จที่รู้ที่อยู่เหมือนน้ำในภาชนะที่หมดไปที่ละน้อย ต่อจากนั้นพระพุทธเจ้าก็คว่ำภาชนะน้ำนั้น แล้วทรงหยาดภาชนะอันว่างเปล่า แล้วตรัสต่อไปอีกว่า ราหุล ความเป็นสมณะของบุคคลผู้ไม่มีความ

^{๑๓} ส. ข. (ไทย) ๑๓/๑๔๗/๒๑๖.

^{๑๔} ที.สี.(บาลี) ๙/๓๒๒/๑๒๖, ที.สี.(ไทย) ๙/๓๒๒/๑๒๔, อ้างในพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธวิธีในการสอน**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗). หน้า ๔๕.

^{๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธวิธีในการสอน**, หน้า ๔๖-๕๐.

^{๑๖} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๑๐๗-๑๑๒/๘๔-๘๑, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๐๗-๑๑๒/๑๑๗-๑๒๔.

^{๑๗} ม.ม. (ไทย) บทนำหน้า (๓๑).

ละออยในการกล่าวเท็จทั้งที่รู้อยู่ เหมือนภาชนะน้ำที่ว่างเปล่าอย่างนี้ เพราะฉะนั้นท่านพึงสำเหนียกในเรื่องนี้ว่า เราจักไม่กล่าวเท็จ แม้เพื่อให้หัวเราะกันเล่น

พระพุทธเจ้าทรงสอน วนวาสิติสสามเณร พระพุทธเจ้าเสด็จไปสนทนากับวนวาสิติสสามเณรจนถึงที่อยู่ของท่าน พระพุทธเจ้าทรงพาท่านขึ้นยอดภูเขา พระองค์ทรงสนทนากับสามเณรนั้นเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมรอบ ๆ บริเวณภูเขานั้น พระองค์ตรัสถามสามเณรว่าเมื่อยืนอยู่บนยอดภูเขา มองไปรอบ ๆ เห็นอะไร สามเณรก็ตอบว่าเห็นมหาสมุทร พระองค์ตรัสถามต่อไปว่า เมื่อเห็นมหาสมุทรแล้วคิดอย่างไร สามเณรก็ตอบว่าเมื่อคนเราร้องไห้ในคราวที่ถึงทุกข์ น้ำตาพียงมากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ พระพุทธองค์ก็ทรงตรัสรับรองคำตอบของสามเณร เพราะน้ำตาที่ไหลออกมาในเวลาที่สัตว์ประสบทุกข์พียงมีมากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔^{๑๘} น้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ มีนิดหน่อย น้ำตาของคนผู้ประสบทุกข์ เสร้าโคกอยู่ มีไม่น้อย มากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ทำให้ท่านยังประมาทอยู่^{๑๙} พระพุทธองค์ตรัสถามถึงที่อยู่อาศัยของสามเณรว่า ท่านอยู่ในที่นั้นคิดอย่างไร สามเณรกราบทูลว่าคนเรากำหนดที่ทอดกายตายไม่ได้ พระพุทธองค์ตรัสรับรองคำตอบของสามเณร เพราะสถานที่สัตว์ผู้ไม่อนตายบนแผ่นดินไม่มี^{๒๐} พระพุทธเจ้าทรงสอนเด็กติงูและเด็กจับปลา ขณะที่พระพุทธเจ้าเสด็จทรงบาตรเข้าไปในกรุงสาวัตถี ระหว่างทางทรงเห็นเด็กจำนวนมากเอาไม้ติงู และเด็กอีกพวกหนึ่งกำลังจับปลา ทรงเปล่งอุทานว่า ผู้ใดใฝ่หาความสุขเพื่อตน แต่กลับใช้ท่อนไม้ทำร้ายสัตว์ทั้งหลายผู้รักสุข ผู้นั้นตายไปแล้วย่อมไม่ได้รับความสุขเลย ส่วนผู้ใดใฝ่หาความสุขเพื่อตน ไม่ใช่ท่อนไม้ทำร้ายสัตว์ทั้งหลายผู้รักสุข ผู้นั้นตายไปแล้วย่อมได้รับความสุข^{๒๑} ถ้าท่านทั้งหลายกลัวความทุกข์ ถ้าความทุกข์ไม่เป็นที่รักของท่านทั้งหลาย ก็อย่าได้ทำบาปกรรมในที่แจ้ง หรือบาปกรรมในที่ลับ เพราะถ้าท่านทั้งหลายจักทำ หรือกำลังทำบาปกรรมอยู่ ถึงจะเหาะหนีไป ท่านย่อมไม่พ้นจากความทุกข์ไปได้^{๒๒}

วิธีสอนแบบสนทนา นี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์จากข้อมูลที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และอรรถกถาที่กล่าวไว้ข้างต้นนั้น พบว่า เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าใช้มาก อีกทั้งเป็นวิธีสอนที่ใช้ได้ตลอดเวลา ดังนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าหรือพระพุทธ พบเห็นผู้ประพฤติดีศีลธรรมจริยธรรม ท่านก็จะสอนชี้แนะทันที ประหนึ่งว่าการสอนศีลธรรมจริยธรรมเป็นเรื่องที่รอเวลาไม่ได้ ต้องทำความเข้าใจให้ถูกต้องทันที เพราะการประพฤติดีศีลธรรมจริยธรรมสำหรับเยาวชนเป็นการกระทำที่เกิดขึ้นได้ง่าย เพราะวุฒิ-ภาวะทางอารมณ์ที่จะยับยั้งซึ่งใจที่จะกระทำหรือไม่กระทำการผิด ๆ ของเยาวชนมีน้อย

๒. แบบบรรยาย วิธีการสอนแบบนี้พระพุทธเจ้าใช้สอนเป็นเป็นกลุ่มคนเหล่านั้นส่วนมากเป็นผู้มีพื้นความรู้ความเข้าใจ มีความเลื่อมใสศรัทธาอยู่แล้ว พึงเพื่อหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มเติม ส่วนมากจะเป็นโอกาสที่มีผู้ฟังจำนวนมากๆ ดังที่ทรงแสดงพระธรรมเทศนาในเขตวันมหาวิหาร ในช่วงบ่ายของทุกวันและที่น่าสังเกตคือ ผู้ฟังมักจะมีความรู้ หรือมีความรู้เกี่ยวกับเรื่องนั้นใน

^{๑๘} พุ.ธ.อ.(บาลี)๓/๑๘๓-๑๘๕.

^{๑๙} พุ.ธ.อ.(บาลี)๓/๑๘๕.

^{๒๐} พุ.ธ.อ.(บาลี)๓/๑๘๕-๑๘๖.

^{๒๑} พุ.อุ.(บาลี)๒๕/๑๓/๑๐๗, พุ.อุ.(ไทย)๒๕/๑๓/๑๙๒-๑๙๓.

^{๒๒} พุ.อุ.(บาลี)๒๕/๔๔/๑๖๓, พุ.อุ.(ไทย)๒๕/๔๔/๒๕๙-๒๖๐.

ขั้นพื้นฐานมาบ้างแล้ว ดังเช่นแสดงแก่ปัญจวัคคีย์ ครั้งแรกทรงใช้วิธีการบรรยาย บรรยายถึงความ ล้มเหลวของการทรมานร่างกาย กับความหมกมุ่นในกาม แล้วชี้ทางสายกลาง คือ มรรค ๘ และ อริยสัจ ๔ เพราะสามารถชี้แจงแสดงเหตุผลได้อย่างละเอียด ในที่นี้ผู้วิจัยจะนำเสนอวิธีการสอน แบบนี้ที่ชัดเจน เพื่อเป็นตัวอย่าง พระพุทธเจ้าทรงสอนราหุลสามเณร ภายหลังจากราหุลสามเณร บวชได้ ๑๑ พรรษา มีอายุได้ ๑๘ ปี^{๒๓} พระพุทธเจ้าทรงสอนให้เรียนรู้จักส่วนประกอบต่าง ๆ ใน ร่างกายมนุษย์นี้ว่าอะไรคือขันธ ๕ และธาตุ ๕ ซึ่งปรากฏในมหาธาตุนิโฆวาทสูตร^{๒๔} เมื่อเรียนรู้จักสิ่ง เหล่านั้นแล้ว ทรงสอนให้พิจารณาว่า ทั้งขันธ ๕ และธาตุ ๕ นั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน มัน ไม่ใช่ของเรา พระพุทธเจ้าทรงสอนหลักธรรมนั้น ๆ โดยวิธีบรรยายดังนี้

เพราะความไม่ใช่เรา ไม่เป็นเรา ไม่ใช่ของเรา พระองค์ทรงสอนให้ราหุลสามเณร ทำจิตใจ หรือวางจิตใจ ให้เป็นเหมือนธาตุ ๕ คือเมื่อประสบเหตุการณ์ใด ๆ ดีหรือชั่วก็ตาม ควรทำจิตใจให้นิ่งเฉย เหมือนแผ่นดิน น้ำ ไฟ ลม เมื่อคนทั้งหลายทั้งของสะอาดบ้าง ไม่ สะอาดบ้าง คูถบ้าง มูลบ้าง น้ำลายบ้าง น้ำหนองบ้าง เลือดบ้าง ลงไปที่แผ่นดิน น้ำ ไฟ หรือ ลม แผ่นดิน น้ำ ไฟ หรือลมนั้นมิได้แสดงอาการอึดอัด ระอา หรือรังเกียจ ต่อสิ่งที่มนุษย์ เหล่านั้นทั้งลงมาเลย และทรงสอนให้ทำจิตใจมิให้ยึดติดกับสิ่งใด ๆ ที่เกิดขึ้น เหมือนอากาศ ธาตุที่ไม่ตั้งอยู่ในที่ไหน ๆ รูปร่างใดอย่างหนึ่ง เป็นต้น ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน รูปทั้งหมดนั้น อริยสาวกเห็นด้วยปัญญาโดยชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่านั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน มันไม่ใช่ของเรา เป็นผู้หลุดพ้นเพราะไม่ยึดมั่นถือมั่นในกายที่มีวิญญาณ ครอบงำ และในสรรพนิमितภายนอก ก้าวล่วงส่วนแห่งมานะ สงบระงับ หลุดพ้นดีแล้ว^{๒๕}

ราหุล เธอเข้าใจว่า จักขุ รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส เทียงหรือไม่เที่ยง แม้เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยก็ไม่เที่ยงก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ไม่ควรที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นมัน มันเป็น ของเราของเรา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุในรูป ในจักขุ วิญญาณ ในจักขุสัมผัส ในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุ-สัมผัสเป็น ปัจจัย เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุด พ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จ แล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป^{๒๖}

พระพุทธเจ้าทรงสอนลูกของสาวกเดียรถีย์^{๒๗} พระพุทธเจ้าเมื่อประทับอยู่พระเชตวัน ทรงสอนลูก ๆ ของสาวกอัญญาเดียรถีย์ ที่มาเล่นกับพวกลูก ๆ ของอุบาสกใกล้วัดพระเชตวัน ด้วย ธรรมกถาที่สบายแก่เด็กเหล่านั้น ทรงทำเด็กเหล่านั้นให้มีศรัทธามั่นคงแล้ว ให้ตั้งอยู่ในสสรณะและศีล

^{๒๓} ม.ม.(ไทย) ๑๓, บทหน้าหน้า (๓๒).

^{๒๔} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๑๑๓/๙๑, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๑๓/๑๒๕.

^{๒๕} ส.นิ.(บาลี) ๑๖/๑๘๘-๒๐๑/๒๓๓-๒๔๐, ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๘๘-๒๐๑/๒๘๙-๓๐๑.

^{๒๖} ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๑๒๑/๙๙, ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๑๒๑/๑๔๓.

^{๒๗} ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๗/๑๓๔-๑๓๕.

เมื่อพวกอัญญเดียรถีย์ทราบว่าคุณ ๆ ของตนไปเคารพนับถือพระพุทธเจ้าก็เสียใจ จึงพาเด็กเหล่านั้นไปมอบให้พระพุทธเจ้าถึงวัดพระเชตุวัน พระพุทธเจ้าทรงตรวจดูอุปนิสัยของคนเหล่านั้นแล้วตรัสว่า

สัตว์ทั้งหลายผู้มีความรู้ว่ามีโทษในธรรมที่หาโทษมิได้ มีปกติเห็นว่าหาโทษมิได้ในธรรมที่มีโทษ เป็นผู้ถือด้วยดีซึ่งมีฉันทิภูติ ย่อมไปสู่ทุกคติ สัตว์ทั้งหลายผู้มีความรู้ธรรมที่มีโทษโดยความเป็นธรรมมีโทษ รู้ธรรมที่หาโทษมิได้โดยความเป็นธรรมหาโทษมิได้ เป็นผู้ถือด้วยดีซึ่งสัมมาทิภูติ ย่อมไปสู่สุคติ

วิธีสอนแบบบรรยายที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ผู้วิจัยศึกษาวิเคราะห์แล้วพบว่า พระพุทธเจ้าใช้วิธีแบบบรรยายสอนเยาวชนเฉพาะหลักธรรมที่มีเนื้อหาหลักซึ่ง มีประเด็นที่ซับซ้อนยากต่อการทำความเข้าใจ จึงต้องมีการขยายความเพื่อทำความเข้าใจในหลักธรรมให้ถูกต้อง และสามารถนำไปปฏิบัติได้ถูกต้องด้วย อีกประเด็นหนึ่งที่ต้องใช้วิธีการสอนแบบบรรยายคือ ผู้สอนจึงต้องบรรยายเชื่อมโยงจากหลักธรรมเข้าสู่ภูมิหลังที่เด็กเคยมีประสบการณ์มาแล้ว หรือบรรยายเชื่อมโยงจากภูมิหลังที่เด็กเคยมีประสบการณ์มาแล้วเข้าสู่หลักธรรม

๓. แบบถาม-ตอบปัญหา วิธีสอนแบบนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์พบว่า พระพุทธเจ้า ใช้วิธีถามเองตอบเองบ้างถามเพื่อให้ผู้ตอบแสดงภูมิปัญญาของตนบ้าง ถาม-ตอบปัญหา กับอีกคนหนึ่งเพื่อให้อีกคนหนึ่งเกิดการเรียนรู้บ้าง ผู้ถามปัญหามีความสงสัยข้องใจในข้อธรรมต่าง ๆ บ้าง ในการตอบปัญหาพระองค์ทรงสอนให้พิจารณาลักษณะของปัญหาและใช้วิธีตอบที่เหมาะสม ผู้ถามอาจถามด้วยวัตถุประสงค์ต่าง ๆ กัน บางคนถามเพื่อให้ตอบคำถามในเรื่องที่สงสัยมานาน บางคนถามเพื่อลองภูมิ บางคนถามเพื่อข่มหรือปราบให้ผู้ตอบ อับอาย บางคนถามเพื่อเทียบเคียงกับความเชื่อ หือหลักคำสอนในลัทธิศาสนาของตน พระองค์ตรัสว่า “การตอบปัญหาใด ๆ ต้องดูลักษณะปัญหาและเลือกวิธีตอบให้ถูกต้องเหมาะสม” จึงทรงจำแนกวิธีตอบปัญหาไว้ ๔ ประเภท^{๒๘} คือ

๓.๑ เอกังสพพยากรณ์ปัญหา ปัญหาบางอย่างต้องตอบตรงไปตรงมา ตอบแบบตายตัวไม่มีเงื่อนไข เช่น ถามว่า จักขุเป็นอนิจจังหรือ พึงตอบไปทีเดียวว่า ถูกแล้ว

๓.๒ ปฏิจปฺจฉาพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่พึงย้อนถามแล้วจึงแก้ เช่น โสตะ ก็เหมือนจักขุ พึงย้อนถามว่า ที่ถามหมายถึงแ่งไหน ถ้าบอกว่า ในแ่งเป็นเครื่องมอง พึงตอบว่าไม่เหมือนกัน ถ้าถามว่า ในแ่งอนิจจัง จึงควรตอบรับว่า เหมือนกัน

๓.๓ วิชชชพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ต้องแยกความตอบ เป็นเรื่อง ๆ เป็นประเด็น เช่น พระพุทธองค์ทรงติเตียนตบะใช่หรือไม่ อยากรับตอบว่าใช่หรือไม่ใช่ เพราะมีส่วนผิด ต้องแยกตอบว่า พระพุทธองค์ทรงติเตียนตบะที่ทรมานตนเอง แต่ทรงสรรเสริญว่า ความอดกลั้นเป็นยอดแห่งตบะ เป็นต้น

๓.๔ ฐปณียปัญหา ปัญหาบางอย่างต้องตัดบทไปไม่ตอบ หรือพึงยับยั้งเสีย เพราะถ้าตอบไปจะเป็นปัญหาที่ให้เกิดความทะเลาะ ตอบไปแล้วไม่ทำให้เกิดประโยชน์ เช่น ศาสดานั้นสอนอย่างนั้น อย่างนี้ อยากราบว่าคำสอนของใครถูก คำสอนของใครผิด พระองค์มักจะตัดบทว่า

^{๒๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑ / ๓๑๒ / ๒๙๑.

เรื่องนั้นจงพักไว้ก่อน เราตถาคตจะแสดงธรรมให้ฟัง นี่คือวิธีพักปัญหาของพระองค์ ในที่นี้ผู้วิจัยจะนำวิธีสอนแบบนี้ที่ชัดเจนมาเพื่อเป็นตัวอย่าง ดังนี้

พระพุทธเจ้าทรงสอนราหุลสามเณร เมื่อราหุลสามเณรทูลถามถึงบุคคลรู้เห็นอย่างไร อหังการ^{๒๙} มมังการ^{๓๐} และมานานุสัย^{๓๑} จึงไม่มีในกายที่มีวิญญาณครองนี้ และในสรรพนิมิตภายนอก พระพุทธองค์ทรงตอบราหุลว่า รูปร่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นไปภายใน หรือภายนอก หยาบ หรือละเอียด เลว หรือประณีต อยู่ไกล หรืออยู่ใกล้ รูปทั้งหมดนั้น อริยสาวกเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อดีตของเรา เมื่อบุคคลรู้เห็นอย่างนี้ อหังการ มมังการและมานานุสัย จึงไม่มีในกายที่มีวิญญาณครองนี้ และในสรรพนิมิตภายนอก

ราหุลสามเณรถามต่อไปอีกว่า เมื่อบุคคลรู้เห็นอย่างไร ใจจึงปราศจากอหังการ มมังการ และมานะ ในกายที่มีวิญญาณครองนี้ และในสรรพนิมิตภายนอก ก้าวล่วงส่วนแห่ง มานะ สงบระงับ หลุดพ้นดีแล้ว พระพุทธองค์ทรงตอบว่า รูปร่างใดอย่างหนึ่ง เป็นต้น ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นไปภายใน หรือภายนอก หยาบ หรือละเอียด เลว หรือประณีต อยู่ไกล หรืออยู่ใกล้ รูปทั้งหมดนั้น อริยสาวกเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อดีตของเรา เป็นผู้หลุดพ้นเพราะไม่ยึดมั่นถือมั่น เมื่อบุคคลรู้เห็นอย่างนี้ ใจจึงปราศจากอหังการ มมังการ และมานะ ในกายที่มีวิญญาณครองนี้ และในสรรพนิมิตภายนอก ก้าวล่วงส่วนแห่งมานะ สงบระงับ หลุดพ้นดีแล้ว^{๓๒}

เมื่อพระพุทธเจ้า พิจารณาเห็นว่าธรรมเป็นเครื่องบ่มวิมุตติ^{๓๓} ของราหุลแก่กล้าแล้ว จึงมีพระประสงค์จะแนะนำราหุลในธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะให้ยิ่งขึ้นไป จึงเรียกราหุลสามเณรแล้วเสด็จเข้าไปยังป่าอันธวันด้วยกันราหุลสามเณรปูลาดผ้าสีหณะ(ผ้าสำหรับปูนั่ง) พระพุทธองค์ทรงประทับนั่งแล้วตรัสแนะนำหลักธรรมเพื่อความสิ้นอาสวะ ซึ่งปรากฏในราหุโลวาหสูตร^{๓๔} เช่น

ราหุล เธอเข้าใจว่า จักขุ รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัสส เทียงหรือไม่เที่ยง แม้เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสสเป็นปัจจัยก็ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ไม่ควรที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอดีตของเรา

อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุวิญญาณ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุสัมผัสส ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสสเป็นปัจจัย เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลาย

^{๒๙} ส.นิ.อ.(บาลี) ๒/๒๐๐/๒๓๗, อ.จ.ต.ก.อ.(บาลี) ๒/๓๒/๑๑๓.

^{๓๐} ส.นิ.อ. (บาลี)๒/๒๐๐/๒๓๗, อ.จ.ต.ก.อ.(บาลี) ๒/๓๒/๑๑๓.

^{๓๑} ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๒/๒๒๓, ส.ส.พ.า.(ไทย)๑๘/๖๙/๕๙,

^{๓๒} ส.นิ.(ไทย)๑๖/๑๘๘-๒๐๑/๒๘๙-๓๐๑.

^{๓๓} ส.ส.พ.า.อ.(บาลี)๓/๑๒๑/๔๓.

^{๓๔} ส.ส.พ.า.(ไทย)๑๘/๑๒๑/๑๔๓.

กำหนด เพราะคล้ายกำหนด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า
ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้
อีกต่อไป

วิธีการสอนถาม-ตอบปัญหาแบบนี้ ผู้สอนไม่ถามปัญหากับผู้เรียนโดยตรง เพื่อให้
มิให้ผู้เรียนรู้สึกอึดอัดเมื่อถูกถาม แต่ให้ผู้เรียนได้พิจารณาตามคำถาม-ตอบ ในขณะที่ผู้สอนถามคนที่
เข้าใจและรู้เรื่องที่ถามนั้นเป็นอย่างดี

๔. แบบวางกฎข้อบังคับ วิธีสอนแบบนี้ ใช้วิธีการกำหนดหลักเกณฑ์ กฎ และ
ข้อบังคับให้สาวกหรือสงฆ์ปฏิบัติ หรือยึดถือด้วยความเห็นชอบพร้อมกัน เช่น เมื่อเกิดเรื่อง
เสียหายขึ้น หรือภิกษุที่ทำความผิดนำความเสียหายมาสู่หมู่สงฆ์ ก็ทรงบัญญัติพระวินัย โดยความ
เห็นชอบของสงฆ์ ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์พบว่า พระพุทธเจ้าทรงวางกฎระเบียบและวิธีการในการ
รับเข้าเป็นสมาชิกในสังคมสงฆ์ เมื่อเป็นสมาชิกในสังคมสงฆ์แล้วก็ต้องปฏิบัติตามหลักศีลของ
บรรพชิตที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ ส่วนเยาวชนผู้เป็นคฤหัสถ์จะเข้ามาอยู่ร่วมกับสังคมชาวพุทธ ก็
ต้องมีหลักใจเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว และต้องปฏิบัติตามให้อยู่ในหลักศีลของคฤหัสถ์

กฎข้อบังคับที่พระพุทธเจ้าทรงสอนและบังคับใช้กับสมาชิกในสังคมสงฆ์ เมื่อมีภิกษุ
กระทำความผิดอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นเป็นครั้งแรก พระสงฆ์หรือประชาชนเล่าลือโพนทนาติเตียนกัน
อยู่ มีผู้นำความมาราบทูลพระพุทธเจ้า พระองค์ก็จะทรงเรียกประชุมสงฆ์ สอบถามพระภิกษุ
ผู้กระทำความผิด เมื่อเจ้าตัวรับได้ความเป็นสัตย์จริงแล้ว ก็จะทรงตำหนิ ชี้แจงผลเสียหายที่เกิดแก่
ส่วนรวม พรรณนาผลร้ายของความประพฤตินี้ไม่ดี และคุณประโยชน์ของความประพฤดีที่พึงงาม แล้ว
ทรงแสดงธรรมกถาที่สมควรเหมาะสมกับเรื่องนั้น จากนั้นจะตรัสให้สงฆ์ทราบว่าจะทรงบัญญัติ
สิกขาบทโดยทรงแถลงวัตถุประสงค์ในการบัญญัติให้ทราบ แล้วทรงบัญญัติสิกขาบทข้อนั้น ๆ ไว้โดย
ความเห็นชอบพร้อมกันของสงฆ์ ในท่ามกลางสงฆ์ และด้วยความรับทราบร่วมกันของสงฆ์^{๓๕} วิ
ธี
สอนแบบวางกฎข้อบังคับนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอวิธีสอน เพื่อเป็นตัวอย่างดังนี้

พระพุทธเจ้าทรงวางกฎข้อบังคับแก่สามเณร พระพุทธเจ้าตรัสเรียกพระสารีบุตรมา
รับสั่งให้ทำการบรรพชาราหุลกุมาร พระพุทธเจ้าจึงรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายถึงพุทธานุญาตการบรรพชา
เป็นสามเณรด้วยไตรสรณ-คมน^{๓๖} ราหุลสามเณรนั้นนับว่าเป็นสามเณรรูปแรกในพระพุทธศาสนา^{๓๗}
ท่านได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า ผู้ใคร่ต่อการศึกษา^{๓๘}

วิธีให้บรรพชาสามเณร ภิกษุพึงให้กุลบุตรผู้มุ่งบรรพชาปลงผมและหนวด ให้ครอง
ผ้ากาสายะ ให้ห่มผ้าเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ให้กราบเท้าภิกษุทั้งหลาย ให้นั่งกระโหย่ง ให้ประนมมือแล้ว
สั่งว่า ท่านจงกล่าวอย่างนี้ แล้วให้กล่าวสรณคมนดังนี้

พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ

^{๓๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๔๙-๕๐.

^{๓๖} วิ.ม.(บาลี)๔/๑๐๕/๑๒๐, วิ.ม.(ไทย)๔/๑๐๕/๑๖๔.

^{๓๗} ชุ.อป.อ.(บาลี)๒/๖๘-๘๓/๑๗-๒๐.

^{๓๘} อัง.เอกก.(บาลี)๒๐/๒๐๙/๒๔, อัง.เอกก.(ไทย)๒๐/๒๐๙/๒๘.

ฌมมํ สรณํ คจฉามิ
 สงฆํ สรณํ คจฉามิ
 ทุตติยมปิ พุทฺธํ สรณํ คจฉามิ
 ทุตติยมปิ ฌมมํ สรณํ คจฉามิ
 ทุตติยมปิ สงฆํ สรณํ คจฉามิ
 ตติยมปิ พุทฺธํ สรณํ คจฉามิ
 ตติยมปิ ฌมมํ สรณํ คจฉามิ
 ตติยมปิ สงฆํ สรณํ คจฉามิ^{๓๙}
 ข้าพเจ้า ขอถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ
 ข้าพเจ้า ขอถึงพระธรรมเป็นสรณะ
 ข้าพเจ้า ขอถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ
 ข้าพเจ้า ขอถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ แม้ครั้งที่ ๒
 ข้าพเจ้า ขอถึงพระธรรมเป็นสรณะ แม้ครั้งที่ ๒
 ข้าพเจ้า ขอถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ แม้ครั้งที่ ๒
 ข้าพเจ้า ขอถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ แม้ครั้งที่ ๓
 ข้าพเจ้า ขอถึงพระธรรมเป็นสรณะ แม้ครั้งที่ ๓
 ข้าพเจ้า ขอถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ แม้ครั้งที่ ๓^{๔๐}

เมื่อกุลบุตรได้รับการบรรพชาเป็นสามเณรแล้ว มีความคิดคำนึงว่าสิกขาบทของพวกเรามีเท่าไรหนอ และเราจะต้องศึกษาในสิกขาบทไหน พวกภิกษุจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงทราบ

พระพุทธเจ้ารับสั่งอนุญาตสิกขาบท ๑๐ แก่สามเณร และให้สามเณรศึกษาในสิกขาบท ๑๐ นั้น คือ

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์
๒. อทินนาทานา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการถือเอาของที่เจ้าของมิได้ให้
๓. อพรหมจิริยา เวรมณี เจตนางดเว้นจากพฤติกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์
๔. มุสาวาทา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ
๕. สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานา เวรมณี เจตนางดเว้นจากน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท
๖. วิกาลโภชนา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล
๗. นจฺจคีตวาทิตฺตวิสุทฺทสฺสนา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรีและดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์
๘. มาลาคนฺธวิเลปนธารณมณฺฑพฺพานวิภูสฺสนฏฺฐานา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการทัดทรงดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้ซึ่งใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่ง

^{๓๙} วิ.ม.(บาลี)๔/๑๐๕/๑๒๐

^{๔๐} วิ.ม.(ไทย)๔/๑๐๕/๑๖๖.

๙. อุจจาสนมมหาสนา เวมณี เจตนาตเว้นจากที่นอนสูงและที่นอนใหญ่
๑๐. ชาตรุปรชตปฏิกคหนา เวมณี เจตนาตเว้นจากการรับทองและเงิน^{๔๑}

ต่อมาสามเณรทั้งหลายไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรง มีความประพฤติน่าเกลียด ไม่เข้ากันกับภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายพากันตำหนิ ประณาม โพนทนา จึงกราบทูลเรื่องนี้ให้พระพุทธรเจ้าทรงทราบ พระพุทธรเจ้าทรงรับสั่งภิกษุทั้งหลายถึงพุทธานุญาตให้ลงทัณฑกรรมสามเณรผู้มีความประพฤติ ๕ ประการดังนี้

๑. พยายามเพื่อความเสื่อมลาภแก่ภิกษุทั้งหลาย
๒. พยายามเพื่อความพินาศแก่ภิกษุทั้งหลาย
๓. พยายามเพื่อความอยู่ไม่ได้แก่ภิกษุทั้งหลาย
๔. ต่ำ บริภาษภิกษุทั้งหลาย
๕. ยุยงภิกษุกับภิกษุให้แตกกัน

วิธีลงทัณฑกรรมคือการห้าม ที่พระพุทธรเจ้าทรงอนุญาตได้ภิกษุปฏิบัติต่อสามเณร ได้แก่ ลงทัณฑกรรมคือห้ามสามเณรเข้าสังฆารามเฉพาะที่อยู่ของตนหรือที่ที่ตนจะเข้าไป^{๔๒}

วิธีสอนแบบวางกฎข้อบังคับนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์แล้ว พบว่า เป็นวิธีที่พระพุทธรเจ้าทรงใช้และพระพุทธรองค์ทรงบัญญัติและอนุญาต ให้พระพุทธรสาวกนำข้อบังคับนั้นไปสอนเยาวชนต่อไปด้วย วิธีสอนแบบนี้ พระพุทธรเจ้าทรงมีพระประสงค์เพื่อให้เกิดความสุข ความมีระเบียบเรียบร้อย ความสามัคคีในสังคมพุทธ โดยเฉพาะสังคมสงฆ์ อีกอย่างหนึ่งเพื่อให้เกิดความเลื่อมใสแก่บุคคลผู้ยังไม่เลื่อมใส และป้องกันการว่าร้ายต่อสังคมพุทธจากลัทธิอื่น

๒.๓ วิธีจูงใจในการใช้พุทธวิธีการสอน

พระพุทธรเจ้าทรงใช้อนุพุพิภิกขาเป็นแรงจูงใจในการสอนของพระองค์แก่ศาสนิกของพระองค์ โดยการสอนจากง่ายไปหายาก เทศนาที่แสดงไปโดยลำดับ เพื่อพอกอธยายคัยของสัตว์ให้หมดจดเป็นขั้นๆ จากง่ายไปหายาก เพื่อเตรียมจิตของผู้ฟังให้พร้อมที่จะรับฟังอริยสัจ ๔ มี ๕ คือ

๑. ทานกถา พรรณนาทาน ๒. สีลกถา พรรณนาศีล ๓. สัคคกถา พรรณนาสวรรค์ คือ ความสุขที่พร้งพร้อมด้วยกาม ๔. กามาทีนวกถา พรรณนาโทษของกาม ๕. เนขัมมานิสังสกถา พรรณนาอานิสงส์แห่งการออกจากกาม^{๔๓}

๒.๓.๑ รูปแบบวิธีการแสดงอนุพุพิภิกขามี ๓ วิธี คือ

๑. อนุพุพิภิกขาแสดงตามลำดับครบทั้ง ๕ เรื่อง ประกอบด้วย ทานกถา สีลกถา สัคคกถา กามาทีนวกถา และเนกขัมมานิสังสกถา

^{๔๑} วิ.ม.(บาลี)๔/๑๐๖/๑๒๑, วิ.ม.(ไทย)๔/๑๐๖/๑๖๘-๑๖๙.

^{๔๒} วิ.ม.(บาลี)๔/๑๐๗/๑๒๒, วิ.ม.(ไทย)๔/๑๐๗/๑๖๙-๑๗๐.

^{๔๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๓๑๔.

๒. อนุப்புพิภพิกถาแสดงไม่ครบทั้ง ๕ เรื่อง เช่นแสดงเฉพาะกามาที่นวกถาทำให้ผู้ฟัง เกิดสลดเห็นโทษภัยของกาม จนคิดหาทางออกจากกาม

๓. อนุப்புพิภพิกถาแสดงไม่ตามลำดับก่อนหลัง คือเริ่มแสดงกามาที่นวกถา เป็นประธาน แล้วตามด้วยหัวข้อธรรมอื่น เหมาะกับบุคคลที่เป็นพ่อค้า คหบดี เศรษฐี หากเป็นบุคคล ที่มีอหิชาศัยชอบให้ทาน พระพุทธรองค์ก็จะทรงแสดงทานกถาเป็นประธาน หากเป็นบุคคลคิดทำร้าย เบียดเบียน พระพุทธรองค์ก็จะทรงแสดงเรื่องสีลกถาเป็นประธาน หากเป็นบุคคลที่ชอบเสพกามจะ ทรงแสดงสักคกถาเป็นประธาน และหากเป็นบุคคลที่เริ่มเบื้อหน่ายในกามคุณแล้วพระองค์จะแสดง เนกขัมมานิสังสกถาเป็นประธาน

ขั้นตอนที่พระพุทธเจ้าก่อนแสดงอนุப்புพิภพิกถาประกอบด้วย ๔ ขั้นตอน คือ

๑. ตรวจสอบความพร้อมของผู้รับฟัง
๒. แก้ไขปัญหา (สร้างแรงจูงใจ สร้างศรัทธา)
๓. ตรวจสอบศรัทธา
๔. แสดงอนุப்புพิภพิกถา

๒.๓.๒ วิธีการแสดงอนุப்புพิภพิกถา วิธีแสดงอนุப்புพิภพิกถา เป็นวิธีเทศนาแบบอนุศาสนี ปาฏิหาริย์ คือ สั่งสอนให้เข้าใจเรื่องต่างๆ ตามความเป็นจริง ในบางครั้งพระพุทธองค์จะทรงใช้ ปาฏิหาริย์ ๓ อย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างพร้อมกัน เพื่อสร้างแรงจูงใจเตรียมความพร้อมสร้าง ศรัทธาโน้มน้าวใจให้สนใจ พร้อมทั้งจะรับฟังธรรมจากพระพุทธองค์

ข้อธรรมในอนุப்புพิภพิกถาที่ได้แสดงโดยพระอรธรรกถาจารย์^{๔๔} มีการอธิบายดังนี้

๑. ทานกถา จะใช้คำอธิบายที่หลากหลาย เช่น คำอธิบายทานโดยตรง, คำอธิบาย ทานที่เข้าใจง่าย, คำอธิบายทานโดยอุปมาเปรียบเทียบ, คำอธิบายทานบารมี, และทานเพื่อศีล
๒. สีลกถา จะใช้คำอธิบายที่หลากหลาย เช่น คำอธิบายศีลโดยตรง, คำอธิบายศีลที่ เข้าใจโดยง่าย, พุทธพจน์สรูปศีล, คำอธิบายศีลอุปมาเปรียบเทียบ, คำอธิบายศีลบารมี, คำอธิบายศีล เพื่อสวรรค์
๓. สักคกถา มีเนื้อหากล่าวถึงความสุขในสวรรค์, สาเหตุที่ได้อยู่ในสวรรค์, และ สวรรค์ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน
๔. กามาที่นวกถา มีเนื้อหากล่าวถึงโทษของกามทั้งหลาย เช่น กามทั้งหลายมี ความอโรยน้อยมีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก
๕. เนกขัมมานิสังสกถา เป็นการกล่าวถึงเรื่องอานิสงส์แห่งการออกจากกาม ประกอบด้วยคุณของการบรรพชา และคุณในฆาน

๒.๓.๓ ปัญหาและอุปสรรคในการแสดงอนุப்புพิภพิกถา มีองค์ประกอบ ๓ ด้าน คือ ๑. อุปสรรคในด้านผู้แสดง ๒. อุปสรรคในด้านเนื้อหาธรรม ๓. อุปสรรคในด้านผู้ฟัง สรุปได้ดังนี้

^{๔๔} ม. ม. อ. (บาลี) ๒/๖๙/๖๘-๗๐.

๑. อุปสรรคในด้านผู้แสดง สำหรับผู้แสดงคือพระพุทธรูปเจ้านั้นพระพุทธรูปองค์อยู่ในฐานะของผู้ไม่มีปัญหา และอุปสรรคในการแสดงธรรมเนื่องจากทรงมีองค์ประกอบทั้งด้านจิตภาพและกายภาพ ส่วนผู้แสดงที่เป็นพระสาวกนั้น มีทั้งที่บรรลุเป็นพระอรหันต์แล้วและบรรลุธรรมขั้นอื่นๆ หรือยังไม่บรรลุธรรมเลย อุปสรรคในการแสดงธรรมย่อมมีความแตกต่างกันไปโดยลำดับ ในปัจจุบันผู้แสดงมีทั้งเป็นพระสงฆ์และฆราวาส ซึ่งมีวิธีการแสดงที่แตกต่างกันไปตามความรู้ของตน ส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่ยังไม่บรรลุธรรม การสอนจึงอาจผิดเพี้ยนไปจากความจริง

๒. อุปสรรคในด้านเนื้อหา เนื้อหาอนุพุทธิกถาตามคัมภีร์พระไตรปิฎกแสดงไว้โดยย่อ^{๔๕} แต่คัมภีร์ชั้นอรรถกถาแสดงอนุพุทธิกถาไว้โดยพิสดาร^{๔๖} โดยรวมแล้วมีเนื้อหาเรียงตามลำดับข้อธรรมทั้ง ๕ กล่าวคือ ทานกถา สีลกถา สัคคกถา กามทีนวกถา และเนกขัมมานิสังสกถา เนื้อหาเหล่านี้มิได้ประสงค์ให้ผู้ฟังบรรลุธรรมทันที แต่เป็นการสร้างแรงจูงใจปรับสภาพจิต เตรียมความพร้อมรับฟังอริยสัจ ๔ การแสดงอนุพุทธิกถาของพระพุทธรูปองค์มีทั้ง แสดงเนื้อหาครบทั้ง ๕ เรื่องก็มี แสดงเนื้อหาไม่ครบทั้ง ๕ เรื่องก็มี แสดงเนื้อหาแล้วผู้ฟังไม่สามารถบรรลุธรรมก็มี แสดงเนื้อหาแล้วผู้ฟังบรรลุธรรมทันทีก็มี โดยรวมแล้วเนื้อหาอนุพุทธิกถาไม่ว่าเนื้อหาประการใดก็ตามผู้ที่ได้ฟังอนุพุทธิกถาจากพระพุทธรูปองค์จะมีจิตที่ปราศจากนิวรณ์เมื่อได้ฟังอริยสัจจจึงสำเร็จเป็นอริยบุคคล อุปสรรคด้านเนื้อหาในสมัยยุคพุทธกาลจึงไม่มี

๓. อุปสรรคในด้านผู้ฟังธรรม ในสมัยพุทธกาล ผู้ฟังจะมีอุปสรรคในช่วงแรกเท่านั้น เช่น ไม่ศรัทธาเลื่อมใส ไม่สนใจ เบื่อหน่ายชีวิต ยังเชื่อลัทธิเดิมของตนอยู่ เป็นต้น^{๔๗} เมื่อพระพุทธรูปทรงแก้ไขปัญหาแล้ว บุคคลนั้นจะสามารถฟังธรรมจนบรรลุธรรมได้ มองภาพโดยรวมแล้วถือว่าผู้ฟังยุคพุทธกาลไม่มีปัญหา เพราะได้สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลเกือบทุกคนสามารถแบ่งประเภทบุคคลผู้ฟังอนุพุทธิกถา ๒ ประเภท คือ (๑) ประเภทที่ฟังอนุพุทธิกถาแล้วไม่บรรลุทันที จะบรรลุก็ต่อเมื่อจบอริยสัจ ๔ หรือปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานก่อน มีทั้งไม่สามารถเป็นพระอรหันต์บวชแล้วเป็นพระอรหันต์ เป็นพระอรหันต์แล้วบวช เป็นพระโสดาบันแล้วบวชและปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ไม่ได้เป็นโสดาบันแต่เห็นโทษการครองเรือน แล้วบวชจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ (๒) ประเภทฟังอนุพุทธิกถาแล้วบรรลุทันที โดยไม่ได้ฟังอริยสัจ ๔ หรือปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน บุคคลเช่นนี้เป็นผู้ที่สะสมวาสนาบารมีมาเต็มที่แล้ว เพียงได้ฟังอนุพุทธิกถาจากพระพุทธรูปองค์ก็สำเร็จมรรคผลโดยง่าย เช่น พระเจ้ามหากัปปินะและพระนางอโนชาเทวีพร้อมด้วยบริวาร^{๔๘} เมื่อได้ฟังอนุพุทธิกถาแล้วบรรลุเป็นพระโสดาบัน พระเจ้าสุนันทจักรพรรดิพร้อมทั้งอนุราชากุมารพร้อมทั้งบริษัท, อานันทกุมารพร้อมทั้งบริษัท ๙๐ โภกวิ^{๔๙} เมื่อได้ฟังอนุพุทธิกถาแล้วบรรลุเป็นพระอรหันต์

การแสดงธรรมของพระพุทธรูปที่ประสบผลสำเร็จ มีผู้ฟังได้ดวงตาเห็นธรรมเป็นจำนวนมาก องค์ประกอบที่มีความสำคัญที่สุด คือ ผู้แสดงธรรม เพราะพระพุทธรูปองค์ทรงมีคุณสมบัติรู้

^{๔๕} วินย. มหา. (ไทย) ๔/๒๖-๕๖/๓๒-๖๘, พุ. ฐ. อ. (ไทย) ๑/๒/๑/๙๕, พุ. ม. (ไทย) ๒๙/๖/๒๓.

^{๔๖} ดุราลัยละเอียตใน พุ. ม. (ไทย) ๒๙/๗-๑๔/๒๘-๓๓.

^{๔๗} วินย. มหา. (ไทย) ๔/๒๔-๘๗/๒๐-๑๓๒.

^{๔๘} พุ. ฐ. อ. (ไทย) ๑/๒/๓๑๐, พุ. ฐ. อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๓๑๔.

^{๔๙} พุ. ขา. เอกก. อ. (ไทย) ๓/๑/๕๑, พุ. อป. อ. (ไทย) ๘/๑/๖๙.

อัยยาศ์วาสนาบารมีของสรรพสัตว์ จึงเลือกที่จะแสดงธรรมกับบุคคลที่มีความพร้อมที่จะบรรลุธรรม เมื่อทรงเลื่อกบุคคลได้แล้ว ด้วยคุณสมบัติกำหนดรู้ใจของผู้อื่น จึงทรงรู้ว่าบุคคลนั้นยังมีปัญหาอุปสรรคอยู่ เช่น ยังไม่เลื่อมใสศรัทธา จึงทรงปรับจิตใจให้เขาเลื่อมใสศรัทธาก่อน โดยแสดงปาฏิหาริย์ ๓ คือ (๑) อิทธิปาฏิหาริย์ (๒) อาเทศนาปาฏิหาริย์ (๓) อนุศาสน์ปาฏิหาริย์อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้ง ๓ อย่างพร้อมกัน เมื่อเขามีศรัทธาสนใจอยากจะฟังธรรมแล้ว จึงแสดงเนื้อหาธรรมในอนุพุทพิกถาที่เหมาะสมกับบุคคลผู้นั้นทำให้มีจิตใจพร้อมรับธรรมชั้นสูง พระพุทธองค์จึงประกาศอริยสัจ ๔ เพื่อให้บรรลุธรรมต่อไป

๒.๔ องค์ประกอบที่พระพุทธเจ้าทรงสร้างแรงจูงใจในการสอน

องค์ประกอบที่พระพุทธเจ้าทรงสร้างแรงจูงใจจนประสบความสำเร็จ พระพุทธเจ้ามีคุณสมบัติที่ช่วยให้การสร้างแรงจูงใจประสบความสำเร็จ ตามแนวพระพุทธคุณ ๓ ประการ คือ

๒.๔.๑ บุคลิกภาพ พระพุทธเจ้าทรงมีพระลักษณะทั้งด้านความสง่างามแห่งพระวรกาย พระสุรเสียงที่ไพเราะน่าฟัง และพระบุคลิกลักษณะอันควรแก่การศรัทธาประสาทะทุกประการ เช่น

๑. ทรงมีพระสุรเสียงไพเราะ และตรัสพระวาจาสุภาพสละสลวย อย่างคำชมของจังกีพราหมณ์ที่ว่า “พระสมณโคดม มีพระวาจาไพเราะ รู้จักตรัสถ้อยคำได้งดงาม มีพระวาจาสุภาพ สละสลวย ไม่มีโทษ ยังผู้ฟังให้เข้าใจเนื้อความได้ชัดเจน” และคำของอุตรมาณพที่ว่า พระสุรเสียงที่เปล่งก้องจากพระโอษฐ์นั้นประกอบด้วยคุณลักษณะ ๘ ประการ^{๕๐} คือ แจ่มใส ๑ ชัดเจน ๑ นุ่มนวล ๑ ชวนฟัง ๑ กลมกล่อม ๑ ไม่พรวด ๑ ซึ่ง ๑ กังวาน ๑

๒. ทรงมีพระมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ และอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ มีพระวรกายสง่างาม ดังจังกีพราหมณ์ที่ชมพระองค์ว่า “พระสมณโคดม มีพระรูปร่าง น่าดู น่าเลื่อมใส มีพระฉวีวรรณผุดผ่องยิ่งนัก พระวรรณะและพระสรีระดุดังพรหม น่าดูชมมิใช่น้อย^{๕๑}

๓. ทรงมีพระอากัปกิริยามารยาททุกอย่างที่งดงามน่าเลื่อมใส เริ่มแต่สมบัติผู้ดี และมารยาทอันเป็นที่ยอมรับของสังคม ตลอดจนพระบุคลิกลักษณะที่เป็นเสน่ห์ทุกประการ พร้อมไปด้วยความมองอาจ ความสง่างาม ความสงบเยือกเย็น การแสดงธรรมของพระองค์ นอกจากแจ่มแจ้งด้วยสัจธรรมแล้ว ยังก่อให้เกิดความรู้สึกเพลิดเพลินสุขใจ ชวนให้อยากฟังอยากใกล้ชิดพระองค์อยู่ไม่วายอย่างคำชมของบุคคลต่างๆ เช่น

“นี่ท่านปิงคิยานี มองเห็นสารประโยชน์อันใด จึงเลื่อมใสพระสมณโคดมถึงเพียงนี้” “ท่านผู้เจริญ เปรียบเหมือนบุรุษผู้เฒ่าในรสนันเลิศแล้ว ย่อมไม่ปรารถนาารสอื่นๆ ที่เลวฉันใด บุคคลฟังธรรมของพระสมณโคดมพระองค์นั้น โดยลักษณะใดๆ จะโดยสุตตะโดยเคยยะ โดยไวยากรณ์ หรือโดยอัพภูตธรรมก็ดี ย่อมไม่ปรารถนาว่าทวะของสมณะเป็นอันมากเหล่าอื่นโดยลักษณะนั้นๆ เลยฉันนั้น เปรียบเหมือนบุรุษผู้หิวและอ่อนเพลีย มาได้รวงน้ำผึ้ง ก็ลิ้มรส ย่อมได้รสแท้แสนชุ่มชื่น ฉันใด บุคคลฟังธรรมของท่านพระโคตมพระองค์นั้น...ย่อมได้รับความดีใจปลาบปลื้มใจ ฉันนั้น

^{๕๐} ม.ม. (ไทย) ๕ / ๕๘๗ / ๔๐๖.

^{๕๑} ม.ม. (ไทย) ๕ / ๖๕๑ / ๔๔๘.

เปรียบเหมือนบุรุษ ได้ไม้จันทน์ เป็นจันทน์เหลืองหรือจันทน์แดง จะสุดกลั่นตรงที่ได้ ราก ลำต้น หรือยอด กลิ่นหอมสนิทเป็นกลิ่นแท้ ฉันทไต่ บุคคลพึงธรรมของพระโคตม พระองค์นั้น...ก็ย่อมปราโมทย์ ได้ความโสมนัส ฉันทนั้น

เปรียบเหมือนบุรุษอาพาธ เจ็บปวด เป็นไข้หนัก นายแพทย์ผู้ฉลาดพึงบำบัดอาพาธเขา ได้ฉับไว ฉันทไต่ บุคคลพึงธรรมของท่านพระโคตมพระองค์นั้นแล้ว.....ความโศกเศร้า ปริเทวนา การ ความทุกข์โสมนัส และความคับแค้นใจของเขาย่อมหมดไป ฉันทนั้น

เปรียบเหมือน สระใหญ่มีน้ำใส เย็น จืดสนิท น่าเจริญใจ มีท่าราบเรียบน่ารื่นรมย์ บุรุษผู้ร้อนด้วยแสงแดด ถูกแดดแผดเผา เหง็ดเหน้อย หิวกระหาย เดินมาถึง เขาลงไปอาบ ตุ่ม ในสระน้ำนั้น พึงระงับความกระวนกระวาย ความเหน็ดเหนื่อย และความเร่าร้อนทั้ง ปวงได้ ฉันทไต่ บุคคลพึงธรรมของท่านพระโคตมพระองค์นั้นแล้ว...ความกระวนกระวายความ เหน็ดเหนื่อยและความเร่าร้อนของเขาก็ย่อมระงับไปได้หมดสิ้น ฉันทนั้น” ^{๕๒}

“ชนทั้งหลายที่ท่านพระโคตม ทรงชี้แจงให้เห็นแจ้งให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้ร่าเริงด้วย ธรรมมีกถาแล้ว เมื่อลุกไปจากที่นั่งก็ยิ่งเสียวหลังกลับมามอง ด้วยไม่อยากจะละจากไป” ^{๕๓}

บุคลิกภาพของพระพุทธองค์ ทรงดีพร้อมสูงสุดทุกอย่างที่มนุษย์พึงมีได้ทำให้สร้างศรัทธา กับผู้พบเมื่อได้เห็นพระวรกายสง่างาม ของพระองค์เห็นพระอากัปกิริยาดงามฟังสุรเสียงอันไพเราะ จนบรรลุลจุดประสงค์ทุกครั้ง

๒.๔.๒ คุณธรรม แสดงตามแนวพุทธคุณ ๓ คือ

ก. พระปัญญาคุณ ของยกมาแสดง ๒ อย่าง คือ ทศพลญาณ และปฏิสัมภทา

๑) ทศพลญาณ ^{๕๔} คือ พระญาณอันเป็นกำลังของพระตถาคตที่ทำให้พระองค์ สามารถบันลือสีหนาท ประกาศพระศาสนาได้มั่นคง

๑.๑ ฐานาฐานญาณ ปรีชาหยั่งรู้ฐานะ และฐานะ คือหยั่งรู้กฎธรรมชาติดี เกี่ยวกับขอบเขต และขีดขั้นของสิ่งทั้งหลายว่าอะไรเป็นไปได้ และอะไรเป็นไปได้แค่ไหนเพียงไร โดยเฉพาะในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล และกฎเกณฑ์ทางจริยธรรมที่เกี่ยวกับสมรรถวิสัยของ บุคคลซึ่งจะได้รับผลกรรมที่ดีและชั่วต่างๆ กัน

๑.๒ กรรมวิปากญาณ ปรีชาหยั่งรู้ผลของกรรม สามารถกำหนดแยกการ ให้ผลอย่างสลับซับซ้อนระหว่างกรรมดีกับกรรมชั่วที่สัมพันธ์กับปัจจัยแวดล้อมต่างๆ มองเห็น รายละเอียดและความสัมพันธ์ภายในกระบวนการการก่อผลของกรรมอย่างชัดเจน

๑.๓ สัพพัตถคามินีปฏิบัติทาญาณ ปรีชาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่คติทั้งปวง (คือสู่สุคติทุกคติหรือพ้นจากคติ) หรือปรีชาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่อรรถประโยชน์ทั้งปวง (จะเป็น ทิฏฐธัมมิกัตถะ หรือสัมปรายิกัตถะ หรือปรมัตถะก็ตาม) รู้ว่าเมื่อต้องการเข้าสู่จุดหมายใด จะต้อง ทำอะไรบ้าง มีรายละเอียดวิธีปฏิบัติอย่างไร

^{๕๒} อัง. ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๙๔.

^{๕๓} ม. ม. (บาลี) ๑๓/๕๘๙.

^{๕๔} ม. ม. (บาลี) ๑๒/๑๖๖, อัง. ทสก. (บาลี) ๒๔/๒๑, อภิ. วิ. (บาลี) ๓๕/๘๓๙-๘๔๘, วิภังค. อ. (บาลี) ๕๒๐,๕๕๐-๖๐๗.

๑.๔ นานาธาตุญาณ ปรีชาหยั่งรู้สภาวะของโลกอันประกอบด้วยธาตุต่างๆ เป็นอเนก รู้สภาวะของธรรมชาติทั้งฝ่ายอุปาตินกสังขาร และอนุปาตินกสังขาร เช่นเรื่องชีวิตก็ ทราบองค์ประกอบต่างๆ สภาวะขององค์ประกอบเหล่านั้น พร้อมทั้งหน้าที่ของมัน เช่นการปฏิบัติ หน้าที่ของชั้น อายตนะและธาตุต่างๆ ในกระบวนการรับรู้ เป็นต้น

๑.๕ นานาธิมุตติญาณ ปรีชาหยั่งรู้ธัมมิ (คือรู้ธัมมัญญะความโน้มเอียง แนว ความสนใจ ฯลฯ) ของสัตว์ทั้งหลายที่เป็นไปต่างๆ กัน

๑.๖ อินทริยปโรปริยัตตญาณ ปรีชาหยั่งรู้ความยิ่งและความหย่อนแห่งอินทริย ขอสัตว์ทั้งหลาย รู้ว่าสัตว์นั้นๆ มีแนวความคิด ความรู้ ความเข้าใจ แคไหนเพียงใด มีกิเลสมาก กิเลสน้อย มีอินทริยอ่อนหรือแก่กล้าสนองง่ายหรือส่อนยากมีความพร้อมที่จะเข้าสู่การตรัสรู้หรือไม่

๑.๗ ฌานาภิสังกิลเลสาทิญาณ ปรีชาหยั่งรู้เหตุที่จะทำให้ฌานวิโมกข์และ สมาบัติเสื่อมหรือเจริญ คล่องแคล่วจัดเจนหรือก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป

๑.๘ ปุพเพนิวาสานุสสติ ปรีชาหยั่งรู้ระลึกชาติภพในหนหลังได้

๑.๙ จตุปปาตญาณ ปรีชาหยั่งรู้จุดและอุบัติทั้งหลายอันเป็นไปตามกรรม

๑.๑๐ อาสวักขยญาณ ปรีชาหยั่งรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย

๒) ปฏิสัมภิตา^{๕๕} คือ ปัญญาแตกฉานในด้านต่างๆ ซึ่งมีทั่วไปทั้งในพระมหาสาวก ทั้งหมดด้วย ดังนี้

๒.๑ อรรถปฏิสัมภิตา ความเข้าใจแจ่มแจ้งในความหมายของถ้อยคำหรือข้อ ธรรม ต่างๆ สามารถอธิบายแยกแยะออกไปโดยพิสดาร แม้ได้เห็นเหตุใดๆ ก็สามารถคิดเชื่อมโยง แยกแยะกระจายความคิดออกไปล่วงรู้ถึงผลต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นได้ แปลสั้นๆ ว่าปัญญาแตกฉานใน อรรถ

๒.๒ ธรรมปฏิสัมภิตา ความเข้าใจแจ่มแจ้งในถ้อยคำหรือข้อธรรมต่างๆ สามารถจับใจความคำอธิบายโดยพิสดาร มาตั้งเป็นกระทู้หรือหัวข้อได้ เมื่อมองเห็นผลต่างๆ ที่ ปรากฏขึ้นก็สามารถสืบสาวกลับไปหาสาเหตุได้แปลสั้นๆ ว่าปัญญาแตกฉานในธรรม

๒.๓ นิรุติปฏิสัมภิตา ความรู้แตกฉานในภาษา รู้ภาษาต่างๆ และรู้จักใช้ ถ้อยคำชี้แจงแสดงอรรถและธรรม ให้คนอื่นเข้าใจและเห็นตามได้ แปลสั้นๆ ว่าปัญญาแตกฉานใน นิรุติ

๒.๔ ปฏิภาณปฏิสัมภิตา ความมีไหวพริบ สามารถเข้าใจคิดเหตุผลได้ เหมาะสมทันการ และมีความรู้ความเข้าใจชัดในความรู้ต่างๆ ว่ามีแหล่งที่มา มีประโยชน์อย่างไร สามารถเชื่อมโยงความรู้ทั้งหลายเข้าด้วยกันสร้างความคิดและเหตุผลขึ้นใหม่ได้ แปลสั้นๆ ว่า ปัญญา แตกฉานในปฏิภาณ

ข. พระวิสุทธิคุณ ความบริสุทธิ์เป็นพระคุณสำคัญยิ่งเช่นกัน ในการที่จะทำให้ ประชาชนเชื่อถือและเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า มองได้จากลักษณะต่างๆ ดังนี้

^{๕๕} อภ. จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๗๒/๒๑๖, ขุ. ปฎิ. (บาลี) ๓๑/๒๖๘/๑๗๕, อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๗๘๔/๔๐๐.

๑. พระองค์เองเป็นผู้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากอสาสะกิเลสทั้งปวง ไม่กระทำความชั่วทั้งทางกาย ทางวาจา ทางใจ ไม่มีเหตุที่ใครจะยกขึ้นมาตำหนิได้

๒. ทรงทำได้อย่างที่สอน คือสอนเขาอย่างไร พระองค์เองก็ทรงประพฤติอย่างนั้นด้วย อย่างพุทธพจน์ที่ว่า ตถาคตพูดอย่างไรทำอย่างนั้น จึงเป็นตัวอย่างที่ดี และให้ประชาชนเกิดความเชื่อมั่นในคุณค่าของคำสอนได้

๓. ทรงมีความบริสุทธิ์พระทัยในการสอน ทรงสอนผู้อื่นด้วยมุ่งหวังประโยชน์แก่เขาฝ่ายเดียว ไม่มีพระทัยเคลือบแฝงด้วยความหวังผลประโยชน์ส่วนตน หรืออามิส ตอบแทนใดๆ มุ่งให้บุคคลหรือหมู่คนที่อยู่ตรงหน้าได้รับผลประโยชน์สูงสุดอย่างแท้จริง

พระวิสุทธิคุณเหล่านี้เป็นผลเกิดเองจากการตรัสรู้ จะเห็นได้จากคำสรรเสริญของบุคคลต่างๆ ในสมัยพุทธกาล เช่น ”ดูกรนาคิตะ ขออย่าให้เราต้องข้องเกี่ยวกับยศเลย และขออย่าให้ยศมาข้องเกี่ยวกับเราด้วยบุคคลผู้ใดไม่ได้โดยง่ายซึ่งความสุขอันเกิดจากเนกขัมมะ ความสุขอันเกิดจากวิเวก ความสุขอันเกิดจากความสงบ ความสุขอันเกิดจากการตรัสรู้ เหมือนอย่างที่เราได้บุคคลผู้นั้นจึงจะยินดีมีความสุขแบบอจวม ความสุขที่เกิดจากการหลับ และความสุขที่เกิดจากลาภสักการะและสรรเสริญ” ^{๕๖}

จากคำกล่าวของพระสารีบุตรว่า “ท่านทั้งหลาย พระตถาคตมีกายสมาจาร วจีสมาจาร มโนสมาจารบริสุทธิ์ พระตถาคตมิได้มีความประพฤติชั่วทางกาย ทางวาจา ทางใจ ที่พระองค์จะต้องปกปิดรักษาไว้ โดยตั้งพระทัยว่า ขอคนอื่น ๆ อย่าได้รู้ถึงความประพฤติชั่วทางกาย ทางวาจา ทางใจของเราเลย”

“ดูก่อนโมคคัลลานะ เราเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ จึงปฏิญาณได้ว่าเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ ศีลของเราบริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่เศร้าหมอง บรรดาสาวกไม่ต้องคอยรักษาเราโดยศีล และเราก็ไม่ต้องคอยคิดหวังให้สาวกช่วยรักษาเราโดยศีล เรามีอาชีวะบริสุทธิ์ มีธรรมเทศนาบริสุทธิ์...ไม่ต้องคิดให้สาวกช่วยรักษา”

ค. พระกรุณาคุณ อาศัยพระมหากรุณาธิคุณ พระพุทธเจ้าจึงได้เสด็จออกประกาศศาสนา โปรดสรรพสัตว์ ทำให้พระคุณ ๒ อย่างแรกคือพระปัญญาคุณ และพระวิสุทธิคุณเป็นที่ปรากฏ และเป็นประโยชน์ต่อชาวโลกอย่างแท้จริง เสด็จไปช่วยเหลือแนะนำสั่งสอนมนุษย์ทั้งที่เป็นกลุ่มและที่เป็นรายบุคคล โดยไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยากลำบากของพระองค์เอง พระมหากรุณาธิคุณเหล่านี้ พึงเห็นตามคำสรรเสริญและคุณธรรมอื่นๆ ที่แสดงออก ความกรุณาที่แสดงออกอย่างได้ผลดีนั้น ต้องอาศัยอุเบกขา และสติสัมปชัญญะเข้าประกอบด้วย ในกรณีต่างๆ และในกรณีนั้นๆ จะต้องเข้าใจความหมายของอุเบกขาให้ถูกต้องด้วย นอกจากนี้ ความกรุณาที่แสดงออกในทางการอบรมสั่งสอน ย่อมเป็นส่วนประกอบสำคัญให้เกิดคุณลักษณะผู้สอนที่เรียกว่า องค์คุณของกัลยาณมิตร

^{๕๖} อภ. ฉกภ. (บาลี) ๒๒/๓๑๓.

องค์คุณของกัลยาณมิตร ซึ่งมี ๗ ประการ^{๕๗} ดังต่อไปนี้

๑. ปิโย – น่ารัก (ในฐานะที่วางใจและสนิทสนม)
๒. ครุ – น่าเคารพ (ในฐานะให้เกิดความรู้สึกรับรองใจ เป็นที่พึ่งได้และปลอดภัย)
๓. ภาวนีโย – นายก่อง (ในฐานะทรงคุณคือความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง)
๔. วตฺตา – รู้จักพูด (คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี)
๕. วจนกขโม – อดทนต่อถ้อยคำ (พร้อมที่จะรับฟังคำซักถามต่างๆ อยู่เสมอและสามารถรับฟังได้ด้วยความอดทนไม่เบื่อ)
๖. คมภีรญฺจ กถํ กตฺตา – (กล่าวชี้แจงแถลงเรื่องต่างๆ ที่ลึกซึ้งได้)
๗. โน จญฺฐาเน นีโยชเย – (ไม่ชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย)

ในทางพระพุทธศาสนาถือว่า ความสัมพันธ์ของผู้สอนที่มีต่อผู้เรียนนั้น อยู่ในฐานะเป็นกัลยาณมิตร คือเป็นผู้ช่วยเหลือแนะนำผู้เรียนให้ดำเนินก้าวหน้าไปในมรรคาแห่งการฝึกอบรมองค์คุณทั้ง ๗ นี้ เป็นคุณลักษณะที่ผู้สอนหรือครูผู้มีความกรุณาโดยทั่วไปจะมีได้

พระมหากรุณาธิคุณของพระพุทธเจ้า ที่พระองค์ทรงอนุเคราะห์ชาวโลกนั้น แสดงออกในพุทธกิจประจำวันหรือกิจวัตรประจำวันของพระองค์ ซึ่งเห็นได้ชัดว่า วันเวลาที่ผ่านไปแต่ละวันนั้นเป็นไปเพื่อประโยชน์ของคนอื่นๆ ทั้งนั้น และให้เห็นการรู้จักทำงานของพระมหาบุรุษพุทธกิจประจำวันแบ่งเป็น ๕ อย่าง^{๕๘} ดังนี้

๑. ปุเรภัตตกิจ พุทธกิจเช้าหรือภาคก่อนอาหาร ได้แก่ทรงตื่นพระบรรทมแต่เช้า เสด็จออกบิณฑบาต เสรวยแล้ว ทรงแสดงธรรมโปรดประชาชนในที่นั้นๆ เสด็จกลับพระวิหารรอให้พระสงฆ์ฉันเสร็จแล้ว เสด็จเข้าพระคันธกุฎี

๒. ปัจฉาภัตตกิจ พุทธกิจภาคบ่ายหรือหลังอาหาร ระยะเวลา ๑ เสด็จออกจากพระคันธกุฎี ทรงโอวาทพระภิกษุสงฆ์ เสร็จแล้วพระสงฆ์แยกย้ายกันไปปฏิบัติธรรมในที่ต่างๆ พระองค์เสด็จเข้าพระคันธกุฎีอาจทรงบรรทมเล็กน้อยแล้วถึงระยะที่ ๒ ทรงพิจารณาตรวจดูความเป็นไปของสัตว์โลก ระยะเวลาที่ ๓ ประชาชนในถิ่นนั้นมาประชุมในธรรมสภา ทรงโปรดแสดงธรรม

๓. ปุริมยามกิจ พุทธกิจที่ ๑ (ของราตรี) หลังจากพุทธกิจภาคกลางวันแล้ว ทรงสนานแล้วปลีกพระองค์เงียบบๆ พักหนึ่ง จากนั้นพระภิกษุสงฆ์มาเฝ้า ทูลถามปัญหาบ้าง ขอกรรมฐานบ้าง ขอให้ทรงแสดงธรรมบ้าง ทรงใช้เวลาตลอดยามแรกนี้สนองความต้องการของพระสงฆ์

๔. มัชฌิมยามกิจ พุทธกิจในมัชฌิมยาม เมื่อพระสงฆ์แยกย้ายไปแล้วทรงใช้เวลาที่เหลืออยู่ตอบปัญหาพวกเทพทั้งหลายที่มาเข้าเฝ้า

๕. ปัจฉิมยามกิจ พุทธกิจในปัจฉิมยาม ทรงแบ่งเป็น ๓ ระยะ ระยะแรก เสด็จดำเนินจงกรมเพื่อให้พระวรกายได้ผ่อนคลาย ระยะเวลาที่ ๒ เสด็จเข้าพระคันธกุฎี ทรงบรรทมสืบทสยาสน์อย่างมีพระสติสัมปชัญญะ ระยะเวลาที่ ๓ เสด็จประทับนั่งพิจารณาสอดส่องเลือกสรรว่า ในวัน

^{๕๗} อัง. สุตตก. (บาลี) ๒๓/๓๔. อัง. สุตตก. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗.

^{๕๘} ที.สี.อ. (บาลี) ๑ / ๘ / ๔๕-๘๗.

ต่อไปมีบุคคลผู้ใดที่ควรเสด็จไปโปรดโดยเฉพาะเป็นพิเศษเมื่อทรงกำหนดพระทัยไว้แล้ว ก็เสด็จไปโปรดในภาคพุทธกิจที่ ๑ คือ ปุเรกัตตกิจ

การทรงให้ความสนพระทัยช่วยเหลือโปรดบุคคลผู้สมควร เป็นเฉพาะบุคคลๆ เช่นนี้ ผู้ได้รับการโปรดอาจเป็นคนชั้นสูง ชั้นต่ำ เป็นเด็ก เป็นผู้ใหญ่ได้ทั้งสิ้น เช่นเสด็จไปโปรดเด็กชาย มีภรรยานภพที่กำลังนอนเจ็บหนัก เสด็จไปโปรดสังคาลกามาณพผู้ไหว้ทิศ นอกจากนี้พระองค์ยังทรงเอาพระทัยใส่ในความเป็นอยู่ ทุกข์ สุข ของพระภิกษุสงฆ์ทั่วไป เช่นเสด็จไปเยี่ยมภิกษุป่วยและพยาบาลภิกษุป่วยใช้ที่ไม่มีคนพยาบาลด้วยพระองค์เอง ความกรุณาเช่นนี้เป็นเหตุนำความเลื่อมใสศรัทธา เป็นประโยชน์ในการสอน ทรงสอนคนได้โดยไม่ต้องใช้อำนาจบังคับ ไม่ต้องใช้การลงโทษและทรงได้รับความเคารพบูชาสูงสุดด้วยความจริงใจ

จากองค์ประกอบที่พระพุทธเจ้าทรงสร้างแรงจูงใจจนประสบความสำเร็จ คุณสมบัติที่พระองค์ที่พระองค์ทรงใช้ในการสอน

๑. ทรงสอนสิ่งที่จริง และเป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง
๒. ทรงรู้และเข้าใจในสิ่งที่สอนอย่างถ่องแท้สมบูรณ์
๓. ทรงสอนด้วยเมตตา มุ่งประโยชน์แก่ผู้รับคำสอนเป็นที่ตั้ง
๔. ทรงทำได้จริงอย่างที่สอน เป็นตัวอย่างที่ดี
๕. ทรงมีบุคลิกภาพโน้มน้าวจิตใจให้เข้าใจลึกซึ้งสนิทสนมและพึงพอใจได้

ความสุข

๖. ทรงมีหลักการสอนและวิธีสอนที่ยอดเยี่ยม

๒.๔.๓ วิธีและอุบายประกอบการสอนหลักธรรม

วิธีและอุบายประกอบการสอนหลักธรรมของพระพุทธเจ้านั้น เป็นวิธีและอุบายนำเข้าสู่บทเรียนหรือนำเข้าสู่หลักธรรมที่จะทำการเรียนการสอนต่อไป ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์วิธีและอุบายประกอบการสอนหลักธรรมของพระพุทธเจ้า ดังนี้

๑. การยกอุทาหรณ์และการเล่านิทานประกอบ

วิธีการสอนโดยยกอุทาหรณ์และการเล่านิทานประกอบการสอนหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าใช้เป็นอุบายประกอบการสอน ผู้วิจัยจะนำเสนอ ดังนี้

พระพุทธองค์ทรงสอนอจิรวตสามเณร

ทรงยกอุทาหรณ์เรื่องวิธีการฝึกช้าง ซึ่งเป็นเรื่องของนายควาญช้างคล้องช้างป่ามาได้แล้ว ฝึกไปตามลำดับขั้นคือ เริ่มตั้งแต่ล่ามช้างป่าไว้อย่างมั่นคงที่เสาตะลุงใหญ่ที่เขาฝังลงในแผ่นดิน แล้วแก้ไขความเป็นปกติของช้างป่า ฝึกให้ช้างป่ายืนดีในแดนบ้าน ให้มีความคุ้นเคยกับมนุษย์ ด้วยวิธีพูดแต่คำไพเราะ อ่อนหวาน คำที่คนทั่วไปฟังแล้วรักใคร่ชอบใจ เมื่อช้างป่านั้นตั้งใจฟังเพื่อจะเรียนรู้ นายควาญช้างก็เพิ่มอาหารคือหญ้าและน้ำให้ยั้ง ๆ ขึ้นไปเพื่อเป็นรางวัล เมื่อควาญช้างเห็นว่าช้างนั้นเริ่มคุ้นเคยแล้ว ก็ฝึกให้ยิ่งขึ้นไปตามลำดับด้วยคำสั่งว่า รับไป วางลง เดินไป ถอยกลับ ยืนขึ้น หมอบลง ฝึกจนกระทั่งช้างไม่มีความหว้นไหวต่ออันตรายต่าง ๆ แม้กระทั่งเสียงดังทุกชนิดในยาม

ออกศึกสงคราม ซึ่งนับเป็นช้างคู่ควรแก่พระราชชาติที่ได้รับการฝึกมาดีแล้ว อริยสาวกก็เช่นเดียวกัน พึงผูกใจไว้กับสติปัญญา ๔ เพื่อแก้ไขปกติที่ยังผูกพันอยู่กับเรื้อน แก้ไขความสับสน ความกระวน-กระวาย ความลำบากใจและความเร่าร้อนใจ เพื่อบรรลุอุบายธรรมทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน^{๕๙}

วิธีนี้เป็นวิธีนำเข้าสู่หลักธรรมหรือนำเข้าสู่บทเรียนได้เป็นอย่างดี เพราะผู้สอนสามารถสร้างความสนใจให้เกิดแก่ผู้เรียนได้เป็นอย่างดี แม้แต่การนำเหตุการณ์ต่าง ๆ ซึ่งเป็นที่สนใจของคนทั่วไป รวมทั้งข่าวประจำวันตามหน้าหนังสือพิมพ์ ก็สามารถนำมาเป็นอุทาหรณ์ได้

การยกตัวอย่างประกอบคำอธิบายและการเล่านิทานประกอบการสอน ช่วยให้เข้าใจเนื้อหาสาระได้ง่ายและชัดเจน ช่วยให้จำแม่นยำ เห็นจริง และเกิดความเพลิดเพลิน ทำให้การเรียนการสอนมีรสยิ่งขึ้น^{๖๐}

๒. การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา

วิธีและอุบายประกอบการสอนหลักธรรมแก่เยาวชนของพระพุทธเจ้าโดยการเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมานั้น ข้ออุปมาจะช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมา และเข้าใจง่ายขึ้น โดยเฉพาะมักใช้ในการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรม เปรียบให้เห็นชัดด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรม หรือแม้เปรียบเรื่องที่เป็นรูปธรรมด้วยข้ออุปมาแบบรูปธรรมก็ช่วยให้ความหนักแน่นเข้าใจ^{๖๑} ผู้วิจัยศึกษาวิเคราะห์เพื่อเป็นตัวอย่าง ดังนี้

พระพุทธเจ้าสอนราหุลสามเณร

เมื่อราหุลสามเณรมีอายุได้ ๗ ขวบ พระพุทธองค์ทรงสอนราหุลสามเณรด้วยการเปรียบเทียบสิ่งที่เป็นรูปธรรม นำไปสู่การเรียนรู้ เรื่องนามธรรมพระพุทธเจ้าทรงเปรียบข้ออุปมา ดังนี้ พระพุทธองค์ทรงเหน็บสำหรับล้างพระบาทแล้วเหลือไว้หน่อยหนึ่งในภาชนะ รับสั่งพระราหุลให้ดูน้ำที่เหลือในภาชนะ พระพุทธเจ้าทรงเหน็บที่เล็กน้อย ๆ จนกว่าภาชนะน้ำนั้นลง จากนั้นทรงหงายภาชนะน้ำแล้วตรัสบอกราหุลสามเณร ถึงความเป็นสมณะของบุคคลผู้ไม่มีความละอายในการกล่าวเท็จทั้งที่รู้อยู่ ความดีและความศรัทธาจากประชาชนก็จะหมดไปที่เล็กน้อย แล้วหมดไปจนไม่เหลือความดีและความศรัทธา เหมือนน้ำในภาชนะที่หมดไปที่เล็กน้อย แล้วหมดไปเหลือแต่ภาชนะว่างเปล่า เพราะเหตุนั้นแล เธอพึงสำเหนียกในเรื่องนี้ว่า เราจักไม่กล่าวเท็จ แม้เพื่อให้หัวเราะกันเล่น^{๖๒}

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบกับข้ออุปมาเรื่องกระจกมีประโยชน์สำหรับส่องดูเงา การกระทำกรรมทางกาย ทางวาจา และทางใจ ของสัตว์โลก ก็เป็นเหมือนกระจกเงาส่องให้เห็นพฤติกรรมของสัตว์โลกผู้กระทำกรรมทางกาย ทางวาจา และทางใจ แสดงให้เห็นว่าเป็นคนดีหรือเป็นคนเลว^{๖๓}

^{๕๙} ม.อ.(บาลี)๑๔/๒๑๓-๒๒๒/๑๗๗-๑๘๖, ม.อ.(ไทย)๑๔/๒๑๓-๒๒๒/๒๔๖-๒๕๔.

^{๖๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธวิธีในการสอน*, หน้า ๕๑.

^{๖๑} *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๕๑.

^{๖๒} ม.ม.(บาลี)๑๓/๑๐๗-๑๐๘/๘๔, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๐๗-๑๐๘/๑๑๗-๑๑๙.

^{๖๓} ม.ม.(บาลี)๑๓/๑๐๙-๑๑๒/๘๕-๙๐, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๐๙-๑๑๒/๑๑๙-๑๒๔.

วิธีการสอนแบบนี้ สามารถนำสิ่งที่อยู่ใกล้ตัว และเป็นสิ่งที่ผู้เรียนรู้จักเป็นอย่างดี มาใช้เปรียบเทียบได้

๓ การใช้อุปกรณ์ประกอบการสอน

อุปกรณ์การสอนถือว่าเป็นสื่อการเรียนการสอนในศาสตร์ต่าง ๆ ซึ่งเป็นเครื่องมือช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้ชัดเจนและเข้าใจอย่างลึกซึ้ง ปัจจุบันผู้สอนนิยมใช้สื่อช่วยเสริมสร้างประสิทธิภาพในการสอนเป็นอย่างมาก ในสมัยพุทธกาลไม่มีอุปกรณ์การสอนชนิดต่าง ๆ ที่จัดทำขึ้นไว้เพื่อการสอนโดยเฉพาะ เพราะยังไม่มีการจัดการศึกษาเป็นระบบขึ้นมาอย่างกว้างขวาง หากจะใช้อุปกรณ์บ้างก็ต้องอาศัยวัสดุสิ่งของที่มีในธรรมชาติ หรือเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่ผู้คนใช้กันอยู่^{๖๔}

ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์ การใช้อุปกรณ์ประกอบการสอนของพระพุทธเจ้าและพระพุทธสาวกเพื่อเป็นตัวอย่าง ดังนี้

พระพุทธเจ้าใช้น้ำและภาชนะใส่น้ำสอนราหุลสามเณรเรื่องการไม่พูดคำเท็จ ทรงใช้กระจกเงาสอนราหุลสามเณรเรื่องการกระทำของมนุษย์เป็นเหมือนกระจกเงาส่องให้เห็นพฤติกรรมทางกาย วาจา และใจของมนุษย์ พระพุทธเจ้าทรงยก ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ เป็นอุปกรณ์สอนราหุลสามเณรควรทำจิตใจให้นิ่งเหมือน ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ เมื่อมนุษย์ทิ้งสิ่งสะสมบ้าง ไม่สะสมบ้าง คุณบ้าง^{๖๕} มุตรบ้าง^{๖๖} น้ำลายบ้าง น้ำหนองบ้าง เลือดบ้าง ลงไปบน ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ ก็ดิน น้ำ ไฟ ลม และอากาศไม่ได้แสดงอาการอึดอัด ระอา หรือรังเกียจ สิ่งที่มนุษย์ทิ้งลงมาเลย^{๖๗} วิธีการสอนโดยนำวัสดุที่มีอยู่รอบตัวมาใช้เป็นสื่อการสอนนี้ นอกจากจะหาง่ายแล้ว ผู้สอนต้องรู้จักประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์ในการสอน และจะทำให้ประหยัดมูลค่าในการผลิตสื่ออีกด้วย นั่นคือรู้จักประยุกต์ ทำให้ประหยัด แล้วเกิดประโยชน์

๔. การปฏิบัติตนเป็นแบบอย่าง

การปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างถือว่าการสอนที่ดีที่สุด ในการสอนศีลธรรมจริยธรรมคือการประพฤติปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างโดยไม่ต้องกล่าวบรรยาย เพราะในทางปฏิบัติ พระพุทธเจ้าและพระพุทธสาวกได้ปฏิบัติตนตามจริยวัตรอันงดงามเป็นไปตามปกติ อย่างไรก็ตามวิธีการสอนเยาวชนแบบปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างนี้ ผู้วิจัยพบว่าไม่ได้มีการบันทึกไว้อย่างชัดเจนในคัมภีร์ใด ๆ

๕. การเล่นภาษา และเล่นคำ

การเล่นภาษาและเล่นคำ เป็นเรื่องของความสามารถในการใช้ภาษาผสมกับปฏิภาณในการสอนหลักธรรม^{๖๘} พระพุทธเจ้าและพระพุทธสาวกใช้วิธีสอนเยาวชนแบบนี้ เพื่อปรับความเข้าใจ

^{๖๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๕๒.

^{๖๕} คุณ หมายถึง อัจฉริยะ. (ประยุทธ์ หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ-ไทย, กรุงเทพมหานคร : อักษรการพิมพ์, ๒๕๔๐ หน้า ๒๔๐.)

^{๖๖} มุตร หมายถึง น้ำปัสสาวะ (เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๘๒.)

^{๖๗} ม.ม.(บาลี)๑๓/๑๑๙/๙๔, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๑๙/๑๒๙-๑๓๐.

^{๖๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๕๕.

ของเยาวชนให้ตรงกับความหมายของหลักธรรมอย่างแท้จริง ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์พบวิธีสอนเยาวชนแบบนี้ไม่มากนัก จึงขอเสนอแต่ตัวอย่างที่ชัดเจน พระพุทธเจ้าทรงสอนวัคคีสามเณรวัคคีสามเณรเป็นผู้ยินดีแต่การได้เห็นพระรูปของพระพุทธเจ้า ไม่ใส่ใจในการพิจารณาหลักธรรม พระพุทธเจ้าจึงตรัสกับท่านว่า

ผู้ใดเห็นพระสัทธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นพระพุทธรูป ผู้ไม่เห็นพระสัทธรรม ถึงแม้จะเห็นพระองค์ก็ชื่อว่าไม่เห็น ร่างกายมีโทษไม่สิ้นสุดเหมือนต้นไม้มีพิษ เป็นที่อาศัยของโรคทุกชนิด ล้วนเป็นที่ประชุมของทุกข์ เพราะฉะนั้น ท่านจงเปื้อนหายในรูป พิจารณาเห็นความเกิดขึ้น และความเสื่อมไปแห่งขั้นทั้งหลาย^{๖๙} พระพุทธเจ้าตรัสสอนเธอว่า ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม^{๗๐}

พระพุทธเจ้าสอนเด็กกำลังตั้ง พระพุทธเจ้าตรัสกับเด็กกำลังตั้งว่า ผู้ใดใฝ่หาความสุขเพื่อตน แต่กลับใช้ท่อนไม้ทำร้ายสัตว์ทั้งหลายผู้รักสุข ผู้นั้นตายไปแล้วย่อมไม่ได้รับความสุขเลย ส่วนผู้ใดใฝ่หาความสุขเพื่อตน ไม่ใช่ท่อนไม้ทำร้ายสัตว์ทั้งหลายผู้รักสุข ผู้นั้นตายไปแล้วย่อมได้รับความสุข^{๗๑}

วิธีการสอนแบบเล่นภาษาและเล่นคำนี้ ผู้วิจัยพบว่าเป็นวิธีสอนที่สร้างความสนใจ ใฝ่รู้ ฟังดูแล้วชวนติดตาม อยากนำไปปฏิบัติ ให้เกิดกับผู้เรียนเป็นอย่างดี

๖. การสอนแบบปฏิบัติเฉพาะรายบุคคล

การเลือกคนเป็นอุบายสำคัญในการเผยแผ่พระศาสนา พุทธกิจประจำวันของพระพุทธเจ้าก่อนที่จะเสด็จไปสั่งสอนใคร พระพุทธองค์ทรงพิจารณาถึงบุคคลผู้ควรโปรดสั่งสอนในวันนั้นก่อน เป็นการให้ความสนพระทัยสังเคราะห์บุคคลเป็นราย ๆ แม้แสดงธรรมในที่ประชุม ก็ทรงกำหนดบุคคลที่ควรเอาพระทัยใส่เป็นพิเศษในแต่ละครั้งที่ทรงแสดงธรรมด้วย กับทั้งแสดงธรรมโดยวิธีการที่จะทำให้ทุกคนในที่ประชุมได้รับผลประโยชน์เป็นที่น่าพอใจ ให้เกิดความรู้สึกแก่ทุกคนว่า พระพุทธเจ้าตรัสอยู่กับตน^{๗๒}

วิธีสอนแบบปฏิบัติเฉพาะรายบุคคลนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์เพื่อเป็นตัวอย่าง ดังนี้

พระพุทธเจ้าทรงสอนโสปากสามเณร พระพุทธเจ้าทรงสอนโสปากสามเณรผู้บรรลุประอรหัตต์แล้ว โดยการถามปัญหา ๑๐ ข้อ เพื่อพิสูจน์โสปากสามเณรให้ภิกษุสามเณรอื่น ๆ รู้ว่าท่านบรรลุประอรหัตต์แล้ว พระพุทธเจ้าทรงสอนบัณฑิตสามเณรและสุขสามเณร ขณะนั้น บัณฑิตสามเณรและสุขสามเณรทั้ง ๒ รูป พักอาศัยอยู่กับพระสารีบุตรเถระ เมื่อท่านทั้ง ๒ ตั้งใจจะบำเพ็ญสมณธรรม พระพุทธเจ้าทรงทราบอุปนิสัยแห่งพระอรหัตต์ของท่าน จึงเสด็จไปหาพระสารี

^{๖๙} ขุ.อป.(บาลี) ๓๓/๕๔-๕๖/๑๘๘-๑๘๙, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๕๔-๕๖/๒๔๔-๒๔๕.

^{๗๐} ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๘/๘๓.

^{๗๑} ขุ.อุ.(บาลี)๒๕/๑๓/๑๐๗, ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๑๓/๑๙๒-๑๙๓.

^{๗๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๕๖-๕๘.

บุตร พระพุทธองค์ตรัสถามปัญหา ๔ ข้อกับพระสารีบุตรเถระ ณ ที่ใกล้ป่าเพ็ญสมณธรรมของสามเณรนั้น เพื่อให้ท่านได้ฟังปัญหาทั้ง ๔ ข้อจบลงก็บรรลอรหัตตัตถ์ทันที

วิธีการสอนแบบปฏิบัติเฉพาะรายบุคคลนี้ ผู้สอนควรเข้าใจและคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล (interindividual differences) ในด้าน เซาว์นปัญญา ความสนใจ พื้นฐานความรู้เดิม ทักษะในการรับรู้ ความสามารถในการจำ แรงจูงใจ ทศนคติ สิ่งแวดล้อมทางสังคม^{๗๓} ความแตกต่างเหล่านี้มีผลต่อวิธีการเรียนการสอนเป็นอย่างมาก

๗ การรู้จักจังหวะและโอกาส

ผู้สอนควรรู้จักใช้จังหวะและโอกาสให้เป็นประโยชน์ เมื่อยังไม่ถึงจังหวะ ไม่เป็นโอกาส เช่น ผู้เรียนยังไม่พร้อม ยังไม่เกิดปริปากะแห่งญาณหรืออินทรีย์ ก็ต้องมีความอดทน ไม่ชิงหักหาญหรือตั้งต้นทำ แต่ก็ต้องตื่นตัวอยู่เสมอเมื่อถึงจังหวะหรือเป็นโอกาส ก็ต้องมีความฉับไวที่จะจับมาใช้ให้เป็นประโยชน์ ไม่ปล่อยให้ผ่านไปเสียเปล่า^{๗๔} การรู้จักจังหวะและโอกาสนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์เพื่อเป็นตัวอย่าง ดังนี้

พระพุทธเจ้าทรงสอนวักกลีสามเณร พระพุทธเจ้าทรงสอนวักกลีสามเณรผู้หลงใหลในพระรูปของพระพุทธเจ้า ไม่อึดในการแลดูพระพุทธเจ้า วักกลีจึงออกอุบายเข้ามาบวชเป็นสามเณรเพื่อจะได้เห็นพระรูปของพระพุทธเจ้าอย่างใกล้ชิด พระพุทธเจ้าทรงรอความแก่กล้าแห่งญาณของเธอ จึงไม่ตรัสว่ากล่าวอะไร เมื่อทรงทราบว่าญาณของเธอแก่กล้าแล้ว จึงตรัสให้โอวาทเธอว่า วักกลีจะมีประโยชน์อะไรแก่เธอด้วยการเฝ้าดูกายเฝ้าหน้า คนใดเห็นธรรม คนนั้นชื่อว่าเห็นเรา คนใดเห็นเรา คนนั้นชื่อว่าเห็นธรรม แม้พระพุทธเจ้าตรัสสอนอย่างนั้น เธอก็ไม่อาจละการดูพระพุทธเจ้าได้เลย

พระพุทธเจ้าจึงทำให้เธอเกิดความสังเวชด้วยการขับไล่เธอ เมื่อเธอถูกพระพุทธเจ้าขับไล่ก็นึกน้อยใจคิดจะกระโดดลงจากภูเขาศิขณภูฏเพื่อฆ่าตัวตายพระพุทธเจ้าทรงเห็นเป็นโอกาสสมควรจึงตรัส ปลอดภัยเธอว่า

ภิกษุผู้มากด้วยปราโมทย์ เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ฟังบรรลุลุสันทบท เป็นที่เข้าไปสงบสังขาร เป็นสุข

พระพุทธเจ้าทรงเหยียดพระหัตถ์ออกแล้วตรัสกับเธออีกว่า

มาเถิด วักกลี เธออย่ากลัว จงแลดูพระตถาคต เราจักยกเธอขึ้นเหมือนบุคคลพะยุงช้างตัวจมในโคลนตมขึ้นฉะนั้น มาเถิด วักกลี เธออย่ากลัว จงแลดูพระตถาคต เราจักยกเธอขึ้นเหมือนบุคคลที่ช่วยพระจันทร์ที่ถูกราหูจับ ฉะนั้น เมื่อวักกลีได้ฟังพระดำรัสนั้นแล้วเกิดปีติ บรรลุพระอรหัตตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา^{๗๕}

^{๗๓} แสงเดือน ทวีสิน.จิตวิทยาการศึกษา (Educationl Psychology), (กรุงเทพฯ : หจก.โรงพิมพ์ไทยแสง, พิมพ์ครั้งที่ ๒/๒๕๔๕), หน้า ๓๐-๓๑.

^{๗๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๕๘.

^{๗๕} ขุ.ธ.อ.(บาลี)๘/๘๒-๘๔.

๘. การยืดหยุ่นในการใช้วิธีการสอน

ถ้าผู้สอนสอนอย่างไม่มีอัตรา ตัดค้นหา มานะ ทิฏฐิเสียให้น้อยที่สุด ก็จะมุ่งไปยังผลสำเร็จในการเรียนรู้เป็นสำคัญ ไม่กลัวว่าจะเสียเกียรติ ไม่กลัวจะถูกรู้สึกว่าแพ้ บางคราวเมื่อสมควรก็ต้องยอมให้ผู้เรียนรู้สึกตัวว่าเขาเก่ง บางคราวสมควรข่มก็ข่ม บางคราวสมควรโอนอ่อนผ่อนตามก็ยอมตามสมควรขัดก็ขัดสมควรคล้อยก็คล้อยสมควรปลอบก็ปลอบ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในเกสิสูตรว่า “เราฝึกผู้ที่ควรฝึกได้ด้วยวิธีแบบสุภาพบ้าง วิธีแบบรุนแรงบ้าง วิธีทั้งแบบสุภาพและแบบรุนแรงบ้าง”^{๗๖}

วิธีการสอนแบบนี้ที่ผู้วิจัยนำมาเป็นตัวอย่าง ได้แก่ พระพุทธเจ้าทรงสอนวักกิสามเณรที่ตรัสว่าวักกิ จะมีประโยชน์อะไรแก่เธอ ด้วยการเฝ้าดูกายเฝ้านี้ คนใดเห็นธรรม คนนั้นชื่อว่าเห็นเรา คนใดเห็นเรา คนนั้นชื่อว่าเห็นธรรม^{๗๗} เมื่อทรงเห็นว่าวักกิสามเณรยังประพฤติเหมือนเดิมก็ตรัสขับไล่ว่า วักกิ เธอจงหนีไป^{๗๘} เมื่อทรงเห็นว่าวักกิสามเณรเสียใจก็ทรงปลอบโยนด้วยตรัสว่า “ภิกษุผู้มากด้วยปราโมทย์ เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา พึงบรรลุสันตบพเป็นที่เข้าไปสงบสังขาร เป็นสุข”^{๗๙} “มาเถิด วักกิ เธออย่ากลัว จงแลดูพระตถาคต เราจักยกเธอขึ้นเหมือนบุคคลพวยพุ่งข้างตัวจมในโคลนตมขึ้นฉะนั้น มาเถิด วักกิ เธออย่ากลัวจงแลดูพระตถาคต เราจักยกเธอขึ้นเหมือนบุคคลที่ช่วยพระจันทร์ที่ถูกราหูจับ ฉะนั้น”^{๘๐}

วิธีการสอนแบบยืดหยุ่นนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นการช่วยปรับบรรยากาศการเรียนการสอนได้หลากหลาย และช่วยก่อให้เกิดภราดรภาพระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน หรือผู้เรียนกับผู้เรียนด้วยกันได้

๙. การลงโทษและให้รางวัล

วิธีการสอนแบบลงโทษและให้รางวัล เป็นวิธีการฝึกมนุษย์และสัตว์ที่ผู้ฝึกทั่วไปนิยมใช้กัน ส่วนการฝึกมนุษย์ของพระพุทธเจ้าด้วยวิธีลงโทษ คือ การลงโทษตนเอง ซึ่งมีทั้งในทางธรรมและทางวินัย ในทางพระวินัยถือว่ามีบทบัญญัติความประพฤติอยู่แล้ว และบทบัญญัติเหล่านี้พระพุทธเจ้าทรงตราไว้ โดยความเห็นชอบร่วมกันของสงฆ์ พร้อมทั้งมีบทกำหนดโทษไว้เสร็จ เมื่อผู้ใดล่วงละเมิด ก็เป็นการกระทำผิดต่อส่วนรวม ต้องไถ่ถอนความผิดของตน มิฉะนั้นจะเป็นผู้ไม่เป็นที่ยอมรับของสงฆ์คือหมู่คณะทั้งหมดส่วนในทางธรรม ฝึกหัดที่เหลือของจริงๆ สอนไม่ได้ ก็กลายเป็นผู้ที่พระพุทธเจ้าและเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งปวงไม่ถือว่าเป็นผู้ที่ควรจะว่ากล่าวสั่งสอน โดยวิธีนี้ถือว่าการลงโทษอย่างรุนแรงที่สุด^{๘๑} เช่น พระพุทธเจ้ารับสั่งให้คณะสงฆ์ลงโทษกัณฐกสามเณรผู้ประทุษร้ายภิกษุณีชื่อ กัณฐกี ด้วยวิธีนาคสนะคือไล่ออกจากสำนัก สำหรับการฝึกมนุษย์โดยการให้รางวัล พระพุทธเจ้าจะ

^{๗๖} อัง.จตุกก.(บาลี)๒๑/๑๑๑/๑๒๘, อัง.จตุกก.(ไทย)๒๑/๑๑๑/๑๗๐.

^{๗๗} ชุ.ธ.อ.(บาลี)๘/๘๓.

^{๗๘} ชุ.ธ.อ.(บาลี)๘/๘๓.

^{๗๙} ชุ.ธ.อ.(บาลี)๘/๘๓.

^{๘๐} ชุ.ธ.อ.(บาลี)๘/๘๔.

^{๘๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๖๒.

ทรงใช้การชมเชยยกย่องบ้าง ก็เป็นไปในรูปการยอมรับคุณค่าความดีของผู้นั้น กล่าวชมโดยธรรมให้เขา มั่นใจในการกระทำความดีของตน แต่ไม่ให้เกิดเป็นการเปรียบเทียบข่มคนอื่นลง บางทีทรงชมเพื่อให้ ถือเป็นตัวอย่าง หรือเพื่อแก้ความเข้าใจผิด ให้ตั้งทัศนคติที่ถูก^{๘๒} เช่น พระพุทธเจ้าทรงกล่าว อนุโมทนาสาธุการแกธิดาของนายช่างทอผ้า ผู้ตอบปัญหาที่พระพุทธองค์ตรัสถามได้อย่างถูกต้อง

การลงโทษและให้รางวัล ผู้วิจัยเห็นว่า เป็นวิธีการสอนที่สร้างแรงขับหรือแรงจูงใจ (Motivation) ให้เกิดการเรียนรู้ ซึ่งใช้ได้กับทุกสาขาวิชา แต่วิธีการลงโทษและให้รางวัลด้วย วาจา ใช้ได้ทุกที่ทุกเวลาตลอดกาล

๒.๕ ปัญหาและอุปสรรคในการสอน

ปัญหาและอุปสรรคในการสอน มีองค์ประกอบ ๓ ด้าน คือ ๑. อุปสรรคในต้นผู้แสดง ๒. อุปสรรคในด้านเนื้อหาธรรม ๓. อุปสรรคในด้านผู้ฟัง สรุปได้ดังนี้

๑. อุปสรรคในด้านผู้แสดง สำหรับผู้แสดงคือพระพุทธเจ้านั้นพระพุทธองค์อยู่ใน ฐานะของผู้ไม่มีปัญหา และอุปสรรคในการแสดงธรรมเนื่องจากทรงมีองค์ประกอบทั้งด้านจิตภาพ และกายภาพ ส่วนผู้แสดงที่เป็นพระสาวกนั้น มีทั้งที่บรรลุเป็นพระอรหันต์แล้วและบรรลุธรรมขั้น อื่นๆ หรือยังไม่บรรลุธรรมเลย อุปสรรคในการแสดงธรรมย่อมมีความแตกต่างกันไปตามลำดับ ใน ปัจจุบันผู้แสดงมีทั้งเป็นพระสงฆ์และฆราวาส ซึ่งมีวิธีการแสดงที่แตกต่างกันไปตามความรู้ของตน ส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่ยังไม่บรรลุธรรม การสอนจึงอาจผิดเพี้ยนไปจากความจริง

๒. อุปสรรคในด้านเนื้อหา เนื้อหาหลักคำสอนตามคัมภีร์พระไตรปิฎก เป็นเนื้อหาที่ ยากต่อการเข้าใจ จึงจำเป็นที่จะต้องแสดงไปตามลำดับ

๓. อุปสรรคในด้านผู้ฟังธรรม ในสมัยพุทธกาล ผู้ฟังจะมีอุปสรรคในช่วงแรก เท่านั้น เช่น ไม่ศรัทธาเลื่อมใส ไม่สนใจ เบื่อหน่ายชีวิต ยังเชื่อลัทธิเดิมของตนอยู่ เป็นต้น^{๘๓} เมื่อ พระพุทธองค์ทรงแก้ไขปัญหาแล้ว บุคคลนั้นจะสามารถฟังธรรมจนบรรลุธรรมได้ มองภาพโดยรวม แล้วถือว่าผู้ฟังยุคพุทธกาลไม่มีปัญหา เพราะได้สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลเกือบทุกคนสามารถแบ่ง ประเภทบุคคลผู้ฟังอนุพุทธิกถา ๒ ประเภท คือ (๑) ประเภทที่ฟังอนุพุทธิกถาแล้วไม่บรรลุทันที จะบรรลุก็ต่อเมื่อจบอริยสัจ ๔ หรือปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานก่อน มีทั้งไม่สามารถเป็นพระอรหันต์ บวชแล้วเป็นพระอรหันต์ เป็นพระอรหันต์แล้วบวช เป็นพระโสดาบันแล้วบวชและปฏิบัติวิปัสสนา กรรมฐาน ไม่ได้เป็นโสดาบันแต่เห็นโทษการครองเรือน แล้วบวชจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ (๒) ประเภทฟังอนุพุทธิกถาแล้วบรรลุทันที โดยไม่ได้ฟังอริยสัจ ๔ หรือปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน บุคคล เช่นนี้เป็นผู้ที่สะสมวาสนาบารมีมาเต็มที่แล้ว เพียงได้ฟังอนุพุทธิกถาจากพระพุทธองค์ก็สำเร็จมรรค ผลโดยง่าย เช่น พระเจ้ามหาโกปิณะและพระนางอโนชาเทวีพร้อมด้วยบริวาร^{๘๔} เมื่อได้ฟังอนุพุทธิก

^{๘๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒.

^{๘๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๔-๘๗/๒๐-๑๗๒.

^{๘๔} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๓๑๐, ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๓๑๔.

ถ้าแล้วบรรลุเป็นพระโสดาบัน พระเจ้าสุภณทัตจักรพรรดิพร้อมทั้งอนุราชากุมารพร้อมทั้งบริษัท, อานันทกุมารพร้อมทั้งบริษัท ๙๐ โกฏิ^{๘๕} เมื่อได้ฟังอนุปุพพิกาแล้วบรรลุเป็นพระอรหันต์

สรุป การแสดงธรรมของพระพุทธองค์ที่ประสบผลสำเร็จ มีผู้ฟังได้ดวงตาเห็นธรรมเป็นจำนวนมาก องค์ประกอบที่มีความสำคัญที่สุด คือ ผู้แสดงธรรม เพราะพระพุทธองค์ทรงมีคุณสมบัติรู้ อธิบายวาสนาบาปมีของสรรพสัตว์ จึงเลือกที่จะแสดงธรรมกับบุคคลที่มีความพร้อมที่จะบรรลุธรรม เมื่อทรงเลือกบุคคลได้แล้ว ด้วยคุณสมบัติกำหนดรู้ใจของผู้อื่น จึงทรงรู้ว่าบุคคลนั้นยังมีปัญหา อุปสรรคอยู่ เช่น ยังไม่เลื่อมใสศรัทธา จึงทรงปรับจิตใจให้เขาเลื่อมใสศรัทธาก่อน โดยแสดง ปาฏิหาริย์ ๓ คือ (๑) อิทธิปาฏิหาริย์ (๒) อาเทศนาปาฏิหาริย์ (๓) อนุศาสนีปาฏิหาริย์อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้ง ๓ อย่างพร้อมกัน เมื่อเขามีศรัทธาสนใจอยากฟังธรรมแล้ว จึงแสดงเนื้อหาธรรมใน อนุปุพพิกาที่เหมาะสมกับบุคคลผู้นั้นทำให้มีจิตใจพร้อมรับธรรมชั้นสูง พระพุทธองค์จึงประกาศ อริยสัจ ๔ เพื่อให้บรรลุธรรม

จะเห็นได้ว่า วิธีที่ทรงสอนของพระพุทธเจ้า ได้ทรงใช้หลายวิธีด้วยกัน ไม่จำกัดอยู่ในวิธีใดวิธีหนึ่ง แต่เปลี่ยนแปลงไปตามความเหมาะสม เหตุการณ์ กาลเทศะ และความพร้อมของผู้ฟังในด้านสติปัญญา สิ่งแวดล้อม เป็นต้น วิธีที่ทรงใช้บ่อย คือ

๑. การสนทนา เป็นวิธีที่ทรงใช้บ่อยกับผู้เข้ามาเฝ้า ผู้ยังไม่เลื่อมใสศรัทธา และยังไม่เข้าใจหลักธรรมในพระพุทธศาสนา จะทรงเป็นฝ่ายถามนำเข้าสู่เนื้อหาแห่งธรรมะ ทำให้ผู้ฟังเกิดความเลื่อมใสศรัทธา โดยใช้การโน้มน้าวใจเป็นหลักในการเผยแผ่

๒. การบรรยาย ทรงใช้ในที่ประชุมใหญ่ ซึ่งผู้ฟังส่วนมากมีความรู้ ความเข้าใจหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาอยู่แล้ว ทรงใช้ความรู้เป็นหลักในการเผยแผ่

๓. การตอบปัญหา เป็นวิธีการสอนที่พระพุทธองค์ทรงใช้กับผู้เข้ามาเฝ้า เพื่อถามข้อสงสัยของตนเอง พระองค์ทรงใช้ข้อมูลข่าวสารเป็นหลักในการตอบปัญหา แต่ละข้อ โดยพิจารณาถึงลักษณะของปัญหา วิธีที่เหมาะสมกับการตอบปัญหานั้น ๆ ในสังคี่ติสูตร ได้แยกลักษณะของปัญหาไว้ ๔ ประการ คือ

ก. เอกังสพยากรณียปัญหา หมายถึง ปัญหาที่ตอบตรงไปตรงมา

ข. ปฏิปุจฉาพยากรณียปัญหา หมายถึง ปัญหาที่ย้อนถามให้ชัดเจนก่อน แล้วจึงตอบ

ค. วิภังชพยากรณียปัญหา ปัญหาที่ควรแยกตอบ

ง. รุปนียปัญหา ปัญหาที่ไม่ควรตอบ หมายถึงปัญหาที่ไม่มีประโยชน์ ไร้สาระ ทำให้เสียเวลา

^{๘๕} ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) ๓/๑/๕๑, ขุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๖๙.

บทที่ ๓

หลักการการสอนของขงจื๊อ

ศาสนาขงจื๊อ เดิมทีไม่ได้มีการยอมรับเป็นศาสนาหากแต่ได้พัฒนาและได้รับยกย่องมาจากลัทธิเต๋านั้น ต่อมาจึงค่อยๆพัฒนาจนกลายมาเป็นศาสนาขงจื๊อ แม้แต่ขงจื๊อที่เป็นศาสตาก็ไม่เคยประกาศตนเป็นศาสดา หลังจากที่ขงจื๊อสิ้นชีพแล้วหลายร้อยปี บรรดาลูกศิษย์ช่วยกันเผยแพร่คำสอนของขงจื๊อตลอดมา จนถึงสมัยของเม่งจื๊อศิษย์คนสำคัญ ได้เป็นกำลังหลักในการเผยแพร่คำสอนของขงจื๊อออกไปอย่างกว้างขวาง เป็นเหตุให้ราชวงศ์ฮั่นเกิดความเลื่อมใส ได้ยกย่องขงจื๊อเป็นเทพเจ้าทั้งประกาศให้ถือคำสอนของขงจื๊อเป็นศาสนาประจำชาติ ศาสนาขงจื๊อให้ความสำคัญแก่มนุษย์มาก โดยมีทัศนะว่า มนุษย์เป็นผู้บันดาลความเจริญหรือความเสื่อมตลอดจนถึงความเป็นไปต่างๆ ให้แก่โลก ดังนั้น มนุษย์จึงเป็นศูนย์กลางแห่งความเป็นไปในโลกทุกอย่าง ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นต้องสร้างคนให้เป็นคนดี จะได้นำแต่สิ่งที่ดีมาสู่ชีวิตและโลก การจะทำให้เป็นคนดีนั้นต้องอาศัยคุณธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวิทยาการต่างๆ สำหรับการปกครองและควบคุมสังคม ตลอดจนเป็นมาตรฐานแห่งสุนทรียภาพและศีลธรรม ศาสนาขงจื๊อไม่มีวัดและนักบวช มีแต่ศาลเจ้าของขงจื๊อ เป็นศาสนาที่แฝงอยู่ในวิถีชีวิตของ ชาวจีนนั่นเอง ศาสนาขงจื๊อไม่เห็นด้วยกับแนวทางการออบวชอย่างในพุทธศาสนาและศาสนาเต๋า โดยเน้นการแสวงหาความสุขทางจิตใจพร้อมทั้งการทำงานรับใช้สังคมด้วยเช่นเดียวกัน ศาสนาขงจื๊อ เคยเจริญรุ่งเรืองในประเทศจีน ชาวจีนได้ยกย่องขงจื๊อ เป็นนักปราชญ์อันดับหนึ่งของจีน เป็นกษัตริย์ไร้บัลลังก์

๓.๑ นิยามความหมาย

ขงจื๊อไม่ได้ให้ความหมายของคำสอนว่าหมายถึงอะไร แต่ก็พอนิยามได้ว่า การสอนหมายถึง การกล่อมเกลานั้นเอง ขงจื๊อกล่าวไว้ว่า รักเรียนชื่อว่าเข้าใกล้ความรู้ รักที่จะทำอะไรอย่างหมักขม่นชื่อว่าเข้าใกล้เมตตา รู้จักละอาย ชื่อว่าเข้าใกล้พลัง ถ้าเข้าใจถึง ๓ สิ่งนี้ ก็ได้ชื่อว่ารู้วิธีขัดเกลาอุปนิสัยตนเอง ถ้ารู้วิธีขัดเกลาอุปนิสัยตนแล้ว ย่อมชื่อว่ารู้ปฏิบัติต่อบุคคลอื่น เมื่อรู้วิธีปฏิบัติต่อบุคคลอื่นแล้ว ย่อมได้ชื่อว่ารู้จักวิธีปกครองรัฐ หรือหมู่คณะ^๑

๓.๒ วิธีการสอนขงจื๊อ

ขงจื๊อมีชีวิตอยู่ระหว่าง 8 ปีก่อนพ.ศ. ถึงพ.ศ. 64 (551-479 ก่อนค.ศ.) ท่านอาศัยอยู่ที่แคว้นหลู่ในปัจจุบันคือมณฑลซานตง ที่ได้ขนานนามว่าเป็นบ้านเกิดของขงจื๊อ ขงจื๊อ เป็นทั้งศาสดา

^๑ Chung Yung, ch. xx.

ของศาสนาขงจื้อ และนักปรัชญาผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดของจีน ขงจื้อ (Kung Tzu) หรือภาษาจีนกลางเรียกว่า กุง ฟู จื้อ (Kung - Tzu) แต่ชาวตะวันตกเรียกตาม ภาษาลาตินว่า คอนฟูซิอุส (Confucius) ขงจื้อ เกิดที่แคว้นลู่ ปัจจุบันคือมณฑลซานตง บิดาชื่อ หงกั๋งเหลียงสวก มารดาชื่อ ง่วนสี บางตำราก็ว่าบิดาของ ขงจื้อชื่อว่า ซูเหลียงเฮบ้าง ซูเหลียงโฮบ้าง ส่วนนามมารดาบางตำราก็ว่า ชื่อซิงไส่ ขงจื้อมีชื่อจริงว่า คิว แปลว่า ภูเขา ทั้งนี้ก็เพราะหงกั๋งเหลียงสวกและง่วนสี ภรรยาคนใหม่ของเขายังไม่มีบุตรชายสืบตระกูล จึง ได้บวงสรวงของบุตรกับเจ้าพ่อแห่งขุนเขา เมื่อได้บุตรจึงตั้งชื่อว่า คิว ส่วนคำว่า ขงจื้อเป็นเกียรติคุณ นามของท่าน กล่าวคือ ขงเป็นชื่อสกุล จื้อ แปลว่า ครู อาจารย์ นักปราชญ์ เพราะฉะนั้น ขงจื้อจึง แปลว่า ท่านอาจารย์ขงหรือนักปราชญ์ขงนั่นเอง

ขงจื้อ เป็นครูที่มีความเมตตาธรรมและเข้มงวดกวดขันกับสานุศิษย์ แต่ถึงกระนั้นท่านก็ เข้มงวดกับตนมากกว่า เรื่องใดที่ท่านไม่ทราบ ก็บอกว่าไม่ทราบ ท่านจะไม่ยกตนข่มท่านวางตนโอ้อวด แต่ท่านเป็นคนบ่นอ้อมถ่อมตน หลักคำสอนของขงจื้อมีวิวัฒนาการไปต่างๆ นานาตลอดช่วงเวลา ๒๐๐๐ ปีที่ผ่านมา แต่จุดเริ่มต้นก็ยังเป็นคัมภีร์ คำสอนขงจื้อเป็นตัวแทนความคิดของขงจื้อ

ขงจื้อเมื่อตอนเป็นเด็กลำบากมาก เพราะฐานะทางบ้านยากจน มีหน้าซำปีดาก็มาตาย จากไป เมื่อขงจื้อเพียง ๓ ขวบ แต่ขงจื้อก็เป็นเด็กที่แข็งแรง สุขภาพดี เมื่อบิดาตายจากไปมารดาก็พา ขงจื้อมาอยู่ในเมือง ขงจื้อไม่ชอบเที่ยววิ่งเล่น ชุกชนเหมือนเด็กทั้งหลาย แต่กลับชอบเล่นวิธีเช่นไหว้ เจ้า ชอบแต่งตัวเป็นกษัตริย์และชอบแสดง มารยาทผู้ดี เมื่ออายุ ๑๕ ปี ขงจื้อได้เล่าเรียนคันค่วา วิทยาการต่างๆ อย่างจริงจัง ครั้นอายุ ๑๗ ปี มารดาก็มาตายจากไปอีกคน แต่บางตำราก็ว่า มารดา ลื่นชีพเมื่อขงจื้ออายุ ๒๓ ปี แต่งงานเมื่ออายุ ๑๙ ปี ๒๐ ปีก็ได้บุตรคนหนึ่ง ชื่อว่าขงลี และในปีนั้นเอง ขงจื้อรับราชการในกรมเกษตร มีหน้าที่ดูแลควบคุมปศุสัตว์ ต่อมาย้ายไปกระทรวงการคลัง ใน ตำแหน่งเจ้าหน้าที่แผนกบัญชี ขงจื้อเป็นคนที่รับผิดชอบสูง ทำงานอะไรก็ทุ่มเททำเต็มความสามารถ ดังที่ขงจื้อกล่าวว่า “ให้ฉันเป็นเจ้าหน้าที่ควบคุมดูแลปศุสัตว์ ฉันก็ต้องเลี้ยงดูมันให้อ้วนพีสมบูรณ์ ให้ ฉันเป็นเจ้าหน้าที่บัญชี ฉันก็ต้องตรวจตราบัญชีมิให้ผิดพลาด” เมื่อท่านอายุได้ ๓๐ ปี ได้ลาออกจาก ราชการ หันไปเอาดีทางเป็นครู ขงจื้อได้เปิดสอนวิชาต่างๆแก่คนทั่วไปโดยไม่จำกัดชนชั้นวรรณะและ ค่าเล่าเรียน แล้วแต่ผู้เรียนจะให้ ดังที่ขงจื้อกล่าวว่า “เพียงแค่นื้อแห้ง ๑๐ ขึ้น มาเสียค่าเล่าเรียนพอ เป็นธรรมเนียม เท่านั้น ไม่มีใครเลยที่ฉันจะปฏิเสธสอนเขา” เพราะฉะนั้นจึงถือว่า ขงจื้อ เป็นผู้ได้ ดำเนินมหาวิทยาลัยแห่งแรกขึ้นในประเทศจีน จื้อลู่ นับว่าเป็นศิษย์คนแรกของท่านขงจื้อที่คอยติดตาม สอยห้อยตาม ต่อมาจื้อลู่ ได้เป็นกำลังสำคัญในการเผยแพร่คำสอนของขงจื้อ คำสอนของขงจื้อ มาจาก สภาพทางสังคมในช่วงก่อนหน้า และขณะที่ขงจื้อมีชีวิตอยู่ เพราะสภาพทางสังคมย่อมอาจช่วย สะท้อนให้เห็นภาพคำสอนที่ชัดเจนขึ้น ดังมีผู้รู้ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า “คำสอนของขงจื้อพัฒนาในรูปของ ปฏิบัติการต่อยุคสมัยที่ขงจื้อมีชีวิตอยู่”^๒

^๒ <http://www.cifnet.com/~genius/kongfuzi/modkong.html>. (๔ กรกฎาคม ๒๕๔๗)

โลกที่ท่านได้เผชิญนั้นมีได้เป็นโลกที่สดใสเลย ประเทศจีนได้แบ่งแยกออกเป็นรัฐเจ้าครอบครองแคว้นเล็กแคว้นน้อยมากมาย ซึ่งแต่ละแคว้นมักจะทะเลาะวิวาทและทำสงครามกันอยู่เสมอ หรือไม่ก็ทะเลาะวิวาทและทำสงครามกับพวกป่าเถื่อนที่คอยยกมารุกรานเบียนเบียนอยู่ รอบทิศ บรรดากษัตริย์ที่ประทับอยู่ ณ ราชสำนักกลางของราชวงศ์โจว ซึ่งครั้งหนึ่งได้เคยประทานความร่วมมือเป็นสุขและเสถียรภาพให้แก่ชาติ ก็อ่อนแอลง และไม่มีสมรรถภาพพอที่จะสู้กับความเกรียงไกรของบรรดาเจ้าครองนคร ผู้มีอำนาจมากกว่าทั้งหลายได้ กษัตริย์ทั้งหลายถูกพวกเสนาบดีปลดออกจากตำแหน่ง หรือไม่ก็ถูกปลงพระชนม์เสีย โอรสก็ปลงพระชนม์พระราชบิดาได้ ทั้งหมดนั้นเป็นความทารุณโหดร้าย และเป็นการขาดความเป็นระเบียบเรียบร้อยในหมู่ชนชั้นปกครอง และดูเหมือนจะไม่มีอำนาจอะไรที่สูงไปกว่านั้นอีกแล้ว ไม่ว่าจะเป็อำนาจชั่วคราวหรืออำนาจทางวิญญาณใด ๆ ที่ประชาชนจะร้องเรียนเอาได้^๓

ข้อความดังกล่าวข้างต้น สะท้อนให้เห็นสภาพบริบททางสังคม การเมืองในยุคสมัยของขงจื้อได้ชัดเจนว่ามีสภาพเป็นอย่างไร ขงจื้อเองก็คงจะมองเห็นความระส่ำระสาย ความไร้ระเบียบ ความทุกข์ของสังคมที่เผชิญอยู่ในขณะนั้น ซึ่งแน่นอนสภาพสังคมดังกล่าว ย่อมทำให้มองลึกไปถึงสภาวะจิตใจของคนในบ้านในเมืองได้ด้วยว่า มีสภาพเป็นอย่างไร อาจกล่าวได้ว่า ยุคสมัยของจื้อมีชีวิตอยู่นั้นเป็น “ยุควิฤติทางศีลธรรม” (a time of moral chaos)^๔ ผู้คนละทิ้งและไม่ใส่ใจเรื่องคุณธรรม อาชญากรรมก็เกิดขึ้นบ่อยครั้ง ในชนบทที่ห่างไกล มักถูกปล้นสะดม และภายในเมืองหลวงหรือในราชสำนักเองก็มีปัญหาเรื่องแก่งแย่ง ชิงดีชิงเด่น ซึ่งส่งผลกระทบต่อปัญหาทางเศรษฐกิจ เกิดช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจน คนมีอำนาจกับคนไร้อำนาจ

หลักคำสอนของขงจื้อได้จากคัมภีร์ ชื่อชู่หรือจตุรปรกรณ์ และกิงทั้ง 5 (The 5 King) คือ

ก. คำสอนของขงจื้อเรียกว่า จตุรปรกรณ์ เนื้อหาของคัมภีร์เป็นการคัดเลือกเอาจากคัมภีร์จารีต (The Book of the Rites) บทที่ ๒๘ เข้ามารวมเป็นชุดหนึ่งต่างหาก โดยนักปราชญ์สมัยราชวงศ์ซ้อง ชื่อชู่สี (พ.ศ.๑๖๗๓-๑๗๔๓) นอกจากท่านจะรวบรวมแล้ว ท่านยังได้ตีความ และอธิบายคัมภีร์จตุรปรกรณ์ตราบจนกระทั่งก่อนวันที่ถึงแก่กรรม คัมภีร์นี้จึงเป็นสาระคำสอน ที่สำคัญอีกคัมภีร์หนึ่งของลัทธิขงจื้อ คัมภีร์จตุรปรกรณ์ ได้แก่^๕

^๓ จ้านงค์ ทองประเสริฐ, ผู้แปล. บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน ภาค ๑-๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๔.

^๔ <http://www.cifnet.com/~geenius/kongfuzi/modkong.html>. (๔ กรกฎาคม ๒๕๔๗)

^๕ พระมหาบุญเรือง ปญญาวิโร, มนุษยนิยมในปรัชญาขงจื้อ, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๔.

๑. คัมภีร์ต้าสุ่ย (The Great Learning) เป็นคำสอนเกี่ยวกับคุณธรรม คัมภีร์นี้ถือว่าเป็นรากฐานสำหรับการศึกษาของรัฐบาล โดยเฉพาะนักปกครอง และยังเป็นตำราที่ให้ความรู้เกี่ยวกับจารีตประเพณีโบราณอีกด้วย

๒. คัมภีร์จุงหยง (The Doctrine of Mean) เป็นคำสอนเกี่ยวกับทางสายกลาง เป็นคัมภีร์ที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับระเบียบศีลธรรมของโลก

๓. คัมภีร์ลุ่นยื่อ (The Analects) เป็นคัมภีร์ที่บันทึกคำสอนของขงจื้อสั้น ๆ มีลักษณะเป็นคำคม หรือสุภาษิต รวมทั้งบทสนทนาระหว่างขงจื้อกับสานุศิษย์ ซึ่งส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับหลักทางศีลธรรมอันจะนำไปสู่จุดหมายคือการเป็นคนดีของสังคม

๔. คัมภีร์เม่งจื่อ (Works of Mencius) เป็นหนังสือที่รวบรวมคำสอนของเม่งจื่อ ศิษย์คนสำคัญของขงจื้อ เป็นผู้ประกาศและเผยแพร่หลักคำสอนของขงจื้อได้อย่างแพร่หลาย ที่สุดศิษย์ของท่านเม่งจื่อจึงรวบรวมไว้เป็นชุดอีกต่างหาก และตั้งชื่อตามอาจารย์ของตน คือ เม่งจื่อ เพื่อเป็นการให้เกียรติ

ข. คัมภีร์กิงทั้ง ๕ (The 5 King)

๑. หยี้กิง (The Yi King) คัมภีร์แห่งการเปลี่ยนแปลง (รูปภาพและเส้น)

๒. ชูกิง (The Shu King) คัมภีร์แห่งตำนาน (เรื่องประวัติศาสตร์ราชวงศ์ ๕ ราชวงศ์)

๓. ชีกิง (The Shih King) คัมภีร์แห่งกวีนิพนธ์ (โคลงแห่งความรู้สึก)

๔. หลีกิง (The Li King) คัมภีร์แห่งพิธีกรรม

๕. หยี้กิง (The Chiun Chin) คัมภีร์แห่งฤดูใบไม้ร่วงและฤดูใบไม้ผลิ (บันทึกประวัติศาสตร์)

วิธีการสอนของขงจื้อได้วางหลักการศึกษาวิชาการแขนงต่าง ๆ คือ

๑. ชุนชิว ประวัติศาสตร์

๒. ช่างชู รัฐศาสตร์

๓. เย่จิง ดนตรี

๔. ซื่อจิง กวีนิพนธ์

๕. จารีตพิธีกรรม

๖. อี้จิง คัมภีร์ธรรมชาติวิทยา

แขนงความรู้ต่างๆ เหล่านี้มีความจำเป็นต่อการทำงานด้านต่างๆ เพื่อบ้านเมืองทั้งวางหลักคุณธรรม ๓ ประการ คือ ๑.มีภูมิปัญญาดี ๒.มีความเมตตากรุณา ๓.มีความกล้าหาญ

๓.๒.๑ วิชาและวิธีสอนของขงจื้อ^๖

ตลอดชีวิตของขงจื้อสิ่งที่ขงจื้อสอนสรุปได้ ๓ วิชา คือ ๑. กวินิพนธ์หรือวรรณคดี ซึ่งจะ
ทำให้จิตใจมนุษย์สูงขึ้น นิสัยเดิมของคนเหมือนกัน การ ศึกษาฝึกฝนทำให้คนต่างกัน ๒.
ขนบธรรมเนียม ซึ่งจะทำให้จิตใจมนุษย์มั่นคง ๓.ดนตรี ซึ่งขงจื้อถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้คนมีจิต
เมตตา กรุณา และรักความเที่ยงธรรม “จิตที่ตื่นตัวก็เพราะบทกวี จิตที่ผ่องใสงดงามก็เพราะดนตรี”

๓.๒.๒ วิธีที่ขงจื้อสอนโดยใช้ ๔ วิธี คือ

วิธีการสอนของขงจื้อนั้น ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์พบว่า มีหลากหลายวิธี แต่ละวิธีนั้นก็
ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น เพราะขงจื้อให้ความสำคัญต่อสถานการณ์ที่กำลังเกิดขึ้น
และใช้หลักธรรมและวิธีสอนได้อย่างเหมาะสม ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์พบว่า วิธีการสอนของขงจื้อ
สรุปได้ ๔ วิธี ดังนี้

๑. **วิธีสอนโดยใช้ตัวอย่าง** เป็นแบบสนทนา เป็นวิธีสอนที่ขงจื้อใช้บ่อย และโดยมา
เป็นวิธีการสอนแบบสนทนาสองต่อสองคือระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน วิธีการสอนนี้ สามารถชี้เหตุ
ผลได้อย่างชัดเจนและทำให้ผู้เรียนเข้าใจในคำสอนได้ง่ายขึ้น เพราะวิธีสอนแบบนี้สามารถจูงใจให้คู่
สนทนาเปลี่ยนแนวความคิดและอยากปฏิบัติตามไม่รู้สึกลัว ตนกำลังถูกสอน ใช้ได้ทุกสถานการณ์และ
ทำให้เกิดการเรียนรู้ได้ทันกับเหตุการณ์ปัจจุบันที่เกิดขึ้น วิธีการสอนแบบนี้ที่เห็นได้ชัดเจน ขงจื้อ
กล่าวว่า โหยว เราจะบอกเจ้าว่า ความรู้คืออะไร เมื่อรู้ก็บอกว่ารู้ เมื่อไม่รู้ก็บอกว่าไม่รู้ นี่คือความรู้^๗
หรือ อย่างที่จื่อกั๋งกล่าว ทำอย่างไรราษฎรจึงจะมีความเคารพ และจริงจังในการเกี่ยวคู่กัน ขงจื้อตอบ
ว่า วางท่าทีอย่างจริงจังนั่นคือความเคารพ มีความกตัญญูและเมตตา นั่นคือความจริงใจ เชิดชูคนดี
สั่งสอนคนด้อยความสามารถ นั่นคือการเกี่ยวคู่กัน^๘ หากพบเรื่องการปฏิบัติคุณธรรมนั้นไม่จำเป็นที่
จะต้องเกรงใจใครแม้กระทั่งครู ดังขงจื้อกล่าวว่า “เพื่อกลยาณธรรมไม่ต้องยอมหรืออ่อนข้อให้ครู”^๙
“ไม่ผูกแยะสลักไม่ได้ กำแพงดินโสโครกฉาบแต่งอีกไม่ได้ คนเยี่ยงจ่ายหยู จะตำหนิอะไรได้” และกล่าว
อีกว่า แต่ไรมาเราฟังวาจาคนก็เชื่อในความประพฤติ แต่บัดนี้ ฟังวาจาแล้วต้องดูความประพฤติเพราะ
จ่ายหยูเป็นเหตุ”^{๑๐} ที่เป็นเช่นนี้เพราะจ่ายหยูเป็นบุคคลที่สอนไม่ได้ข้างต้น

วิธีสอนแบบสนทนานี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์จากข้อมูลที่ปรากฏในคัมภีร์หลุนอิว
ที่กล่าวไว้ข้างต้นนั้น พบว่า เป็นวิธีที่ขงจื้อใช้มาก อีกทั้งเป็นวิธีสอนที่ใช้ได้ตลอดเวลา ดังนั้น เมื่อ
ขงจื้อ พบเห็นผู้ประพฤติผิดศีลธรรมจริยธรรม ท่านก็จะสอนชี้แนะทันที เพราะการสอนศีลธรรม

^๖ The Analects, Book 7 : 24.

^๗ The Analects, Book 2 : 17.

^๘ The Analects, Book 2 : 20.

^๙ The Analects, Book 15 : 35.

^{๑๐} The Analects, Book :5:10

จริยธรรมเป็นเรื่องที่รอเวลาไม่ได้ ต้องทำความเข้าใจให้ถูกต้องทันที เพราะการประพฤติผิดศีลธรรม จริยธรรมสำหรับเยาวชนเป็นการกระทำที่เกิดขึ้นได้ง่าย เพราะวุฒิภาวะทางอารมณ์ที่ยังยับยั้งชั่งใจที่จะกระทำหรือไม่กระทำการใด ๆ ของเยาวชนมีน้อย

๒. **วิธีสอนโดยใช้สถานการณ์จำลอง หรือ แบบบรรยาย** วิธีการสอนแบบนี้ ขงจื้อ ใช้สอนเป็นเป็นกลุ่มคนเหล่านั้นส่วนมากเป็นผู้มีพื้นฐานความรู้ความเข้าใจ มีความเลื่อมใสศรัทธาอยู่แล้ว ฟังเพื่อหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มเติม ในที่นี้ผู้วิจัยจะนำเสนอวิธีการสอนแบบนี้ที่ชัดเจน เพื่อเป็นตัวอย่าง ขงจื้อกล่าวว่า บัณฑิตถ้าไม่มีความสงบหนักแน่นก็จะไม่มีอิริยาบถที่งดงาม แม้จะมีการศึกษา ก็ไม่เกิดประโยชน์ บัณฑิตต้องใกล้ชิดกับผู้มีความซื่อตรงมีวาจาสัตย์ อย่าคบกับผู้มีคุณธรรมต่ำกว่าตน เมื่อกระทำผิดไปต้องแก้ไขให้ถูกต้องโดยไม่ต้องเกรงว่าใครจะรู้ว่าตนทำผิด^{๑๑}

ขงจื้อกล่าวไว้ว่าบัณฑิตย่อมเห็นคุณธรรมยิ่งกว่าปากท้องและผู้มีเหริน มนุษยธรรม ย่อมไม่ทำลายเหริน (มนุษยธรรม) เพราะเห็นแก่ชีวิต (แต่) ยอมสละชีวิตเพื่อรักษาเหริน (มนุษยธรรม) ไว้^{๑๒} “ขงจื้อกล่าวว่า ‘ในการสอนประชาชนให้เป็นคนมีเมตตากรุณา (affectionate and loving) ไม่มีอะไรดีไปกว่าเรื่องความกตัญญู ในการสอนประชาชนให้ยอมรับและปฏิบัติตาม ไม่มีอะไรดีไปกว่าหน้าทีระหว่างพี่น้อง’^{๑๓} “ลูกที่รักพ่อรักแม่ย่อมจะไม่มีใครกล้ารังเกียจ ลูกที่เคารพนับถือพ่อแม่ ย่อมจะไม่มีใครกล้าดูหมิ่นเหยียดหยาม เมื่อความรักและความเคารพนับถือถูกนำมาปฏิบัติต่อบิดามารดาของเขาเช่นนั้นแล้ว บทเรียนแห่งคุณธรรมของเขาก็เป็นผลต่อคนทั้งปวง”^{๑๔} “เจตจำนงที่ดี เป็นสาระสำคัญต่อการเป็นมนุษย์ และจะผุดขึ้นในเบื้องต้นที่ดูแลเอาใจใส่ครอบครัวของบุคคล นั้น”^{๑๕} “ผู้ประกอบด้วยเหริน ย่อมไม่ทอดทิ้งบิดามารดาของตน”^{๑๖}

วิธีสอนแบบบรรยายที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ผู้วิจัยศึกษาวิเคราะห์แล้วพบว่า ขงจื้อ ใช้วิธีแบบบรรยายสอนเยาวชนเฉพาะหลักธรรมที่มีเนื้อหาลึกซึ้ง มีประเด็นที่ซับซ้อน ยากต่อการทำความเข้าใจ จึงต้องมีการขยายความเพื่อทำความเข้าใจในหลักธรรมให้ถูกต้อง และสามารถนำไปปฏิบัติได้ถูกต้องด้วย อีกประเด็นหนึ่งที่ต้องใช้วิธีการสอนแบบบรรยายคือ ผู้สอนจึงต้องบรรยายเชื่อมโยงจากหลักธรรมเข้าสู่ภูมิหลังที่เคยมีประสบการณ์มาแล้ว หรือบรรยายเชื่อมโยงจากภูมิหลังที่เคยมีประสบ การณ์มาแล้วเข้าสู่หลักคำสอน

^{๑๑} Bo The Analects, Book 1:8

^{๑๒} เสถียร โพธิ์นันทะ, **เมธีตันนอก**, (กรุงเทพมหานคร : ธีระการพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๖๕.

^{๑๓} The Hsiâ o King, Ch. XII.)

^{๑๔} The Hsiâ o King, Ch. II.

^{๑๕} The Doctrine of the Mean, Ch. 20:5.

^{๑๖} The Works of Mencius, Bk.I,PT.I,CH.II:5.

๓. แบบถาม-ตอบปัญหา วิธีสอนแบบนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์พบว่า ขงจื้อ ใช้วิธีถามเองตอบเองบ้างถามเพื่อให้ผู้ตอบแสดงภูมิปัญญาของตนบ้าง ถาม-ตอบปัญหากับอีกคนหนึ่ง เพื่อให้อีกคนหนึ่งเกิดการเรียนรู้บ้าง ผู้ถามปัญหามีความสงสัยข้องใจในข้อธรรมต่าง ๆ บ้าง ในที่นี้ ผู้วิจัยจะนำวิธีสอนแบบนี้ที่ชัดเจนมาเพื่อเป็นตัวอย่าง ดังนี้ ครั้งหนึ่งศิษย์ถามขงจื้อเกี่ยวกับการเมือง ขงจื้อกล่าวไว้ว่า การปกครองหมายถึงการแก้ไขให้ถูกต้อง ถ้านำประชาชนด้วยความถูกต้อง ใครเล่าจะกล้าออกนอกกลุ่มทาง^{๑๗} คำว่า แก้ไขให้ถูกต้องในความหมายของขงจื้อ หมายถึง การแก้ไขข้อให้ถูกต้อง^{๑๘} หมายความว่า มีชื่ออย่างไรก็ปฏิบัติให้ถูกต้องตามหน้าที่ที่ชื่อนั้น ๆ ต้องกระทำ เช่น ชื่อนักปกครอง ต้องปฏิบัติตามหน้าที่ของนักปกครอง เป็นพ่อ แม่ ก็ปฏิบัติให้ถูกต้องตามหน้าที่ของความ เป็นพ่อ เป็นแม่ อีกครั้งหนึ่งจี้คัง ถามขงจื้อเรื่องการปกครองว่า ถ้าสมมติว่า จะฆ่าผู้ไม่ปฏิบัติตามกฎ ความดีของผู้ปฏิบัติตามกฎหมาย จะเป็นอย่างไร ขงจื้อจึงได้ตอบว่า ทำไม่จะต้องทำเช่นนั้น เพราะ เพียงแต่ท่านต้องการให้ประชาชนเป็นคนดีด้วยจริงใจแล้ว ประชาชนก็จะดีเอง คุณธรรมของคนดี อาจเปรียบได้กับลม คุณธรรมสามัญอาจเปรียบได้กับหญ้า หญ้าที่อยู่ใต้ลม มีแต่จะลู่ตามลม^{๑๙}

๑

จุงกุง ได้ถามขงจื้อถึงเรื่องการปกครอง ขงจื้อตอบว่า^{๒๐}
 ประการที่ ๑ จงจ้าง (ซื้อ) บริการรับใช้จากพนักงานทั้งปวงของคุณ
 ประการที่ ๒ จงยกโทษความผิดเล็ก ๆ น้อย ๆ
 ประการที่ ๓ จงแต่งตั้งผู้มีคุณธรรมและความเฉียบแหลมเข้ามาดำรงตำแหน่ง

๒

ครั้งหนึ่ง จื่อลู่ ถามเกี่ยวกับพลัง ขงจื้อตอบว่า “เธอหมายถึงพลังของคนใต้ หรือพลังของคนเหนือ หรือว่า พลังที่เธอใช้สำหรับการขัดเกลา ตัวเอง ?

คนใต้ เป็นคนที่เป็นแบบอย่างได้ในเรื่องความอดทน และความสุขภาพ พร้อมทั้งจะช่วยเหลือบุคคลอื่น ไม่มีความต้องการแก้แค้นลงโทษต่อการกระทำไม่ดีต่อตนเอง ดังนั้นสุขภาพชนจากคนใต้ จึงมีผลรูปคุณธรรมเหล่านี้อยู่ในจิตใจของพวกเขา

คนเหนือ ชื่นชมกับความพร้อมที่จะต่อสู้และกล้าเสี่ยงตาย โดยไม่มีการริรอหรือลังเลใด ๆ ดังนั้น วีรบุรุษของภาคเหนือ จึงเจริญรอยตามคุณธรรมเหล่านั้นมาเป็นแบบอย่าง

^{๑๗} The Analects, Book XIII : 18.

^{๑๘} Ibid. Book XIII : 17.

^{๑๙} Ibid., Book II : 19.

^{๒๐} Chung Yung, Book XX : 8.

อย่างไรก็ตาม อริยปราชญ์ดำเนินชีวิตกลมกลืนกับบุคคลอื่น ๆ โดยไม่ยอมให้ผู้อื่นมาชักนำไปในทางที่ผิด คุณธรรมของเขาช่างดีอะไรเช่นนั้น เขาวางตัวเขาเองอยู่ในทางสายกลาง โดยไม่เอนเอียงข้างใดข้างหนึ่ง คุณธรรมที่เขาได้อยู่ ช่างมีความหลักแหลมอะไรเช่นนั้น^{๒๑}

วิธีการสอนแบบถาม-ตอบปัญหาแบบนี้ ผู้สอนจะไม่ถามปัญหากับผู้เรียนโดยตรง เพื่อมิให้ผู้เรียนรู้สึกอึดอัดเมื่อถูกถาม แต่ให้ผู้เรียนได้พิจารณาตามคำถาม-ตอบ ในขณะที่ผู้สอนถามคนที่เข้าใจและรู้เรื่องที่ถูกถามนั้นเป็นอย่างดี

๔. วิธีสอนโดยใช้การทดลองหรือแบบเปรียบเทียบ วิธีสอนแบบนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์พบว่า ขงจื๊อใช้เป็นวิธีสอนศิษย์เปรียบเทียบให้ดู ดังจะเห็นได้จากการสอนการปกครองว่าในการปกครองตามหลักทางสายกลาง ย่อมมีศิลปะวิธีในการปกครอง ซึ่งพัฒนาเป็นขั้น ๆ ไป เปรียบเสมือนการเดินทาง คัมภีร์ทางสายกลางได้กล่าวไว้ว่า จะเดินทางไกล ก็ต้องเริ่มจากใกล้ จะปีนเขาสูง ก็ต้องเริ่มจากพื้นดิน^{๒๒} การปกครองก็เช่นเดียวกัน จะปกครองคนอื่น ๆ ซึ่งอยู่ไกลได้ ก็ต้องเริ่มจากปกครองคนที่อยู่ใกล้ โดยกระทั้งที่สุดต้องรู้จักปกครอง ตนเองให้ได้เสียก่อน^{๒๓} ขงจื๊อกล่าวว่าความผิดพลาดของบัณฑิตเหมือนสุริยคราส – จันทรคราส เมื่อผิดพลาดทุกคนเห็น เมื่อแก้ไขแล้วทุกคนแหงนมอง^{๒๔}

๓.๒.๔ ความสำคัญและที่มาของคำสอน

ในช่วงที่ขงจื๊อมีชีวิตอยู่นักประวัติศาสตร์จีนเรียกว่า “สมัยชุนชิว” เป็นรัชสมัยที่ราชวงศ์โจว ในฐานะศูนย์กลางของแคว้นต่างๆ ขณะนั้นเริ่มเสื่อมอำนาจลง ทำให้เจ้านครน้อยใหญ่ทั้งปวงต่างพากันแข็งเมืองตั้งตัวเป็นอิสระยกทัพเข้าทำสงครามแย่งชิงดินแดนและความเป็นใหญ่อยู่ตลอดเวลา เจ้านครและเหล่าขุนนางต่างประพฤตินั้นไม่เหมาะสม พ่อค้าต่างพากันเอาเปรียบชาวบ้านทำให้ประชาชนทั่วไปต้องประสบกับภาวะทุกข์ยากมากที่สุด จิตใจของผู้คนทั่วไปเกิดความระส่ำระสาย ไม่สงบสุข

แม้โดยชีวิตส่วนตัวขงจื๊อ จะไม่ประสบผลสำเร็จในงานราชการที่ท่านคาดหวังแต่ภายหลังท่านสิ้นชีวิตแล้วผลงานวรรณกรรมที่ท่านใช้สอน ก็ได้รับการตอบสนองจากระบบการปกครอง โดยพัฒนาให้เป็นตำรามาตรฐานสำคัญที่นักปกครองต้องเรียนรู้และนำไปปฏิบัติ ซึ่งนับว่าความปรารถนาที่ท่านเคยใฝ่ฝันไว้ได้กลายเป็นจริงจึงปรากฏในประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของจีนว่า ขงจื๊อและตำราคำ

^{๒๑} Chung Yung, ch. x. (ฉบับแปลภาษาไทยของ ครองแผน ไชยชนะสาร เทียบเคียง, อ้างแล้ว หน้า ๙๐.)

^{๒๒} Chung Yung, ch. xv.

^{๒๓} Chung Yung, ch. xx.

^{๒๔} The Analects, XVII II : X X I

สอนได้รับการยกย่องนับถือ เป็นที่ยอมรับกันในฐานะของความเป็น ครู และ สือ ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อลัทธิความเชื่อของสำนักขงจื๊อ ในยุคของขงจื๊อ หรือในนามของ ลัทธิขงจื๊อ ซึ่งช่วยหล่อหลอมจิตใจ และคุณลักษณะของชาวจีนมานานมากกว่าสองพันปี นับตั้งแต่ราชวงศ์ฮั่น (พ.ศ.๓๖๙)

อีกนัยหนึ่งนับเป็นมรดกทางวรรณกรรม ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อประชาชนจีนทั้งมวล ความสำคัญที่นักคิดโดย เฉพาะด้านปรัชญาและศาสนาเห็นพ้องกันคือ คำสอนของขงจื๊อเป็นแนวทาง ในการจัดระบบการศึกษา และระเบียบประเพณีที่เกี่ยวกับศาสนาอันสืบเนื่องมาแต่อารยธรรมโบราณ รวมถึงการจัดรูปแบบทางสังคมการเมืองและการปกครองของชาวจีน ซึ่งผู้เชี่ยวชาญในเรื่องของ ปรัชญาและวัฒนธรรมจีน แสดงความเห็นที่ คำสอนของขงจื๊อบ่งบอกความเป็นจีนได้ดียิ่ง ที่แม้แต่ ชาวจีนผู้ที่เลือกดำเนินชีวิตตามวิถีพุทธ และ เต๋า ก็ยังคงรักษาวัฒนธรรมประเพณีตามแบบที่ขงจื๊อเคย สอนเป็นหลัก ยิ่งไปกว่านั้นคือการก่อตัวของลัทธิขงจื๊อใหม่ขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๖ และ ๑๗ ซึ่ง ประยุกต์เอาคำสอนของพุทธวิถี และ เต๋ารวมเข้าไว้ด้วย จนในที่สุดไม่ปรากฏสัญลักษณ์ของพุทธ และ เต๋า แม้แต่ในความค่านึง หรือความตระหนักรู้เลยอนึ่ง ด้วยสภาพของความแตกต่างหลากหลายในทาง ความคิด และวิธีส่งผ่านภูมิปัญญาไปยังศิษย์ผู้รับสืบทอดของแต่ละสำนัก ที่ได้บันทึกผ่านกาลอัน ยาวนาน เป็นสาเหตุให้นักวิชาการร่วมสมัยในหลายสาขาวิชาที่เกี่ยวข้อง นำประเด็นของข้อเท็จจริง และคำอธิบายในคำสอนของขงจื๊อมาเป็นปัญหาโต้แย้งกัน แล้วสรุปกันว่ามิใช่ผลงานของขงจื๊อโดย แท้จริง แต่ข้อสรุปดังกล่าวไม่ส่งผลกระทบต่อ ต่อหลักคำสอนซึ่งเน้นหลักการที่ก่อให้เกิดเอกภาพ ด้วยหลักมนุษยธรรม ดังปรากฏในคัมภีร์หลุนอวี่ ขงจื๊อกล่าวว่า “ถ้าปราศจากมนุษยธรรมเสียแล้ว มนุษย์จะไม่สามารถทนความทุกข์ยากได้นานนัก ทั้งยังไม่สามารถชื่นชมยินดีกับความเจริญรุ่งเรืองได้ นานด้วย ความเมตตากรุณาที่มีอยู่ในมนุษยธรรม นักปราชญ์ย่อมเห็นแล้วว่าความเมตตากรุณานั้นมี ประโยชน์”^{๒๕}

ในยุคสมัยของขงจื๊อมีปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “ร้อยสำนักประชันปัญญา ร้อยบุพผา ประชันโฉม” อันเนื่องมาจากการที่ขุนนางและข้าราชการที่เคยควบคุมการศึกษาและวัฒนธรรมจีน แยกย้ายกันไปตั้งสำนักสอนวิชาต่าง ๆ ในช่วงวิกฤตการณ์ทางการเมืองและสังคมจีน ซึ่งต่างคาดหวัง ว่าจะส่ง ผลให้สังคมเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ขงจื๊อเป็นหนึ่งในบรรดาอาจารย์ของสำนักขงจื๊อ ซึ่งยึด แนว ทางอนุรักษ์ประเพณีดั้งเดิมวิเคราะห์ว่า มีข้อสังเกต 3 ประการที่สนับสนุนการยกย่องนับถือ ขงจื๊อและการยอมรับหลักคำสอนของท่าน กล่าวคือ ประการแรกได้แก่ ความอดสาหัสที่เป็นจิตสำนึก ภายในตัวของขงจื๊อเองอันได้รับอิทธิพลมาจากการติดตามวิถีชีวิตของชาวจีนโบราณ ประการที่สอง เป็นความสนใจอย่างมากในการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ และการสั่งสมเพิ่มพูนปัญญาในเนื้อหาวิชา แล้ว ฝึกฝนด้วยการปฏิบัติอย่างจริงจัง ของกลุ่มลูกศิษย์ที่ชื่นชอบและยึดมั่นในคำสอนของขงจื๊อ ขณะที่ สำนักอื่นๆที่คล้ายกันไม่ได้สอนประวัติศาสตร์ประการที่สามคือ บุคลิกสำรวมที่ดึงดูดความสนใจ และ

^{๒๕} The Analects, 4 : 2

เป็นที่นับถือของขงจื้อซึ่งคล้าย ๆ กับโซเครตีส ที่มีบุคลิกดึงดูดให้ผู้คนเข้ามาหาโดยมิได้เขียนตำราใด ๆ หากทว่ามีชื่อเสียงเมื่อสิ้นชีวิตแล้วแต่ เฟิง อิวหลัน นักปรัชญาชาวจีน ผู้ร่วมสมัยเดียวกันกับหลิน หยุ่ถึง มองว่าขงจื้อเป็นตัวอย่างที่ดีคล้าย ๆ โซเครตีสตรงที่เมื่อเดินทางไปพบปะผู้คนแล้วจะต้องสนทนาด้วย อีกทั้งมีการเดินทางไปตามเมืองต่างๆ เพื่อเผยแพร่ความคิดของตน ซึ่งนับเป็นการกระทำที่ไม่หวังผลตอบแทนอย่างไม่เคยท้อแท้ทั้ง ๆ ที่รู้ว่าเป็นความพยายามที่สูญเปล่า และไม่มีทางประสบความสำเร็จ ถ้าเราได้อ่านข้อความที่ขงจื้อเคยพูดไว้ เราจะรู้สึกถึงบุคลิกภาพที่ดึงดูดความสนใจให้เข้าใจ เพราะท่านพูดด้วยความคิดที่จะปฏิรูปสังคมโลกได้อย่างกล้าหาญและแจ่มชัดมาก ซึ่งทำให้ผู้ที่ได้เข้ามาสัมผัสกับท่านสนใจใคร่ติดตาม เพื่อเรียนรู้และมอบตัวเป็นศิษย์ตลอดไป

ในคำสอนของขงจื้อ ซึ่งมีความตอนหนึ่งในบันทึกเหยียนหุยว่า ท่านช่วยอธิบายให้เราเข้าใจได้ ท่านยังช่วยให้ฉันกระจ่างแจ้งด้วยความรู้ ซึ่งท่านทำให้ฉันตั้งใจอย่างมากในการติดตามคำสอนของท่าน แม้ว่าฉันยากเกินกว่าที่จะเข้าใจ ฉันเคยพยายามอย่างยิ่งที่จะศึกษาให้เข้าใจในสิ่งที่ท่านได้สั่งสอน แต่กลายเป็นว่าฉันไม่เข้าใจอะไรเลย ทุกสิ่งที่ท่านสอนนั้นประหนึ่งว่าได้มากระจายอยู่ตรงหน้าฉัน แต่ฉันปล้นมันกลับพลิกไปอยู่ด้านหลังของฉัน เมื่อท่านเริ่มสอน ท่านอธิบาย และ จัดวางทุกสิ่งทุกอย่างให้อยู่ในที่ที่ของมันท่านขยายความให้ฉันเข้าใจด้วยเนื้อหาวิชาที่ท่านจัดไว้เป็นหมวดหมู่ ท่านยังสอนให้ฉันเป็นผู้เป็นคนขึ้นมาได้ด้วยวินัยของท่าน แม้ว่าฉันอยากจะถอนตัว แต่ฉันก็ไม่สามารถทำเช่นนั้นได้ เช่นเมื่อฉันเริ่มเบื่อหน่ายที่จะเรียนรู้ แต่ทว่าด้วยความปรารถนาและอ่อนโยนที่ท่านมอบให้ ฉันจึงรู้สึกเต็มใจที่จะเรียน และฉันตระหนักได้ว่าฉันจะต้องติดตามท่านไป แม้ว่าฉันจะไม่สามารถติดตามท่านไปได้ทุกหนแห่งก็ตาม

การศึกษาในปัจจุบันก้าวหน้าไปในเชิงวิทยาศาสตร์อย่างมาก จนคำสอนของขงจื้อในเชิงประวัติศาสตร์ถูกตั้งข้อสงสัยว่า เป็นความต้องการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีโบราณไว้เท่านั้น จึงถูกมองว่าล้าสมัย และ ผูกขาดกับระบบอุปถัมภ์ ที่ขึ้นตรงกับพระมหากษัตริย์เท่านั้นในการบริหารตามแบบอย่างของราชการที่สมควรยกเลิก เพราะไม่เหมาะสมกับยุคแห่งเสรีภาพในสมัยใหม่ แต่ เฉิน จิงปิ่น นักปรัชญาการศึกษาชาวจีน แสดงความเห็นในงานวิจัยด้านการศึกษาของท่านว่า “ความต้องการอนุรักษ์ประเพณีโบราณของขงจื้อ มิใช่เป็นความล้าสมัย หรือ งามายไร้เหตุผล แต่ขงจื้อเชื่อว่าการรู้จักไตร่ตรอง และคัดเลือกกระทำแต่สิ่งที่ดีงามตามแบบอย่างในอดีต ที่ตัวท่านเองนำมาเป็นหลักปฏิบัติให้ดูเป็นตัวอย่างนั้น จะเป็นแนวทางสนองความต้องการแก้ปัญหาสังคมที่กำลังตกอยู่ในภาวะวิกฤตในยุคของท่านได้” ซึ่งหลักฐานที่สนับสนุนความเห็นข้างต้นได้ คือคำกล่าวของขงจื้อว่า “ผู้ยินดีรักษาไว้ซึ่งความรู้ดั้งเดิมของเขามืออยู่และปรารถนาอย่างยิ่งในการแสวงหาความรู้ใหม่ๆ อย่างไม่ลดละเขาผู้นั้นย่อมเหมาะสมแล้วที่จะเป็นครูสอนผู้อื่นได้”^{๒๖} และในคัมภีร์จุงหุย เขียนไว้ว่า “ ความหายณะจะเกิดขึ้นอย่างมิอาจยับยั้งได้ แก่บุคคลผู้ซึ่งมีชีวิตอยู่ในปัจจุบันแต่ยังคงหลงกลับไปตั้งข้อสงสัยกับคุณค่า

^{๒๖} The Analects, 2 : 11

แห่งวิถีชีวิตในอดีตอยู่เสมอ”^{๒๗} ฉะนั้น ยุคสมัยที่แปรเปลี่ยนไม่ใช่ปัจจัยเหตุสำคัญ หากอาศัยการพิจารณาเลือกหลักการที่ผ่านมา ยอมรับแล้วมาประยุกต์ใช้ให้เข้ากับสถานการณ์แต่ละยุคสมัยย่อมเกิดประโยชน์คำสอนของขงจื้อนอกจากจะมีคุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์วัฒนธรรมจีน และทางวรรณกรรมแล้ว ยังมีความสำคัญในประเด็นของการแสวงหาหลักในการดำเนินชีวิตของชาวจีน เพราะคำสอนของขงจื้อมีลักษณะแฝงไว้ด้วยอุดมคติ ซึ่งเป็นรูปธรรมให้รับรู้ได้จากชีวิตของท่าน ที่สั่งสมด้วยคุณธรรมและแสดงออกถึงวิถีแห่งการพัฒนาจนได้รับยกย่องในภายหลัง โดยเฉพาะหลักจริยวัตร ที่เปี่ยมด้วยความชอบธรรมของท่าน สามารถบ่งบอกถึงคุณลักษณะจำเพาะของชีวิตและจิตใจของชาวจีน ที่แม้ว่าแนวคิดพื้นฐานและรูปแบบคำสอนจะถูกตีความแตกต่างกันไปหลายประการ แต่ยังคงมีความสำคัญต่อชีวิตของชาวจีนตราบถึงทุกวันนี้ ยิ่งไปกว่านั้นหากเราสามารถปฏิเสธความเชื่อที่ว่าขงจื้อ และหลักคำสอนของท่านไม่มีสาระอันใดที่จะช่วยคุ้มครองโลกในสมัยใหม่นี้ได้ หรือแม้ว่าบทบาทสำคัญของท่านในฐานะครู ผู้ใฝ่เรียนรู้อย่างไม่ยอมท้อถอย ซึ่งได้สร้างความประหลาดใจและไม่เป็นที่ชื่นชอบในยุคของท่านก็ตาม สิ่งสำคัญที่สุดคือหลักคำสอนอันทรงคุณค่าเรื่องมนุษยธรรม ซึ่งอุดมคติสูงสุดอยู่ที่ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ที่เป็นหลักเสริมให้การศึกษาปรัชญาจีน นำไปสู่หลักจริยธรรมของชาวจีนได้ ด้วยเหตุที่คำสอนของขงจื้อเชื่อมโยงกับหลักจริยธรรมในเชิงเข้าใจลึกซึ้งความเป็นศาสนา เพื่อยุติข้อเคลือบแคลงสงสัยต่างๆ ที่เกี่ยว ข้องกับคำสอนนั้น ว่าการได้เข้าใจหลักคำสอนของขงจื้อ มีความสำคัญในฐานะที่เป็นเครื่องช่วยยกจิตมนุษย์ชาติให้สูงขึ้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง การที่ไม่สามารถเข้าใจได้ในหลักคำสอนของขงจื้อนั้น ถือเป็นความบกพร่องที่สำคัญอย่างหนึ่งในการเรียนรู้ และ เข้าใจพื้นฐานวัฒนธรรมของมนุษย์ชาติเลยทีเดียว จึงไม่จำเป็นต้องค้นหาความจริงว่า ใคร คือผู้คิดค้นเกี่ยวกับคำสอนของขงจื้อเป็นคนแรก เพราะคำสอนนั้นมีอิทธิพลต่อสังคมเป็นประเด็นหลัก ในแง่ที่เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต ในบั้นปลายของชีวิต ขงจื้อจึงได้รวบรวมคำสอนของตนขึ้นเป็นตำรา มีวาปรัชญา อักษรศาสตร์ ยิงธนู ประวัติศาสตร์ และดนตรี ขงจื้อได้เสียชีวิตเมื่ออายุ ๗๓ ปี

๓.๒.๕ สาระสำคัญในคำสอนของขงจื้อ

สาระสำคัญในคำสอนของขงจื้อโดยประมวลแล้วจัดได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ ๆ ที่นักวิชาการหลายสาขาวิชาที่เกี่ยวข้องให้ความสนใจอย่างมาก ได้แก่ ด้านจริยธรรม ด้านการศึกษา และในด้านการปกครอง เพราะความสัมพันธ์ของทั้งสามด้านนี้เป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาสังคมอันเป็นแหล่งรวมวิถีชีวิตของมนุษย์ ที่ต้องดำรงอยู่ร่วมกันเพื่อความเจริญงอกงามของของสิ่งมีชีวิต และสรรพสิ่งทั้งหลาย ทั้งด้านกายภาพ จิตใจ และสังคม รวมไปถึงจุดหมายสูงสุดที่ลึกซึ้งในจิตวิญญาณซึ่งแม้ว่านักวิชาการบางกลุ่มจะเห็นว่าคำสอนของขงจื้อ ไม่มีมิติของความลึกซึ้งในจิตวิญญาณก็ตามแต่ การเข้าใจถึงจิตวิญญาณที่แท้จริงอย่างลึกซึ้งตามคำสอนของขงจื้อนั้น ไม่ใช่อยู่ที่การนำไปสู่ความหลุดพ้น

^{๒๗} Chung Yung, 28: 1

ใด ๆ ทว่าเป็นการผสมผสานที่ซับซ้อนโยงใยระคนกันไปภายในระหว่างสรรพสิ่ง ความเป็นปกติตามธรรมชาติและการที่มนุษย์มีชีวิตอยู่ด้วยปฏิสังสรรค์กับวิถีแห่งจักรวาล (สวรรค์ โลก และสรรพสิ่ง)

๑. ด้านจริยธรรม

คำสอนที่เน้นถึงคุณค่าของ ความรักเพื่อนมนุษย์ ความซื่อสัตย์ ความจริงใจ และความกตัญญู ตามแบบอย่างจารีตโบราณที่แฝงด้วยความเชื่อตามศาสนาโบราณของจีน ซึ่งขงจื๊อไม่เน้นความสำคัญของความเชื่อทางศาสนา แต่ก็ได้ละทิ้งเลยทีเดียวดัง ตัวอย่างข้อความตอนที่ให้เชื่อมั่นในสาระ สำคัญด้านจริยธรรม ที่ควรยกย่องว่ามีคุณค่าเหมาะสมกับการนำไปเป็นหลักคำสอนทางศาสนา ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของจิตวิญญาณที่ดีพร้อม เรื่องของความกตัญญู และเรื่องของความซื่อสัตย์จริงใจได้อย่างตรงประเด็น อันได้แก่ ข้อความแรกที่เป็นถ้อยคำเปรียบเปรยของขงจื๊อที่ปรากฏในคัมภีร์จุกหยูว่า “จิตวิญญาณที่เปี่ยมด้วยความดีอันทรงพลังดังปรากฏนั้น สมควรยกย่องอย่างไรกระนั้นหรือ! ด้วยจิตที่ดีพร้อม ย่อมทำให้บุคคลเร่งกระทำตนให้ผ่องใสบริสุทธิ์ประหนึ่งว่าเขาได้สวมใส่อำภรณ์อันทรงค่าควรแก่การได้รับคำสรรเสริญจากคนทั้งปวง เช่นนี้แล้วย่อมเปรียบดั่งน้ำทิพย์ที่ขลิบลงบนศิระแล้วกระจายอยู่รอบ ๆ ตัวเขาทั้งชายและหญิง” ข้อความที่สอง บทประพันธ์ในคัมภีร์ชุกจิง ที่บรรยายถึงคุณค่าแห่งความดีงามของพระมหากษัตริย์เหวินที่มีต่อผู้บังเกิดเกล้า ผู้อาวุโส และที่ปรากฏต่อสาธารณชนหรือแม่ที่ลับตา ความว่าฮ่องเต้เหวินก่อกู้วงศ์เหนือเกล้า เรื่องเคืองใจไม่กระทำให้ท่านข้ากรณานั้นมอบท่านทั้งหลายพลัน จึงประทับตราตรึงจิตเสมอมาปฏิบัติมเหสีแลเชษฐา ด้วยจริยชาติเยี่ยมเปี่ยมฤทัยจึงประจักษ์แจ้งทุกแห่งหน ทรงเสด็จประทับเป็นวัตรดั่งมณฑลตลอดกาลราชสำนักจักเห็นองค์ทรงสงบ อิกวาจาช่างไพเราะเสนาะโสตพระพิธิตาสนาคาราวะ ด้วยจิตน้อมอย่างจริงใจและกลัวเกรงแม้วิญญาณล่องลับเล็งเห็นมิได้ พระทรงเปรียบประหนึ่งว่าท่านอยู่ใกล้มีแสงสว่างคองกระ ทำอยู่รำไป ไร่มีลทินพระทรงค่าบริสุทธิ์ผุดผ่อง ข้อความที่สาม เป็นอิกวรรคตอนหนึ่งในบทกวีนิพนธ์ ที่เป็นบทเตือนใจตนเองของพระมหากษัตริย์เหวย ความว่า คราวเข้าร่วมสโมสรผู้ใหญ่ยิ่ง จักสัมพันธ์กันฉันทมิตร กระนั้น แล้วดวงหน้าฉายแววละไมอย่างใดหนอ! อะไรเล่าคือสุขสันต์สมานฉันท์! จะหลีกหนีปวงผิดชั่วอย่างไรกัน! ประทับที่รโหฐานต้องขจัดสิ่งมิชอบไม่นำพาปิดออกไป ให้ประจักษ์แลแจ่มแจ้งสว่างใสให้สำนึกตรึกตรองในผิดถูก ห้ามกล่าวอ้างไม่มีใครอยู่เฝ้ามองห้องปิดลับแต่ในใจจงคิดกลัว จุตแล้วจิตผ่องแผ้วบริสุทธิ์แต่ยามใด และ ณ ที่แห่งไหนหรือ หามีใครจะรู้แจ้งมาก่อนเลยมากกว่านี้เรามีควรผลปล่อยใจ หากตระหนักสำนึกรู้ประหนึ่งว่าจิตดีพร้อมมีพลังประจักษ์ได้ ในตนเอง เหตุผลที่สนับสนุนว่าบทกวีอันเกี่ยวเนื่องกับจริยวัตร ของพระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์ จุดประกายให้ขงจื๊อนำมาเป็นบทเรียน เพราะเห็นว่า ทั้งสองพระองค์ได้รับเอาหลักปฏิบัติของกษัตริย์ซางและเชี่ยะ แต่โบราณมาดำเนินรอยตาม แล้วสามารถบริหารปกครองบ้านเมืองให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุขได้ และขงจื๊อเล็งเห็นคุณค่าตามแนวทางนี้ อีกทั้งเชื่อมั่นว่าจะช่วยแก้ไขปัญหาความวุ่นวายของบ้านเมืองได้

นอกจากนี้ คำสอนของขงจื้อยังเน้นหนักในด้านจริยธรรม ที่ให้ความสำคัญการฝึกฝนเด็กให้รู้จักเคารพเชื่อฟังบิดามารดา และรู้จักปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามบทบาทภายในจารีตประเพณีที่ปรากฏ ที่ประมวลความได้ว่า “ความกตัญญูต่อนั้นเป็นสิ่งที่ควรเทิดทูนไว้อย่างสูงด้วยบุคคลผู้ได้ชื่อว่ามีคุณธรรมย่อมไม่เมินเฉยต่อการปฏิบัติดูแลบิดามารดาของเขา ความรักและการเคารพเชื่อฟังที่มอบให้แก่ผู้อาวุโส เป็นจุดเริ่มต้นแห่งสายสัมพันธ์ที่จะสานต่อความรักและความเคารพสำหรับมอบให้สมาชิกทุกคนที่อยู่ร่วมสังคมเดียวกัน” จึงอาจกล่าวได้ว่า คำสอนของขงจื้อ บ่งบอกว่าสภาพแวดล้อม (ระเบียบจารีต) มีส่วนสำคัญในการส่งเสริมพฤติกรรมที่ถูกต้องเหมาะสมให้กับเยาวชน เพื่อให้เป็นสมาชิกผู้มีจริยธรรมและอยู่ร่วมกับคนอื่น ๆ ในสังคมได้อย่างปกติ ในบทบาทที่แฝงไว้ด้วยคุณธรรมแต่มีปัญหาว่าจริยธรรมตามจารีตนั้น เป็นการมุ่งเน้นการตอบแทนซึ่งกันและกันและกันในเชิงการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์แฝงอยู่หรือไม่ หากศึกษาให้ถ่องแท้แล้วจะเห็นว่า ขงจื้อเชื่อมั่นว่าการฝึกให้เด็กปฏิบัติตามหลักจริยธรรมนี้มิใช่เป็นการถือเอาประโยชน์ หรือการกระทำเพื่อให้เกิดประโยชน์เท่านั้น หากเป็นบางสิ่งบางอย่างที่มีความหมายมากกว่านั้น ซึ่งแตกต่างจากการฝึกลูกสุนัขที่ถูกทำให้เชื่อฟังเพราะต้องการรางวัล แต่การที่เด็กเชื่อฟังและปฏิบัติตามแนวทางที่ผู้อาวุโสได้กระทำไว้ดีแล้ว มิได้เกิดจากแรงจูงใจหรือความคาดหวังในรางวัล หากเป็นคุณธรรมที่ควรสร้างให้เกิดขึ้นในความสำนึกของบุคคลนับถึงปัจจุบัน

๒. ด้านการศึกษา

ขงจื้อถือว่า การศึกษาเป็นสิ่งสำคัญที่สุดที่สนับสนุนให้มนุษย์ปฏิบัติตนได้อย่างมีคุณธรรมและจริยธรรม ซึ่งไม่แตกต่างจากหลักคำสอนของนักคิดอื่นๆหากมีความเด่นชัดในการนำเอาประวัติศาสตร์ และบทกวีนิพนธ์ รวมถึงศิลปะทางดนตรีเป็นสิ่งสำคัญในการศึกษา นอกจากนี้ยังเปิดโอกาสทางการศึกษาให้เท่าเทียมกันกับผู้สนใจเรียน(หากใครเกียจคร้านขงจื้อจะไม่สนใจเลย) ขงจื้อสอนให้รู้จักเรียนและฝึกฝนปัญญาด้วยคัมภีร์ทั้งห้า และ ดนตรีนั้น เพื่อกล่อมเกลาจิตใจและส่งเสริมให้คนเรารู้จักการขัดเกลาตนเอง การศึกษาคำสอนของขงจื้อจึงเป็นกระบวนการที่สามารถขัดเกลาคุณลักษณะของความเป็นมนุษย์อย่างเป็นองค์รวม และ ต่อเนื่องอย่างไม่มีที่สิ้นสุด”จึงอาจกล่าวได้ว่า ผู้ที่ไม่สนใจเรียนหรือเกียจคร้าน ย่อมบกพร่องในการขัดเกลาตนเองฉะนี้แล้วมนุษย์ธรรมของผู้ที่ได้รับการศึกษา จึงทำหน้าที่แทนในบทบาทผู้ช่วยกล่อมเกลาจิตใจ การศึกษาเกี่ยวข้องกับการขัดเกลาตนเอง ซึ่งปรากฏอยู่ในคัมภีร์หลุนอี่ว เป็นการรวมเอาความคาดหวังในด้านคุณธรรมทางจิตใจ และความฉลาดรอบรู้ทางกายภาพไว้ด้วย และมีผลทำให้เม่งจื้อและลูกศิษย์ของท่านร่วมกันแสวงหาแนวทางที่จะขัดเกลาตนเองและคนอื่น ๆ ให้สมกับที่เป็นศิษย์ผู้ดำเนินรอยตามขงจื้ออย่างแท้จริง โดยเม่งจื้อ ได้ยกย่องขงจื้อในเรื่องนี้อยู่เสมอ ดังปรากฏในคัมภีร์จุงหยู ขงจื้อกล่าวว่า^{๒๘} “วิชาความรู้ มนุษยธรรม และพลังความสามารถ ทั้งสามอย่างนี้เป็นสิ่งที่มีคุณค่าครอบคลุมทุกสรรพสิ่งที่มีอยู่ใน

^{๒๘} Chung Yung, 20 : 8-11

ตำรา.....ความรักในการเรียนรู้ ก็เท่ากับได้เข้าใจลึกซึ้งแล้ว การฝึกฝนลงใจให้เข้มแข็ง นั้นย่อมเข้าใจ
 ใกล้ความมีมนุษยธรรมแล้ว การสร้างความเชื่อมั่นให้กับตนเอง ด้วยความรู้สึกละอายต่อการกระทำ
 ผิด นี้แหละนำไปสู่ความเป็นผู้มีพลังความสามารถบุคคลผู้ตระหนักในสามสิ่งนี้ ย่อมรู้วิธีที่จะขัดเกลา
 นิสัยของตนเองได้ เมื่อเขารู้ว่าทำอะไรจึงจะขัดเกลาตนเอง เขาย่อมรู้ว่าจะกล่อมเกลาผู้อื่นได้
 อย่างไร เมื่อเขาารู้วิธีกล่อมเกลาผู้อื่น เขาย่อมรู้วิธีกล่อมเกลาประชาชน และสามารถควบคุม
 อาณาจักรภายใต้บัญชาแห่งสวรรค์ ด้วยทugendและทุกครอบครัวล้วนอยู่ภายใต้บัญชาแห่งสวรรค์คำ
 ว่าบัญชาแห่งสวรรค์

ในคัมภีร์ซุจิง^{๒๙} กล่าวไว้ว่า“สวรรค์ และพื้นดินเป็นดุจบิดามารดาผู้ให้กำเนิดทุก
 สรรพสิ่ง และมนุษย์เป็นหนึ่งในสรรพสิ่งที่ประเสริฐ มนุษย์ผู้ประเสริฐที่สุดอย่างแท้จริงย่อมได้รับการ
 เชิดชูให้เป็นขุนนางที่ยิ่งใหญ่ และขุนนางผู้ยิ่งใหญ่คือผู้ปกครอง (บิดามารดา)ของปวงชน” สาระสำคัญ
 ด้านการศึกษามุ่งปลูกฝังให้เกิดวินัยและคุณธรรมในตนเอง เป็นอันดับแรก โดยมีเงื่อนไขอยู่ที่การ
 นำไปปฏิบัติเพื่อเตรียมพร้อมสำหรับดำรงตนในฐานะผู้ปกครองที่เปี่ยมด้วยคุณธรรมก่อน แล้วจึง
 ส่งเสริมบุคคลอื่นให้เป็นผู้มีคุณธรรม ฉะนั้นปัจเจกนอกจากต้องเรียนรู้ที่จะฝึกฝนตนเองตามจารีตแล้ว
 แต่ละคนต่างก็มีความสำคัญในบทบาทของสื่อคุณธรรม ที่สามารถกระตุ้นหรือจุดประกายให้กับผู้อื่น
 เห็นคุณค่าของจริยธรรม และพร้อมที่จะปฏิบัติตามด้วยความสมัครใจ จึงจะนับได้ว่าเป็นผู้ประเสริฐ
 สุด ที่ควรได้รับการเชิดชูและรับเกียรติจากสังคม

๓. ด้านการปกครอง

ความสำคัญของการปกครองในคำสอนของขงจื้อนั้นสืบเนื่องจากการศึกษา และ
 เกี่ยวข้องกับจริยธรรมด้วยสาระสำคัญที่สุดที่นักวิชาการทุกคนเห็นตรงกันว่า เกี่ยวข้องกับหลักการใน
 การปกครอง คือ คำสอนเรื่องหลักแห่งความสัมพันธ์ห้าคู่ อันเปรียบเสมือนสัญลักษณ์หนึ่งที่บ่ง
 บอกแนว คิดของขงจื้อ ซึ่งสัมพันธ์กับคัมภีร์หลี่จื่ออย่างมาก ที่ท่านเชื่อว่าจะเป็นกลไกคัดเลือกคนให้
 เป็น สุภาพชนที่ผ่านการขัดเกลาด้วยการศึกษาให้เป็น ผู้มีคุณธรรม ความรู้ความสามารถ มาปกครอง
 บ้านเมืองให้อยู่ด้วยกันอย่างสงบสุขได้ ซึ่งถูกนำมานำมาวิพากษ์ในประเด็นของความไม่เท่าเทียมกัน
 ทางสังคม อยู่ในระบบอุปถัมภ์ที่ล้าสมัย และมีการจำกัดอิสรภาพของปัจเจก แต่ทว่าภายในกรอบของ
 ความสัมพันธ์ทั้งห้าคู่นั้นอย่างน้อยมนุษย์ทุกคนต้องมีบทบาทสัมพันธ์กันอยู่ในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง
 ซึ่งภายใต้ข้อจำกัดตามจารีตนี้ ในคำสอนของขงจื้อ สถาบันสังคมมีความสำคัญต่อความมั่นคง และ
 ความปลอดภัยของปัจเจกชน เพื่อมิให้ปัจเจกชนถูกผลักออกไปจากสังคมอย่างโดดเดี่ยว ทั้งนี้ปัจเจก
 ชนต้องปรับตัวให้เข้ากับสังคมเพื่อพัฒนาความเป็นมนุษย์ เพราะปัจเจกไม่สามารถมีชีวิตและพัฒนา
 ตนเองให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้หากปราศจากการโอบอุ้มจากสังคม” ซึ่งภายใต้ความสัมพันธ์ทั้งห้าคู่นั้น
 นั้น มีการระบุบทบาทหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติต่อกันระหว่างผู้ปกครองกับประชาชน บิดากับบุตร สามีกับ

^{๒๙} คัมภีร์ซุจิง บทที่ ๕ ตอนที่ ๑, ข้อที่ ๓ และ ๔.

ภรรยา พี่กับน้อง และเพื่อนกับเพื่อน การรู้หน้าที่ที่พึงกระทำต่อกันด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตนโดยไม่ก้าวร้าวตามคำสอนของขงจื้อนั้น เป็นของขวัญที่จารีตของบรรพชนในอดีตได้มอบไว้ให้ หากปัจจุบันเราได้หลงลืมที่จะสืบทอดด้วยการปฏิบัติตาม ขงจื้อเชื่อว่าถ้าทุกคนปฏิบัติตามหลักความสัมพันธ์ทั้งห้า คู่นี้ จะมีผลที่ตามมาคือความสงบสุขของสังคมและเอื้ออำนวยให้การปกครองมีความเป็นเอกภาพ หรือ พัฒนาไปสู่สังคมโลกที่สมานฉันท์เป็นหนึ่งเดียวกันได้ ดังปรากฏในคัมภีร์หลุนอวี่ กล่าวไว้ว่า^{๓๐} “เมื่อมนุษย์รู้หน้าที่ที่มีต่อกัน เป็นไปไม่ได้ที่สังคมจะไม่สงบสุข อำนาจเชิงคุณธรรมและบารมีของผู้ปกครองที่เป็นสุภาพชน สามารถขัดเกลากผู้ไม่รู้หน้าที่แห่งตนได้”

ความคาดหวังของขงจื้อ จะเป็นได้หรือไม่นั้น มีเหตุผลที่พอสนับสนุนได้อยู่ ๓ ประการ คือ ประการแรก สังคมโลกจะมีเอกภาพได้ต่อเมื่อทุกคนมองเห็นว่า เป็นหน้าที่ที่ต้องกระทำในสิ่งที่ดีทั้งในส่วนของปัจเจก และส่วนของสังคม เพื่อบรรลุจุดหมายสูงสุดร่วมกัน ประการที่สอง ปัจเจกบุคคลผู้มีคุณธรรมและพรสวรรค์เท่านั้น ที่จะถูกเลือกให้บริหารและปกครองบ้านเมืองได้อย่างยุติธรรม และประการสุดท้าย กิจกรรมสำคัญของผู้ที่มีหน้าที่ปกครองคือ การเรียนรู้ที่จะพูดด้วยความซื่อสัตย์จริงใจ การสร้างไมตรี และความมีมนุษยธรรมสากลอย่างไรก็ตามแม้ว่าปัจจุบันนี้ การเมืองการปกครองของจีนมิได้อยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์แล้ว แต่สิ่งหนึ่งที่เด่นชัดคือ ความเป็นสาธารณรัฐที่มีขอบเขตกว้างใหญ่ และเป็นปีกแผ่นเดียวกันภายใต้คณะผู้บริหารเพียงคณะเดียว ในระบบสังคมนิยมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะของจีน ซึ่งนักวิชาการทั่วโลกให้ความสนใจนำมาเป็นแบบอย่างในการศึกษาด้านการเมืองและการปกครอง และมีอาจละเลยในนำแนวความคิดด้านการปกครอง

ในหลักคำสอนของขงจื้อ จะเห็นได้ว่าจากทัศนคติและตัวอย่างข้างต้น สำคัญในคำสอนของขงจื้อทั้งในด้านจริยธรรม การศึกษา และการเมืองการปกครอง มีความสัมพันธ์กันและเกี่ยวข้องกับภารกิจประจำวันของชาวจีนที่จำเป็นต่อความอยู่รอดอย่างสันติ โดยไม่อาจละทิ้งสาระด้านใดด้านหนึ่งได้ และอาจกล่าวได้ว่า มีส่วนเกี่ยวข้องกับหลักในการทำงานของชาวจีน ในประเด็นของความรับผิดชอบต่อหน้าที่ ที่เหมาะสมกับบทบาทซึ่งมีมากกว่าหนึ่งบทบาท หากแตกต่างกันในรายละเอียดของแต่ละยุคสมัยว่า ตกลงใจเลือกที่จะเรียนรู้และดำเนินรอยตามแนวทางนี้หรือไม่เท่านั้น แนวคิดเกี่ยวกับคำสอนของขงจื้อมี ๔ ขั้นตอน คือ

๑. ให้จิตตั้งมั่นในสัจธรรม (เต๋า)

๒. ให้ยึดถือคุณธรรม (เต็ก-เต๋อ)วิธีสร้างสมคุณธรรม ขงจื้อกล่าวว่า ช่างจะทำงานให้ได้ดี ต้องทำเครื่องมือให้คมก่อน อยู่เมืองใดพึงรับใช้ขุนนางผู้มีกัลยาณธรรม คบหาบัณฑิตผู้ทรงกัลยาณธรรมคุณธรรมที่ควรยึดถือตลอดชีวิต “เอาใจเขามาใส่ใจเรา อะไรที่เราไม่ปรารถนา ก็อย่าทำกับผู้อื่น”

๓. อย่าละทิ้งกัลยาณธรรม (ยิ่น- เหญิน)

^{๓๐} The Analects, 12 : 19

๔. เพลินศึกษาศิลปกรรม

ในการศึกษาทั้ง ๔ ประเด็นนี้ ขงจื้อ ได้กล่าวถึงวิธีการสอนโดยมุ่งผู้เรียนเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้ ขงจื้อมองว่า “ในการสอนนักเรียน ถ้าเขายังไม่คิดอยากได้ เราก็ไม่สอน เขาไม่คิดจะพูด เราก็ไม่แนะนำให้เขาพูด ชี้ให้เห็นทิศหนึ่ง เขาไม่สามารถโยงไปได้อีก ๓ ทิศ เราก็ไม่สอนเขาต่อไปอีก”^{๓๑} เมื่อมองวิธีการสอนแล้วพอสรุปได้ ๒ ประเด็นคือ

๑) การศึกษาโดยใช้ความคิดหรือเหตุผล ในด้านการศึกษาได้ให้ความสำคัญในการคิดและหาเหตุผลของจื้อมองว่า “การศึกษาที่ปราศจากความคิด ก็ไร้ประโยชน์และความคิดที่ไร้การศึกษา ก็เป็นอันตราย และว่า ได้แต่เรียนไม่เก็บเอาสิ่งที่เรียนมาไตร่ตรอง เรียนไปมากมายกาย กองก็เสียเปล่า”

๒) การศึกษาโดยการกล้าเผชิญความเป็นจริงเกี่ยวกับตนเอง นอกจากที่ผู้เรียนจะต้องรู้จักคิดแล้ว ยังจะต้องให้ความสำคัญแก่ตนเอง จะทำอะไร คิดอะไร จะต้องกล้าที่จะเผชิญด้วยตัวเอง เพราะผู้สอนเป็นเพียงผู้ชี้ทางให้เท่านั้น จะต้องไม่หวังพึ่งอาจารย์อย่างเดียว ดังที่ขงจื้อกล่าวว่า “ขอให้ข้าพเจ้าให้ชี้ทางแห่งความรู้แก่ท่าน แต่ขอเพียงบอกว่าเมื่อท่านรู้จริงๆและยอมรับว่า ไม่รู้ในสิ่งที่ไม่รู้ นี่คือหนทางไปสู่ความรู้”

๓.๓ วิธีจูงใจในการสอนของขงจื้อ

๓.๓.๑ เอกลักษณะการสอน

ขงจื้อมีวิธีที่สอนที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว โดยท่านจะสอนตามลักษณะอุปนิสัยของศิษย์แต่ละคนโดยเฉพาะในเรื่องการศึกษาท่านจะปลูกกระตุ้นให้รู้จักคิด ดังนั้น ท่านจึงคอยกระตุ้นเตือนตลอด เวลา หากคนไหนไม่มีความกระตือรือร้นสนใจในการศึกษาแล้ว ท่านจะไม่ทำการสอนอีกต่อไป ขงจื้อแบ่งลูกศิษย์ตามความสามารถของแต่ละบุคคลออกเป็น ๔ หมวดใหญ่ๆ โดยมีศิษย์ที่เป็นเลิศใน ๔ หมวดวิชาอยู่ ๑๐ ท่าน คือ

๑. หมวดคุณธรรม มี เหยียนหุย หย่นป้อหนิว หย่นหยง หมินจื้อเซียน
๒. หมวดการเมือง มี จื่อลู่ และหย่นฉิว
๓. หมวดวาทศิลป์ มี จื่อกง และไจ่หั่ว
๔. หมวดวรรณกรรม มี จื่อเซี่ย และจื่ออิว

ถึงแม้ขงจื้อ จะแบ่งลูกศิษย์เช่นนี้ แต่ความจริงท่านปลูกฝังคุณธรรมให้เป็นพื้นฐานที่ศิษย์ทุกคนต้องศึกษา ไม่ว่าจะเป็นการเมือง การทหาร การต่างประเทศหรือวรรณกรรม ล้วนต้องมีคุณธรรมเป็นพื้นฐานทั้งสิ้น

^{๓๑} Book : VIII

วิธีการอบรมสั่งสอนลูกศิษย์ของท่าน คือ การปฏิบัติตนให้เป็นแบบอย่าง อ่อนน้อมถ่อมตน อบรมวิชาให้สอดคล้องกับจริต เน้นกระตุ้นให้มีความคิดความอ่าน สิ่งที่ท่านเน้นเป็นอันมากคือ ความกตัญญูต่อบุพการี แต่ในขณะที่เดียวกันท่านก็สนับสนุนให้คบหาปราชญ์ เพื่อจะได้มีกัลยาณมิตร คอยเกื้อหนุนค้ำให้คุณธรรมได้พัฒนา ดังที่กล่าวไว้ว่า “ใช้การศึกษาคบหามิตร ใช้มิตรเสริมคุณธรรม”^{๓๒} ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ท่านได้รับยกย่องสรรเสริญจนถึงปัจจุบันนี้

ขงจื้อใช้หลักธรรมเป็นแรงจูงใจ ซึ่งสามารถประมวลเป็นข้อ ๆ ได้ดังนี้

๑. อี้ (Yi) แปลว่า “เหมาะสม”^{๓๓} ขยายความต่อไปอีกว่า หมายถึงความเหมาะสม ต่อสถานการณ์หรือฐานะ ปรัชญาขงจื้อถือว่า ทุกคนเกิดมามีฐานะในสังคมลักษณะใดลักษณะหนึ่งเสมอ ทุกคนจึงมีภาระหน้าที่ที่จะต้องทำตามฐานะนั้น ๆ ในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างเหรินกับอี้ ท่านกล่าวไว้ว่า “เมื่อใดก็ตามที่มีเหรินอยู่ในหัวใจ และมีอี้ (ความเหมาะสม) เป็นทางดำเนินแล้ว ภารกิจของยอดคน (great man) ย่อมสำเร็จลุล่วงโดยแท้”^{๓๔} “เหรินอยู่ในใจของคน ส่วนอี้ (ความเหมาะสม) คือทางดำเนินของคน”^{๓๕} ในคัมภีร์เม่งจื้อจึงกล่าวยกย่องว่า ที่กษัตริย์เหยาและซุ่นประสบความสำเร็จในการบริหารบ้านเมืองเป็นที่รักประชาชนได้นั้น ก็เพราะทั้งสองพระองค์นั้นปฏิบัติหน้าที่ตามหลักเหริน และหลักอี้ (ความเหมาะสม)^{๓๖}

๒. หลี่ (Li) แปลว่า “จารีต” ความเกี่ยวข้องกันระหว่าง เหริน กับ หลี่ สามารถสรุปได้จากประโยคที่ว่า “ผู้ปฏิบัติตามหลี่ ชื่อว่าเป็นผู้มีเหริน”^{๓๗} และ “ถ้าปราศจากเหรินแล้ว ก็ไม่มีความจำเป็นที่ต้องเกี่ยวข้องกับ หลี่”^{๓๘} ผู้รู้บางท่านถึงกับกล่าวว่า หลี่ เป็นเพียงรูปลักษณ์อันหนึ่งของเหริน^{๓๙} เหรินเป็นกระบวนการขัดเกลาภายในจิตใจ ส่วนหลี่เป็นกระบวนการขัดเกลาภิรียมารยาทที่แสดงออกมามีภายนอก อันได้แก่ทางกาย และทางวาจา โดยที่ทั้งเหริน และหลี่นั้นต้องอิงอาศัยกัน ดังบทสนทนาระหว่างขงจื้อกับลูกศิษย์ดังต่อไปนี้

จื่อเซี่ย (Tszu-hsia) ถามขงจื้อว่า ประโยคที่ว่า ‘รอยยิ้มสดใส มองแล้วแสนชื่นใจ ดวงตาดำขลับกลิ้งกลอนำมองนัก ดวงหน้าขาวผ่องแต่งแต้มแสนสวยเอ๋ย มีความหมายว่าอย่างไร ขงจื้อตอบว่า ‘ใช้สีขาวยาระบายพื้นให้ทั่วก่อน แล้วจึงวาดดอกไม้ลงไป’ จื่อเซี่ยถามว่า หมายถึงความว่า

^{๓๒} Book :Vii : X X liii

^{๓๓} Radhakrishnan, (ed). *History of Philosophy : Eastern and Western*, (London : George Allen & Unwin Ltd., 1967), p. 563.

^{๓๔} The Works of Mencius, Book VII,PT.I,CH.XXXIII:3.

^{๓๕} Ibid., VI,PT.I, CH.XI:1.

^{๓๖} Ibid., VII, PT.I,CH.XXX.

^{๓๗} The Analects, book 12 :1.

^{๓๘} Ibid., 3 : 3.

^{๓๙} Chen Jingpan, *op.cit.*, p.206.

จารีต (หลี่) จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีเมตตาธรรม (เหริน) และคุณงามความดีเป็นพื้นฐาน ไข้หรือไม่
 ขงจื้อดีใจมาก กล่าวว่่า เจ้าเกิดทักษะได้ถึงเพียงนี้ ข้าก็วิจารณ์คัมภีร์กาทย์ (ซือจิง) กับเจ้าได้แล้ว^{๔๐}
 ...หน้าที่ คุณธรรม เมตตาธรรม (เหริน) และความชอบธรรม (อี่) เหล่านี้ บุคคลไม่สามารถปฏิบัติให้
 เต็มบริบูรณ์ได้หากปราศจากหลี่^{๔๑}

๓. เซียว (Hsiao) แปลว่า ความกตัญญู ความกตัญญูถือว่าเป็นหน้าที่หลักที่ลูก
 จะต้องปฏิบัติต่อบิดามารดา เพราะความกตัญญูก็คือรูปแบบหนึ่งของความรักที่ลูกแสดงต่อบิดา
 มารดาของตน ในคัมภีร์คำสอนขงจื้อจึงมักพบคำพูดที่บ่งถึงความสัมพันธ์ดังกล่าว เป็นต้นว่า “ชน
 ชั้นเลิศนั้น ในขณะที่บิดามารดาของเขายังมีชีวิตอยู่ เขาจะเลี้ยงดูท่านอย่างเคารพนับถือ และเมื่อ
 ท่านถึงแก่กรรมไปแล้ว เขาก็จะเซ่นไหว้ให้แก่ท่านด้วยความเคารพนับถือเช่นกัน”^{๔๒} “การกระทำ
 ของมนุษย์ทั้งหมดล้วน ไม่มีการกระทำใดยิ่งใหญ่กว่าความกตัญญูตเวทีของบุตรที่มีต่อบิดามารดา...
 ความรู้สึกรักใคร่เอ็นดู จะงอกงามขึ้นที่ในใจของเขา เมื่อการเลี้ยงดูบิดามารดาเหล่านั้นได้กระทำอย่าง
 บริบูรณ์แล้ว ความรู้สึกรักใคร่เอ็นดูในแต่ละวัน ๆ ก็จะรวบรวมเข้าเป็นความยำเกรง ซึ่งจากความยำเกรงนี้
 เอง ที่ปวงปราชญ์จะเริ่มสอนเรื่องความเคารพนับถือ และก็จากรักใคร่เอ็นดูนี้เองเช่นกัน ที่ปวง
 ปราชญ์จะสอนถึงความรัก”^{๔๓} แม้ในคัมภีร์เม่งจื้อ จึงกล่าวไว้ว่า “ความกตัญญูต่อบิดามารดาคือการ
 ทำงานของเหริน”^{๔๔}

๔. ตี้ (ti) ความรักฉันทน์้อง ความรักฉันทน์้องมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับ
 หลักธรรมเหริน เพราะในการพัฒนาหลักคุณธรรมเหรินนั้น ต้องเริ่มที่ความรักภายในครอบครัว ซึ่ง
 แยกรายละเอียดเป็น ความรักต่อพ่อแม่ ความรักต่อพี่น้อง จากนั้นก็จะเริ่มขยายไปสู่ญาติ เพื่อนบ้าน
 กระทั่งถึงระดับสังคมในวงกว้าง แม้แต่ในด้านการเมืองการปกครอง ผู้ที่จะมาทำหน้าที่เป็นผู้นำ หรือ
 เป็นผู้ปกครอง ยังต้องเริ่มต้นพัฒนาตนเองบนพื้นฐานเดียวกันนี้

๕. จื้อ (Chih) แปลว่า ปัญญา (wisdom) ปัญญามีบทบาทสำคัญในการช่วยทำให้
 การปฏิบัติตามเหรินไม่ผิดพลาด หมายความว่า เมื่อเราจะแสดงความรักต่อสิ่งใดหรือต่อบุคคลใด ๆ
 ในสถานการณ์ใด ๆ ก็ตาม ปัญญาต้องเข้าช่วยเสมอ มิเช่นนั้น ความรัก หรือเมตตาที่แสดงออกไปก็
 อาจจะทำให้เกิดความเสียหาย หรือผิดพลาดได้ ในคัมภีร์ลุ่นยี่อ มีข้อความที่สามารถตีความได้เช่นนั้น
 เช่น

^{๔๐} The Analects, 3:8.

^{๔๑} Li Khi, bk I, sec.i,pt.i,ch.v. Cf. Leonard Shihlien Hsu. Op.cit. p.95.

^{๔๒} ละเอียด ศิลาน้อย, คัมภีร์หลุนหวี่, หน้า ๖๓.

^{๔๓} ละเอียด ศิลาน้อย, คัมภีร์หลุนหวี่, หน้า ๖๕.

^{๔๔} The Works of Mencius, Book VII,PT.I,CH.XV:3.

ใจหว่าถามว่า “ถ้าไปบอกผู้มีเมตตาธรรมว่า ‘มีคนตกไปในบ่อน้ำ’ เขาจะกระโดดตามลงไปหรือไม่” ขงจื้อตอบว่า “จะทำเช่นนี้ได้อย่างไร ? สัตบุรุษช่วยคนตกลงไปในบ่อน้ำได้ แต่ไม่จำเป็นต้องกระโดดลงในบ่อน้ำ ทั้งนี้เพราะสัตบุรุษอาจถูกหลอกได้เช่นกัน จึงไม่ควรทำอะไรง”^{๔๕} “ผู้มีเหริน จึงจะใช้เหรินมาทำให้ชีวิตมีความสุขได้ ผู้มีปัญหาจึงจะรู้จักใช้หลักเหรินให้เป็นประโยชน์ได้”^{๔๖}

ผู้วิจัยได้ยกเอาคัมภีร์ มาสรุปไว้ว่า^{๔๗} เป็นคัมภีร์ที่ขงจื้อใช้เป็นสื่อในการสอน กล่าวคือ ขงจื้อใช้คัมภีร์กาพย์สอนเรื่องอุดมคติของชีวิต โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อชี้แนวทางสู่ความดี ความรักชาติ บ้านเมือง รักสงบ สันติสุข กตัญญูต่อบิดามารดา เคารพเจ้าผู้ครองนคร คัมภีร์ประวัติศาสตร์ถูกใช้เป็นอุทาหรณ์ให้คนได้เข้าใจเหตุการณ์ในอดีต ในลักษณะดีเอาเป็นแบบอย่าง ชั่วก็เอาเป็นเครื่องเตือนสติอนุชนรุ่นหลัง คัมภีร์ดนตรี ใช้เป็นเครื่องมือในการสอนเรื่องประสานสัมพันธ์ทางหน้าที่ของ คนในสังคม ดนตรีสอนให้รู้จักวิธีการปฏิบัติต่อบิดามารดา สอนให้เรารู้จักรับใช้องค์ประมุข คัมภีร์ แห่งการเปลี่ยนแปลง สอนให้รู้ถึงพลังของธรรมชาติ ๓ ประการ ได้แก่ ไฟ ดิน และมนุษย์ ซึ่งอิงอาศัย กันเกิดขึ้น มนุษย์เกิดจากไฟ อาศัยอยู่บนดิน ต้องรู้จักสำนึกกตัญญู คัมภีร์ขุนขิว ใช้สอนหลักการ สำคัญแห่งเกียรติยศและหน้าที่ซึ่งทุกคนจะต้องปฏิบัติให้ถูกต้อง

โรงเรียนส่วนตัวที่ท่านตั้งขึ้นได้เติบโตจนกระทั่งท่านมีลูกศิษย์ ๓,๐๐๐ คน ท่านเป็นคนที่มีเมตตาสูง ไม่เคยปฏิเสธนักศึกษาที่ยากจนแต่มีความตั้งใจจริง สิ่งที่ท่านต้องการเพียงอย่างเดียวคือ ความเอาใจใส่ต่อการศึกษาศิษย์ ท่านมีความสนใจอย่างกว้างขวาง และวิชาที่ท่านสอนก็มี มาก เช่น ประวัติศาสตร์ กวีนิพนธ์ วรรณคดี นิติธรรมนิยม การปกครอง ธรรมชาติ ศึกษา ดนตรี เป็นต้น สิ่งที่ท่านหลีกเลี่ยงคือ การใช้กำลัง ความไร้ระเบียบ เวทมนต์คาถาและไสย ศาสตร์ ท่านจะชื่นชอบเป็นพิเศษต่อลูกศิษย์ที่แสดงความสามารถในด้านคุณธรรมวาทศิลป์ การ บริหาร และอักษรศาสตร์

ตลอดชีวิตของขงจื้อ นอกจากการเมืองแล้วท่านได้ให้ความสนใจในด้านปรัชญาการศึกษา จะเห็นได้จากการสอนลูกศิษย์ที่ว่า “เมื่อรู้ก็บอกว่ารู้ เมื่อไม่รู้ก็บอกว่าไม่รู้ นี่แหละคือความรู้”^{๔๘} หรือ การเรียนโดยไม่คิด ไม่ได้อะไร การคิดโดยไม่เรียนเปล่าประโยชน์ ดังนั้นผู้เขียนจึงสนใจใน ปรัชญาการศึกษาของขงจื้อในประเด็นดังต่อไปนี้

^{๔๕} The Analects, 6:24.

^{๔๖} Ibid., 4:2.

^{๔๗} ดูรายละเอียดใน พระมหาบุญเรือง ปัญญาวิโร, “มนุษย์นิยมในปรัชญาขงจื้อ”, หน้า ๖๙-๗๕.

^{๔๘} Book :II : XVII

๓.๓.๒ ขอบเขตของการสอน

ในการสอนขงจื้อจะรับศิษย์ทุกชั้นวรรณะไม่แยกยากดีมีจน ถ่ายทอดความรู้ตามสติปัญญาของผู้เรียนเป็นหลัก จะเห็นได้จาก “ แม้มันเนื้อแห้งเพียงสองชิ้นมาบูชาครูเราก็นับว่าเป็นศิษย์” ขอบเขตของการศึกษาของขงจื้อมีหลักปรากฏจากศิษย์ของขงจื้อทำการบันทึกไว้เป็น ๒ ประเด็นด้วยกัน คือ

๑. ในส่วนที่ขงจื้อไม่สามารถสอนได้ ในคัมภีร์ขงจื้อ มีบุคคล ๔ ประเภทที่ขงจื้อสิ้นหวังไม่สามารถสอนได้ คือ ๑) ผู้นอนกลางวัน ๒) คนที่เอาจริงแต่ไม่เที่ยงธรรม โง่เขลาแต่ไม่ใส่ใจ เรียบง่ายแต่ไม่จริงใจ ๓) คนที่ไม่ใส่ใจในการถาม ๔) คนที่เมื่อเยาว์วัยไม่อ่อนน้อมถ่อมตน เมื่อเติบโตใหญ่ไม่สร้างคุณค่าแก่สังคม

๒. ในส่วนที่ขงจื้อสอนและไม่สอน “ผู้ไม่กระหายใคร่รู้เราไม่ชี้แนะ หากไม่อยากพูดเราไม่กระตุ้นนำ ถ้าอธิบายมุ่มหนึ่งแล้ว ยังคิดอีกสามมุ่มไม่ได้เราจะไม่สอนซ้ำ”^{๔๙}

๓.๔ องค์ประกอบที่ขงจื้อสร้างแรงจูงใจในการสอน

องค์ประกอบที่ขงจื้อสร้างแรงจูงใจจนประสบความสำเร็จ ขงจื้อมีคุณสมบัติที่ช่วยให้การสร้างแรงจูงใจประสบความสำเร็จ มี ๓ ประการ คือ

๑. บุคลิกภาพ ผู้วิจัยใคร่ที่จะแยกคุณลักษณะออกเป็น ๒ ประการ คือ

๑.๑ บุคลิกภายนอก บุคลิกภายนอก หมายถึง ภาพลักษณ์ภายนอกที่ผู้ปกครองแสดงต่อสาธารณชน หรือบุคคลที่อยู่รอบข้าง จนเป็นที่ยอมรับ หรือเข้าใจโดยทั่วไปว่า ท่าทีหรือลักษณะเช่นนี้ คือบุคคลนี้ เช่น ท่าทีซึ่งขงจื้อ อารมณ์ร้าย เป็นต้น ซึ่งท่าทีเหล่านี้ ได้สะท้อนถึงภาวะทางด้านจิตใจด้วย

อนึ่ง ผู้ปกครองตั้งอยู่ในฐานะผู้ดูแลความเป็นอยู่ของประชาชน จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องภาพลักษณ์ที่ดี เช่น มีความเที่ยงธรรม คำนึงถึงผลประโยชน์ของบ้านเมือง ไม่เห็นแก่พวกพ้องของตน ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว ซึ่งจำเป็นที่จะต้องมีความซื่อสัตย์เข้ามาควบคุมความประพฤติของตน โดยจะต้องคำนึงถึงคุณธรรม ๕ ประการคือ เมตตา ธรรมจริยา ปัญญา และสัจจะ ซึ่งทั้ง ๕ ประการนี้ ถือได้ว่า เป็นหัวใจคำสอนของขงจื้อ ทั้งนี้เพราะว่าเป็นเครื่องกำหนดบทบาท หน้าที่ตามฐานะของแต่ละบุคคลกล่าวคือ พระเจ้าแผ่นดินพึงทรงไว้ซึ่งความเมตตาธรรม ขุนนางพึงซื่อสัตย์ภักดี บิดาพึงรักใคร่บุตร บุตรพึงกตัญญูต่อบิดา สามีมักรรยาพึงให้เกียรติกันและกัน และมิตรสหายพึงมีสัจจะวาจาต่อ

^{๔๙} Book : VII : VIII

กัน^{๕๐} นี่เป็นหลักการที่เราพึงจะต้องปฏิบัติต่อผู้อื่น แต่ก่อนที่จะปฏิบัติต่อผู้อื่น จะต้องปฏิบัติต่อตนเองก่อน นั่นคือจะต้องพึงระวังใน ๓ ประการคือ^{๕๑}

๑. เมื่อเยาวัย เลือดลมยังไม่สมบูรณ์ พึงระวังในรูป
๒. เมื่อเติบโตจนกระทั่ง เลือดลมเร่าร้อน พึงสังวรในการวิวาท
๓. เมื่อชราภาพ เลือดลมเสื่อมถอย พึงสังวรในความโลภ

นอกจากนี้ ยังจะต้องเอาใจใส่ในการแสดงออกของตน ๙ ประการคือ^{๕๒}

๑. ยามดู ต้องคิดจะดูให้เห็นอย่างแจ่มแจ้ง
๒. ยามจะฟัง ต้องคิดจะฟังให้ได้ยินอย่างแจ่มแจ้ง
๓. สีหน้าต้องคิดแสดงออกให้ยิ้มแย้มแจ่มใสและอ่อนโยน
๔. ท่วงท่าที่กิริยาคิดถึงความสุภาพอ่อนโยน
๕. จะพูดอะไรคิดถึงความสัตย์
๖. เมื่อทำงานคิดทำด้วยความระมัดระวังตั้งใจ
๗. ยามเกิดความสงสัยควรคิดถาม
๘. ยามโกรธควรคิดถึงโทษภัยที่จะตามมา
๙. เมื่อเห็นผลประโยชน์ที่จะได้ ควรคิดถึงความชอบธรรม

คุณสมบัติเหล่านี้ ควรประกอบขึ้นให้มีในตนก่อนที่จะไปปกครองผู้อื่น แต่เมื่อปกครองผู้อื่น จะต้องประพฤติเป็นตัวอย่างของประชาชน ดังในคัมภีร์บทหนึ่งกล่าวว่า ไม่ลำเอียง ไม่เล่นพวก แผ่นดินร่มเย็นเป็นสุข^{๕๓} การแสดงออกซึ่งความสุภาพอ่อนโยน ความขยันขันแข็ง และเอาใจใส่ในการทำงาน^{๕๔} การทำงานต้องนำหน้าประชาชน ไม่เอาผิดเล็ก ๆ น้อย ๆ เลือคนดีมีความสามารถมาใช้ การแก้ไขความผิดพลาดโดยไม่ลังเล^{๕๕} บุคลิกภายนอกที่เด่นชัดในทรรศนะของขงจื้อ^{๕๖} สรุปแล้วสามารถประมวลลงในคำว่า เป็นผู้สามารถหยิบยื่นสันติสุขให้แก่บุคคลอื่นอยู่ตลอดเวลา^{๕๗} โดยไม่มีการเลือกชั้นวรรณะ มองประชาชนเสมือนญาติพี่น้อง มีความเป็นกันเองกับทุกคน^{๕๘} ไม่มีการถือตัว สิ่งเหล่านี้ ล้วนแต่เป็นการแสดงออกเพื่อให้ผู้ใต้ปกครอง

^{๕๐} อุดลย์ รัตนมันเกษม, **วาทะฮ้องเต้**, (กรุงเทพมหานคร : สามัคคีสาร, ๒๕๔๑), หน้า ๖๙.

^{๕๑} **The Analects**, Book XVI : 7.

^{๕๒} **Ibid.** Book XVI : X อ้างใน ขงจื้อสอนว่า, หน้า ๑๑๖.

^{๕๓} อู๋จิง, **คัมภีร์ฮ้องเต้**, อธิคม สวัสดิญาณ แปล (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๐), หน้า ๒๒๓.

^{๕๔} **The Analects**, Book XIV : 32, XV : 15.

^{๕๕} **Ibid.** Book IX : 24.

^{๕๖} พระมหาบุญเรือง ปญญาวิโร, **อ้างแล้ว**, หน้า ๕๖.

^{๕๗} **The Analects**, Book XIV : 24.

^{๕๘} **Ibid.** Book XV : 21.

๑.๒ บุคลิกภาพภายใน นอกจากบุคลิกภายนอกแล้ว ผู้นำยังจะต้องมีบุคลิกภาพภายในที่จะต้องมีความดี และความสามารถเป็นหลัก โดยจะไม่ปล่อยให้ความชั่วเกิดขึ้นภายในจิตใจ^{๕๙} สร้างความดีให้เกิดขึ้นในจิตใจ ในทรรณะของขงจื้อ ผู้นำจะต้องฝึกฝนตนเองอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะคุณธรรมภายในจิตใจ ไม่ว่าจะเป็นความรัก ความมีสติปัญญา ความกล้าหาญ^{๖๐} ความเที่ยงตรง^{๖๑} มีความสันโดษยินดี มีความซื่อสัตย์สุจริต มีสัจจะ และมีการสำรวจจิตใจ^{๖๒} ไม่มีความกระวนกระวายหรือหวาดกลัว^{๖๓} คำนึงถึงแต่หลักคุณธรรม^{๖๔} และจะต้องเข้าใจในเจตนารมณ์ของสวรรค์เป็นหลักสำคัญ^{๖๕}

ครั้งหนึ่ง^{๖๖} ขงจื้อถามจื่อลู่ว่า หิว เจ้าเคยฟังความดีทั้ง ๖ และโทษทั้ง ๖ หรือไม่ จื่อลูตอบว่า ไม่เคยเห็น จึงกล่าวว่า “นั่งลง เราจะเล่าให้ฟัง”

๑. ชอบคุณธรรมความดีงาม แต่ไม่สนใจการศึกษา จะเกิดความโง่
๒. ชอบวิชาความรู้ แต่ไม่สนใจการศึกษา จะเกิดความฟุ้งซ่านโหล
๓. ชอบความสัตย์ซื่อ แต่ไม่สนใจการศึกษา จะเกิดภัยแก่ตัว
๔. ชอบความตรงไปตรงมา แต่ไม่สนใจการศึกษา จะเกิดความเร่าร้อนหยาบ

กาย

๕. ชอบความกล้าหาญ แต่ไม่สนใจการศึกษา จะเกิดความวุ่นวาย
๖. ชอบความเข้มแข็ง แต่ไม่สนใจการศึกษา จะกลายเป็นคนมูทะลุ

แสดงให้เห็นว่า การสร้างคุณงามความดีให้มีภายในจิตใจนั้น ต้องเริ่มจากตนเองเป็นสำคัญ ไม่ใช่เริ่มจากบุคคลอื่น^{๖๗} เมื่อผู้ปกครอง มีความประพฤติส่วนตัวที่ดีแล้ว ก็จะช่วยให้การปกครองมีประสิทธิภาพ แม้ไม่ต้องใช้อำนาจบังคับ ผู้คนก็พร้อมที่จะดำเนินตาม ตรงกันข้าม ถ้าผู้ปกครองไม่มีคุณธรรม ไม่เป็นแบบอย่างที่ดี แม้จะใช้อำนาจบังคับ ออกคำสั่งมากมาย ก็ไม่มีประชาชนเชื่อถือ^{๖๘}

^{๕๙} Ibid. Book II : 2.

^{๖๐} Ibid. Book XIV : 30.

^{๖๑} Ibid. Book IV : 26.

^{๖๒} Ibid. Book VII : 36.

^{๖๓} Ibid. Book XII : 4.

^{๖๔} Ibid. Book IV : 11.

^{๖๕} พระมหาบุญเรือง ปญญาวชิโร, อ้างแล้ว, หน้า ๕๖.

^{๖๖} The Analects, Book XVII : 8, อ้างในขงจื้อสอนว่า, อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๙.

^{๖๗} The Analects, Book XII : 1.

^{๖๘} ละเอียต ศิลาน้อย, สร้างชีวิตและสังคมตามหลักคำสอนของขงจื้อ, (กรุงเทพมหานคร : ดอกหญ้า, ๒๕๓๕), หน้า ๘๑.

๒. คุณธรรม การที่จะเห็นองค์ประกอบที่ขงจื้อสร้างเป็นแรงจูงใจในการสอนให้เด่นชัดนั้น ขงจื้อให้ความสำคัญที่ครูหรือผู้สอน โดยขงจื้อเสนออุดมคติของความเป็นครูขึ้นมา ๔ นัยยะ คือ

๑. ชีวิตของความเป็นครูในทัศนะของขงจื้อนั้น ผู้ที่เป็นครูจะต้องไม่หวังวิชาความรู้ที่ตนมีอยู่จะต้องถ่ายทอดให้แก่ศิษย์โดยไม่ปกปิด นอกจากนี้ยังต้องประพฤติตนเป็นผู้มี “ความรู้คู่คุณธรรม”

๒. ครูจะต้องเป็นผู้ไม่หลงตนเอง

๓. มีความเต็มใจในการสอน (ฉันทะ) “ข้าพเจ้าไม่เคยปฏิเสธการอบรมสั่งสอนวิชาความรู้ให้แก่ใครๆ ซึ่งมีความกระหายอยากที่จะเรียนรู้แม้เขาจะยากจนอาจหาได้เพียง เนื้อแห้ง สองชิ้น เพื่อมาเป็นเครื่องตอบแทนน้ำใจก็ตาม”^{๖๙}

๔. จะต้องประพฤติแต่สิ่งดีงามเพื่อเป็นตัวอย่างที่ดี

๓. วิธีและอุบายประกอบการสอนหลักธรรม วิธีและอุบายประกอบการสอนหลักธรรมของขงจื้อนั้น เป็นวิธีและอุบายนำเข้าสู่บทเรียนหรือนำเข้าสู่หลักธรรมที่จะทำการเรียนการสอนต่อไป ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์วิธีและอุบายประกอบ การสอนหลักธรรมของขงจื้อ ดังนี้

๓.๑ การยกอุทาหรณ์ วิธีการสอนโดยยกอุทาหรณ์และการเล่านิทานประกอบการสอนหลักธรรมที่ขงจื้อใช้เป็นอุบายประกอบการสอน ผู้วิจัยจะนำเสนอ ดังนี้

พบปราชญ์พึงทำตนให้เสมอเขา พบพาลพึงตรวจตราปรับปรุงตน^{๗๐} ใช้การศึกษาคบหามิตร ใช้มิตรเสริมคุณธรรม^{๗๑} เดินไปกับอีก ๒ คน ย่อมมีครูเราอยู่ด้วย เลือกลงเอาข้อดีของเขา แล้วเอาอย่าง พิจารณาข้อบกพร่องของเขาแล้วปรับปรุงตน^{๗๒}

๓.๒ การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา วิธีและอุบายประกอบการสอนหลักธรรมของขงจื้อ โดยการเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมานั้น คำอุปมาจะช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมา และเข้าใจง่ายขึ้น โดยเฉพาะมักใช้ในการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรม เปรียบให้เห็นชัดด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรม หรือแม้เปรียบเรื่องที่เป็นรูปธรรมด้วยข้ออุปมาแบบรูปธรรมก็ช่วยให้ความหนักแน่นเข้าใจ ผู้วิจัยศึกษาวิเคราะห์เพื่อเป็นตัวอย่าง ดังนี้ ในคัมภีร์สุนยื่อ ขงจื้อเปรียบเทียบการบำรุงเลี้ยงดูบิดามารดาโดยปราศจากความเคารพนับถือว่า ไม่ต่างอะไรกับการเลี้ยงม้า หรือเลี้ยงสุนัข^{๗๓} ธรรมชาติเดิมของมนุษย์เรานั้นคล้ายคลึงกัน แต่เพราะสิ่งแวดล้อมและการศึกษาอบรม เป็น

^{๖๙} Book : VII : VII

^{๗๐} The Analects, Book 4 : 11.

^{๗๑} The Analects, Book 12 : 24.

^{๗๒} The Analects, book 7 : 21.

^{๗๓} The Analects, book 2 : 7.

เหตุให้คนแตกต่างกันดังที่ขงจื้อกล่าวว่า “นิสัยเดิม(ของคน)เหมือนกัน การศึกษาทำให้คนต่างกัน”^{๗๔} นอกจากนี้การศึกษายังทำให้คนเราเข้าใจคนอื่นด้วย ด้วยการเอาใจเขามาใส่ใจเรา เป็นการเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน จนกลายเป็นคุณสมบัติของบัณฑิต ๔ ประการ

๑. มีความอ่อนน้อมถ่อมตน
๒. รับผิดชอบต่อความสามารถ
๓. มีความเอื้ออาทรต่อราษฎร
๔. ใช้ราษฎรโดยชอบด้วยเหตุผล^{๗๕}

๓.๓ การใช้อุปกรณ์ประกอบการสอน อุปกรณ์การสอนถือว่าเป็นสื่อการเรียนการสอนในศาสตร์ต่าง ๆ ซึ่งเป็นเครื่องมือช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้ชัดเจนและเข้าใจอย่างลึกซึ้ง ปัจจุบันผู้สอนนิยมใช้สื่อช่วยเสริมสร้างประสิทธิ ภาพในการสอนเป็นอย่างมาก ดังขงจื้ออธิบายความหมายของความกตัญญูในรูปแบบของการตอบแทน โดยถือว่า การต่างตอบแทนซึ่งกันและกันนี้เป็นหลักใหญ่และสำคัญสำหรับชีวิต^{๗๖} ในส่วนของบิดามารดากับบุตร จะพบคุณธรรม ๒ ประการที่ผูกพันทางหน้าที่กันอยู่ และบางครั้งท่านก็ใช้คุณธรรมนี้แหละเป็นเครื่องวัด ดังคำที่สอนในคัมภีร์ของขงจื้อที่ว่า “ถ้าเป็นบิดากับบุตรให้สังเกตว่าบิดาเมตตาหรือไม่ และบุตรกตัญญูหรือไม่”^{๗๗} ข้อความที่ปรากฏในคัมภีร์จาร์ตที่ว่า “หากเราส่งของกำนัลไปอย่างหนึ่ง แต่ไม่ได้รับการให้ตอบคืนมา เช่นนี้ย่อมเป็นการขัดต่อจารีต ขณะเดียวกันหากได้รับของกำนัลอย่างหนึ่ง แต่เราเองก็ไม่ได้ส่งไปตอบแทน เช่นนี้ย่อมเป็นการขัดต่อจารีตเช่นกัน”^{๗๘} ก็สะท้อนหลักการ “ต่างตอบแทน” เช่นกัน ซึ่งหลักการดังกล่าวนี้จะครอบคลุมสัมพันธ์ภาพทั้ง ๕ ประเภท กล่าวคือ บิดามารดากับบุตรธิดา, ผู้ปกครองกับประชาชน, สามีกับภรรยา, พี่กับน้อง, เพื่อนกับเพื่อน นั่นหมายความว่าหากบิดามารดาหยิบบั้นอุปการะต่าง ๆ แก่บุตรธิดาแล้ว บุตรธิดาไม่กระทำการตอบแทน ก็ย่อมขัดต่อหลักจารีตเช่นเดียวกัน

๓.๔ การปฏิบัติตนเป็นแบบอย่าง การปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างถือว่าเป็นการสอนที่ดีที่สุด ในการสอนศีลธรรมจริยธรรม คือการประพฤติปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างโดยไม่ต้องกล่าวบรรยาย เพราะในทางปฏิบัติ ขงจื้อได้ปฏิบัติตนตามปกติ ขงจื้อกล่าวว่า ในแต่ละวัน ข้าตรวจสอบตนเองใน ๓ ประเด็นด้วยกัน คือ ข้าสัตย์เชื่อต่อผู้ที่ข้าทำงานให้หรือไม่ ข้าปฏิบัติต่อมิตรสหายด้วย

^{๗๔} The Analects, book 17 : 2

^{๗๕} The Analects, book 3 : 9

^{๗๖} ละเอียต ศิลาน้อย, ผู้แปล. สร้างชีวิตและสังคมตามหลักคำสอนของขงจื้อ. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๕), หน้า ๕๔.

^{๗๗} เจ้าหุย, ฉางต่วนจิง, อธิคม สวัสดิญาณ ผู้แปล. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๐), หน้า ๒๙.

^{๗๘} The Li Ki, book I, sect.I,pt.I, ch. 6 : 23.

ความไว้นื้อเชื่อใจหรือไม่ และเข้าปฏิบัติต่อสิ่งที่ได้รับมอบหมายหรือไม่^{๗๙} ของจื้อพูดถึงการกระทำหน้าที่ของตนว่า “ให้ฉันเป็นเจ้า หน้าที่ดูแลปศุสัตว์ ฉันก็ต้องดูแลมันให้อ้วนพีสมบูรณ์ ให้ฉันเป็นเจ้าหน้าที่บัญชี ฉันก็ต้องตรวจตราบัญชีมิให้ผิดพลาด”^{๘๐} ประเด็นดังกล่าว เป็นการปฏิบัติหน้าที่ต่อตนเองนอกจากนี้ขงจื้อกล่าวว่า จงสังเกตความปรารถนาของบุตรในช่วงบิดามารดามีชีวิตอยู่ อีกทั้งพฤติกรรมของเขาหลังจากที่บิดามารดาได้เสียชีวิตไปแล้ว หากหลังจากนั้น ๓ ปี เขายังไม่เปลี่ยนแนวทางในการประพฤติตามรอยบิดา นั้นนับได้ว่าเขามีความกตัญญูกตเวทีย^{๘๑} อย่างไรก็ตามการสอนปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างนี้ ผู้วิจัยพบว่าไม่ได้มีการบันทึกไว้อย่างชัดเจนในคัมภีร์ใด ๆ

๓.๕ การสอนแบบปฏิบัติเฉพาะรายบุคคล การเลือกคนเป็นอุบายสำคัญในการเผยแพร่ประจำวันของขงจื้อก่อนที่จะไปสั่งสอนใคร ขงจื้อพิจารณาถึงบุคคลผู้ควรสอน สั่งสอนในวันนั้นก่อน เป็นการให้ความสนใจสังเคราะห์บุคคลเป็นราย ๆ ในที่ประชุม กำหนดบุคคลที่ควรเอาใจใส่เป็นพิเศษในแต่ละครั้งที่สอนด้วย กับทั้งสอนโดยวิธีการที่จะทำให้ทุกคนในที่ประชุมได้รับผลประโยชน์เป็นที่น่าพอใจ เช่น การสอนผู้ปกครองให้ทำหน้าที่ของผู้ปกครองว่าโดยหลักแล้ว คือการสร้างภาวะการอยู่ดีกินดี สร้างหลักจริยธรรม กำหนดกฎหมาย และคิดค้นอักษร ทำประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่ราษฎร เช่นเดียวกับบิดามารดา มีความรักต่อบุตรธิดา ดังนั้นผู้ปกครองจึงมีอยู่เพื่อประโยชน์แก่ราษฎรที่ถูกปกครอง ผู้ปกครองย่อมจะต้องอำนวยความสะดวก และความอุดมสมบูรณ์อย่างเพียงพอแก่ราษฎร เป็นผู้นำด้านการศึกษา และเป็นแบบอย่างแห่งชีวิตที่ประกอบด้วยคุณธรรม ผู้ปกครองที่ขาดการรับผิดชอบ ขาดคุณธรรม หาใช่ผู้ปกครองที่แท้จริงไม่^{๘๒} ผู้ปกครองแผ่นดิน ถ้าหากสามารถปฏิบัติได้เช่นนี้ ราษฎรก็จะมีอายุยืนยาว มีความสงบร่มเย็น ผู้ปกครองจะต้องคำนึงถึงความอยู่เย็นเป็นสุขของประชาชนเป็นพื้นฐาน^{๘๓} ต้องทำให้ประชาชนปราศจากความทุกข์แค้นแสนลำเค็ญ ไม่ขมเหงาเศร้าโดยการชูดริตภาชีอากรเกินกำลัง จะต้องไม่ประพฤติตัวเหลวแหลก ไม่กอบโดยผลประโยชน์ใส่ตนโดยไม่คำนึงถึงความเดือดร้อนของราษฎร ผู้ปกครองจะต้องคำนึงถึงเสมอว่าความมั่นคงของรัฐบาล ขึ้นอยู่กับสิ่งที่ประชาชนต้องต้องการคือ อีสราภาพจากการกดขี่จากรัฐ มีคำโบราณกล่าวไว้ว่าเก็บส่วยเกณฑ์แรงงานเช่นฆ่าผู้บริสุทธิ์ ตามอำเภอ เรียกว่า โหดร้าย ก่อกรรมทำเข็ญไม่รู้จักแก้ไขเรียกว่าทารุณ ผู้ปกครองต้องเว้นจาก ๒ สิ่งนี้ และจำต้องคำนึงถึงความสุขของราษฎรร่วมทุกข์ร่วมสุขกับราษฎร ถือความผาสุก ของราษฎรเป็นความสุขของตน ถือความเจ็บปวดของราษฎรเป็นความเจ็บปวดของตน^{๘๔} ต้องคำนึงถึงประชาชนเป็นอันดับแรก^{๘๕}

^{๗๙} The Analects, book 1:4.

^{๘๐} เสถียร โพธิ์นันทะ, เมธีตะวันออก, (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๔), หน้า ๒๕.

^{๘๑} The Analects, book 1:11.

^{๘๒} จ้านงศ์ ทองประเสริฐ, ผู้แปล. บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน เล่ม ๑-๓, หน้า ๑๒๘.

^{๘๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๑.

^{๘๔} บุญศักดิ์ แสงระวี, แปล. เมธีเม่งจื้อ, (กรุงเทพมหานคร : รุ่งแสงการพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๙๑.

^{๘๕} Ta Hsio, 5 : 6.

ครั้งหนึ่ง กษัตริย์แคว้นหลู่ พระนามว่างายกง ได้ตรัสถามถึงขงจื้อถึงวิธีการปกครอง ขงจื้อทูลว่า ต้องทำให้ราษฎรมีฐานะมั่นคงและมีอายุยืน กษัตริย์แคว้นหลู่ได้ตรัสถามอีกว่า ทำอย่างไรราษฎรจึงจะมั่นคงและมีอายุยืน ขงจื้อทูลว่า เก็บส่วย เกณฑ์แรงงานลดลง ราษฎรจะมีฐานะมั่นคง ใช้จารีต ดนตรี และอบรมกล่อมเกลา แทนกฎหมายโทษทัณฑ์ราษฎรจะมีอายุยืน กษัตริย์แคว้นหลู่ตรัสถามอีกว่า ถ้าทำตามคำแนะนำของท่าน จะทำให้เก็บส่วยได้น้อยลง จนทำให้ประเทศชาติจางลง ขงจื้อทูลว่า ในคัมภีร์ชือจิง มีความตอนหนึ่งว่า กษัตริย์อยู่เบื้องบน คือบิดามารดาของราษฎร จึงเป็นไปไม่ได้ที่ลูกหลานมีฐานะมั่นคงแล้ว พ่อแม่จะยากจน^{๘๖}

๓.๖ การรู้จักจังหวะและโอกาส ผู้สอนควรรู้จักใช้จังหวะและโอกาสให้เป็นประโยชน์ เมื่อยังไม่ถึงจังหวะ ไม่เป็นโอกาส เช่น ผู้เรียนยังไม่พร้อม ยังไม่เกิดปริปากะแห่งญาณหรืออินทรีย์ ก็ต้องมีความอดทน ไม่ชิงหักหาญหรือตั้งต้นทำ แต่ก็ต้องตื่นตัวอยู่เสมอเมื่อถึงจังหวะหรือเป็นโอกาส ก็ต้องมีความฉับไวที่จะจับมาใช้ให้เป็นประโยชน์ ไม่ปล่อยให้ผ่านเลยไปเสียเปล่า การรู้จักจังหวะและโอกาสนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์เพื่อเป็นตัวอย่างดังนี้ ครั้งหนึ่ง ขงจื้อเดินทางไปยังรัฐฉีพร้อมกับศิษย์ในระหว่างทางที่ภูเขาไท่ซิง ได้ยินเสียงผู้หญิงร้องไห้ดูจะซาดใจ จึงหยุดรถมาแล้วพูดขึ้นว่า เสียงร้องไห้ดูโหยหวนโศกอย่างยิ่งนัก คงประสบทุกข์หนักเป็นแน่แท้ ขงจื้อจึงใช้ให้จื่อกง ไปถามหญิงคนนั้น สอบถามและได้รับคำตอบว่า “น้องชายฉันถูกเสือกัดตายเมื่อไม่นานมานี้ ต่อมาสามีของฉันก็ถูกเสือกัดตายอีก มาบัดนี้ลูกฉันยังมาตายเพราะเสือกัดอีก” จื่อกงจึงถามว่า “ทำไมจึงไม่ย้ายบ้านหนีไป” หญิงคนนั้นจึงตอบว่า “เพราะที่นี่ไม่มีรัฐบาลที่กตขี่ประชาชน” ขงจื้อจึงกล่าวกับจื่อกงว่า “จงจำไว้เถิด รัฐบาลที่กตขี่ประชาชนนั้น ร้ายยิ่งกว่าเสือกัด”^{๘๗}

จะเห็นได้ว่าราษฎรที่มีความสุขคือเงื่อนไขประการแรกของประเทศชาติมั่นคง เมื่อราษฎรยากจนย่อมไม่รับคำสอนทางจริยธรรมเมื่อราษฎรไม่รับคุณค่าทางจริยธรรม ความสามัคคีย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ เมื่อปราศจากการสนับสนุนของราษฎร บ้านเมืองตั้งอยู่ไม่ได้^{๘๘} ดังเช่นราชวงศ์ฉินและส่วยเก็บภาษีและเกณฑ์แรงงานอย่างหนัก เพื่อสร้างตำหนักและพระราชวัง มีกำแพงสูงตระหง่าน จึงประสบกับความเสื่อมสุญราชนางอย่างรวดเร็วจนเช่นเดียวกัน ถ้าหากคนเป็นขโมย นี่เป็นเพราะเขาไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่อย่างซื่อสัตย์ได้ ไม่ใช่ความผิดของราษฎร แต่เป็นความผิดของระบบเศรษฐกิจและสังคม ภายใต้การบริหารของผู้ปกครอง^{๘๙}

๓.๗ การยึดหยุ่นในการใช้วิธีการสอน ถ้าผู้สอนสอนอย่างไม่มีตีตมมาจะทิวถี่เสียให้น้อยที่สุด ก็จะมีผลสำเร็จในการเรียนรู้เป็นสำคัญ ไม่กลัวว่าจะเสียเกียรติ ไม่กลัว

^{๘๖} อองซก, ขงจื้อฉบับประชาชนชาวบ้าน, หน้า ๘๘-๘๙.

^{๘๗} เสถียร โพธิ์นันทะ, เมธีตะวันออก, หน้า ๑๒๑-๑๒๒.

^{๘๘} หวางชวนหมิง, กลยุทธ์ผู้นำ, หน้า ๑๒.

^{๘๙} จ้านงค์ ทองประเสริฐ, ผู้แปล. บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน ภาค ๑-๓, หน้า ๒๐๑.

จะถูกรู้สึกว่าแพ้ว บางคราวเมื่อสมควรก็ต้องยอมให้ผู้เรียนรู้สึกตัวว่าเขาเก่ง บางคราวสมควรข่มก็ข่ม บางคราวสมควรอ่อนอ่อนผ่อนตามก็ยอมตามสมควรขัดก็ขัดสมควรคล้อยก็คล้อยสมควรปลอบก็ปลอบ ดังที่ขงจื้อกล่าวไว้ ผู้ไม่กระหายใคร่รู้เราไม่ชี้แนะ หากไม่อยากพูด เราไม่กระตุ้นนำ ถ้าอธิบายมุมหนึ่งแล้วยังคิดอีกสามมุมไม่ออก เราจะไม่สอนซ้ำ^{๙๐} หลักคำสอนของขงจื้อในเรื่องของความกตัญญูส่วนหนึ่งจึงมุ่งมายังบิดามารดาโดยตรง และถือเป็นบุคคลสำคัญที่บุตรธิดาจะต้องเทิดทูนไว้เหนือสิ่งใด ดังคำกล่าวในคัมภีร์จาวีตที่ว่า “เดินไปก้าวหนึ่ง บุตรก็ต้องไม่ลืมบิดามารดา หรือพูดอะไรออกมาคำหนึ่ง บุตรก็ต้องไม่ลืมบิดามารดา”^{๙๑}

๓.๘ การลงโทษและให้รางวัล วิธีการสอนแบบลงโทษและให้รางวัล เป็นวิธีการฝึกมนุษยและสัตว์ที่ผู้ฝึกทั่วไปนิยมใช้กัน ส่วนการฝึกมนุษยของขงจื้อด้วยวิธีลงโทษ คือ การลงโทษตนเอง ซึ่งมีทั้งในทางกฎหมายและกวีศีลธรรม ในทางกฎหมายถือว่ามิชอบปฏิบัติความประพฤติอยู่แล้ว และบทบัญญัติเหล่านี้ โดยความเห็นชอบร่วมกันของสังคม พร้อมทั้งมีบทกำหนดโทษไว้เสร็จเมื่อผู้ใดล่วงละเมิดก็เป็นการกระทำผิดต่อส่วนรวม ต้องถูกลงโทษ มิฉะนั้นจะเป็นผู้ไม่เป็นที่ยอมรับของหมู่คณะทั้งหมดส่วนในทางศีลธรรมที่ สอนไม่ได้ ก็กลายเป็นผู้ที่สังคมทั้งปวงไม่ถือว่าเป็นผู้ที่ควรจะว่ากล่าวสั่งสอน โดยวิธีนี้ถือว่าการลงโทษอย่างรุนแรงที่สุด

๓.๕ ปัญหาและอุปสรรคในการสอน

ปัญหาและอุปสรรคในการสอน มีองค์ประกอบ ๓ ด้าน คือ ๑. อุปสรรคในด้านผู้สอน ๒. อุปสรรคในด้านเนื้อหาธรรม ๓. อุปสรรคในด้านผู้ฟัง สรุปได้ดังนี้

๑. อุปสรรคในด้านผู้สอน ขงจื้อก็ได้ให้ความสำคัญต่อการศึกษานในชีวิตของตนเองเช่นกัน ดังที่บอกไว้ว่า สิบห้าปีตั้งใจ ฝึกงานศึกษาเล่าเรียน สามสิบปีเข้าใจจรรยาประเพณี สี่สิบปีมีความรู้ไม่หลงงมงาย ห้าสิบปีรู้จักภาระหน้าที่ หกสิบปีรู้จักความคิดเห็นของคนอื่น เจ็ดสิบปีทำอะไรได้ตามใจโดยไม่ละเมิดจารีตประเพณี^{๙๒} การไม่เรียนรู้ในจารีตขนบประเพณี ไม่อาจอยู่ในสังคมได้ ถ้าหากราษฎรไม่ได้รับการศึกษาที่ดีพอ ก็ไม่ต่างจากไม้ที่ยังไม่ได้แกะสลัก ย่อมใช้เป็นเครื่องมือประดับบ้านเรือนไม่ได้ ดังคัมภีร์หลี่จี้กล่าวไว้ว่า หยกไม่หลักไม่เป็นเครื่องประดับ คนไม่ได้เรียน ไม่รู้ค่าความเป็นคน^{๙๓} ในชีวิตส่วนตัวของขงจื้อ ท่านได้ให้ความสำคัญต่อการศึกษามาเป็นอันดับหนึ่ง และเมื่อกล่าวแก่ที่สัมพันธ์กับการเมือง ท่านก็ยังคงให้ความสำคัญในระดับต้น ๆ เพราะท่านเห็นว่า การศึกษาของประชาชน จะทำให้การปกครองบ้านเมืองงายยิ่งขึ้น การศึกษาทำให้ประชาชนแยกแยะผิดชอบชั่วดีอะไรควร ไม่ควร และช่วยให้ดำรงตนในสังคมได้ด้วยสติปัญญา ดังคำกล่าวของท่านที่ว่า “เมื่อคนอยู่

^{๙๐} The Analects, book 7 : 8.

^{๙๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘.

^{๙๒} The Analects, Book II : 4.

^{๙๓} อู๋จิง, คัมภีร์ฮ่องเต้, หน้า ๓๐๐.

ในสถานะสูงได้รับการศึกษาแล้ว เขาก็จะรักเพื่อนมนุษย์ และเมื่อคนที่มีสถานะต่ำได้รับการศึกษาแล้ว เขาก็จะปกครองง่ายขึ้น”^{๙๔} ในทรรศนะของขงจื้อ การปกครองกับการศึกษาจึงต้องอาศัยซึ่งกันและกัน

๒. อุปสรรคในด้านเนื้อหาธรรม ปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคม ขงจื้อเห็นว่า ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นนั้น เกิดจากคนไม่ปฏิบัติตามหน้าที่จึงก่อให้เกิดปัญหา ท่านจึงได้เสนอการแก้ไขนามให้ถูกต้อง การแก้ไขนามก็คือการทำหน้าที่ ดังขงจื้อกล่าวว่า หากชื่อไม่ถูกต้อง ภาษาย่อมไม่สอดคล้องกับความจริงของสรรพสิ่ง หากเมื่อภาษาไม่สอดคล้องกับความจริงของสรรพสิ่ง กิจการต่างๆ ย่อมไม่อาจประสบผลสำเร็จ ได้ เมื่อกิจการทั้งหลายไม่ประสบผลสำเร็จ กฎแห่งจารีตและดนตรีย่อมไม่อาจเจริญงอกงาม^{๙๕} หลักจารีตประเพณี ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญ เพราะเป็นหลักการที่จะบอกว่าการทำอะไร ไม่ควรทำอะไรต่อสถานการณ์หนึ่ง ๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งผู้มีจิตใจประกอบด้วยเหรินจะถือเป็นเรื่องสำคัญ เพราะสิ่งที่ทำลงไปแล้ว ย่อมส่งผลกระทบต่อสังคมในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง การเคร่งครัดในเรื่องดังกล่าวถึงถือว่าเป็นการปฏิบัติตามหลักการเหรินเช่นเดียวกัน ขอให้พิจารณาข้อความที่คัดมาจากคัมภีร์ ลุนยี่อ ต่อไปนี้ เอียนเวียนถามเรื่องเมตตาธรรม ขงจื้อกล่าวว่า ควบคุมคำพูดและการกระทำของตนเองให้สอดคล้องกับจริยธรรม (หลี่) ก็คือเมตตาธรรม เมื่อทำได้เช่นนี้แล้ว ผู้คนก็จะยอมรับว่าท่านมีเมตตาธรรม การปฏิบัติเมตตาธรรม ต้องอาศัยตนเอง ไปอาศัยคนอื่นจะมีประโยชน์อะไร ? เอียนเวียนถามอีกว่า ขอถามรายละเอียดที่จะปฏิบัติเมตตาธรรม ขงจื้อตอบว่า สิ่งที่ขัดกับประเพณี (อันดิงาม) ไม่ดู คำพูดที่ขัดกับประเพณี (อันดิงาม) ไม่ฟัง สิ่งที่ขัดกับประเพณี (อันดิงาม) ไม่พูด การกระทำที่ขัดกับประเพณี (อันดิงาม) ไม่ทำ^{๙๖}

๓. อุปสรรคในด้านผู้ฟัง ขงจื้อได้แบ่ง หรือจัดลำดับประเภท ขึ้นตอนลักษณะของบุคคลตามหลักคุณธรรมออกเป็น ๖ ประเภท แต่ละประเภท ขงจื้อได้อธิบายสั้น ๆ ประกอบดังนี้^{๙๗}

๑. สามัญชน คือคนที่ไม่ค่อยเคารพปฏิบัติตามกฎระเบียบ ไม่สามารถกล่าววาจาที่สะท้อนความมีสติปัญญา ไม่เคยคิดจะคบนักปราชญ์ ชีวิตไม่มีเป้าหมาย รู้แต่เรื่องเฉพาะหน้า ไม่มีอุดมคติที่ลึกซึ้งกว้างไกล ไม่มีความเป็นตัวของตัวเอง ชอบเปลี่ยนความคิดตามสภาพแวดล้อมที่เข้ามากระทบ และไม่ยืนหยัดในหลักการ

๒. บัณฑิต คือบุคคลที่แม้ไม่เข้าใจเหตุผลที่ลึกซึ้ง ไม่สามารถบำเพ็ญคุณธรรมอย่างหมดจด แต่ก็มีความรู้และความเชื่อบางอย่าง ทำงานและประพฤติตัวตามหลักการบางอย่าง

^{๙๔} The Analects. Book XVIII : 4.

^{๙๕} The Analects, Book 13 : 3.

^{๙๖} The Analects, book 12:1.

^{๙๗} อองซก, ขงจื้อฉบับปราชญ์ชาวบ้าน, อธิคม สวัสดิญาณ แปล, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เต๋าประยุกต์, ๒๕๔๐), หน้า ๔๔-๔๕. อนึ่ง คำอธิบายดังกล่าว เป็นคำอธิบายที่ขงจื้อมอบตอบคำถามเจ้าแคว้นลู่ที่มาสอบถามถึงวิธีคัดเลือกบุคคลเข้ามาช่วยบริหารบ้านเมือง

เพราะฉะนั้น ถึงระดับความรู้ความเข้าใจจะมีข้อจำกัด ก็กุมความรู้ความเข้าใจในระดับจำกัดนั้นได้ อย่างแม่นยำ ถึงระดับในความสามารถในการพูด จะมีข้อจำกัด ก็เข้าใจเหตุผลที่กำลังพูดอย่างแท้จริง ถึงระดับความสามารถในการสื่อด้วยความประพจน์จะมีจำกัด ก็ระมัดระวังความประพจน์ของตัวเอง เสมอ กล่าวคือ พวกเขาสามารถเผชิญความจริงภายใต้ข้อจำกัดของตัวเอง ความรู้ความเข้าใจและความซื่อสัตย์สุจริตของพวกเขาไม่เปลี่ยนแปลงไปตามฐานะยากดีมีจน

๓. วิญญูชน คือบุคคลที่ทำงานด้วยความทุ่มเท พูดจริงทำจริง ไม่บ่นโทษนินทา พยาบาท มีคุณธรรมสูงส่งเป็นที่ยกย่อง แต่ไม่เย่อหยิ่งทะนงตน มีสติปัญญาเลิศล้ำ แต่ไม่หมกมุ่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ประพฤติตัวอยู่ในทำนองคลองธรรมอย่างเคร่งครัด ท่าทีอบอุ่นนอบน้อม คล้ายไร้สติปัญญา แต่ที่จริงมีความสามารถอันล้ำลึก หาผู้ใดเสมออยาก

๔. นักปราชญ์ (ซิ่นจื่อ) คือบุคคลที่เคารพปฏิบัติกฎหมาย ประพฤติตัวอยู่ในทำนองคลองธรรม มีวาจาเที่ยงแท้เป็นที่เชื่อถือ บำเพ็ญธรรมอย่างแน่วแน่เพียงพอเป็นแบบอย่างแก่ราษฎร สามารถกล่อมเกลาราษฎรโดยไม่เป็นผลร้ายกับตัวเอง ยามสมปรารถนาสามารถแผ่พระคุณสร้างประโยชน์แก่ราษฎรทั่วแผ่นดิน

๖. อริยปราชญ์ (เชิงเหยิน) คือบุคคลที่มีจิตใจสูงส่งนำบุญมาบูชาฟ้าดิน แต่สามารถปรับตัวให้กลมกลืนกับสภาพแวดล้อม มีสติปัญญาแจ่มจ้าดุจแสงแห่งสุริยันจันทรา สามารถหยั่งรู้อากแห่งสรรพสิ่ง ยามดำเนินมรรคธรรม จะประหนึ่งฟ้าดินหล่อเลี้ยงสรรพชีวิตโดยไม่ลำเลิก และราษฎรทั้งปวงหาญไม่ว่ารับบุญคุณท่านแล้ว คนทั่วไปจึงไม่ทราบที่ท่านทำอะไรบ้าง ไม่ทราบว่าท่านมีคุณธรรมสูงส่งเพียงใด ดุจเดียวกับที่ไม่เข้าใจความลับของฟ้าดินและฤดูกาล ทั้งสี่”

ข้าพเจ้าไม่อยากจะสอนผู้ที่ไม่กระตือรือร้นที่จะศึกษาเล่าเรียนและจะไม่อธิบายให้ผู้ไม่พยายามทำให้สิ่งต่าง ๆ แจ่มแจ้งแก่ตนเองฟัง ถ้าข้าพเจ้ายืนอยู่ ณ มุมใดมุมหนึ่งของสี่เหลี่ยม และถ้าหากใครไม่สามารถที่จะกลับมาหาข้าพเจ้าโดยอาศัยมุมอีกสามมุมแล้วละก็ ข้าพเจ้าไม่ไปปรารถนาที่จะต้องไปตรวจจุดนั้นให้ลำบากเปล่า ๆ^{๙๘} “ไม่ผู้แกะสลักไม้ได้ กำแพงดินโสโครก ฉาบแต่งอีกไม่ได้ คนเยี่ยงจ่ายหุยจะตำหนิอะไรได้” และกล่าวอีกว่า แต่ไรมาเราฟังวาจาคนก็เชื่อในความประพจน์ แต่บัดนี้ ฟังวาจาแล้วต้องดูความประพจน์เพราะจ่ายหุยเป็นเหตุ”^{๙๙} ที่เป็นเช่นนี้เพราะจ่ายหุยเป็นบุคคลที่สอนไม่ได้ข้างต้น บัณฑิตถ้าไม่มีความสงบหนักแน่นก็จะไม่มีอิริยาบถที่งดงาม แม้จะมีการศึกษาก็ไม่เกิดประโยชน์ บัณฑิตต้องใกล้ชิดกับผู้มีความสำเร็จ วาจาสัตย์ อย่าคบกับผู้มีคุณธรรมต่ำกว่าตน เมื่อกระทำผิดไปต้องแก้ไขให้ถูกต้องโดยไม่ต้องเกรงว่าใครจะรู้ว่าตนทำผิด^{๑๐๐}

^{๙๘} The Analects, Book XVI : 8.

^{๙๙} The Analects, book 5 : 10

^{๑๐๐} The Analects, book 1 : 8

ในการศึกษาของจื้อจะรับศิษย์ทุกชั้นวรรณะไม่แยกยากดีมีจน ถ่ายทอดความรู้ตามสติปัญญาของผู้เรียนเป็นหลัก จะเห็นได้จาก “ แม้มีเนื้อแห้งเพียงสองชิ้นมาบูชาครูเราก็ยินดีรับเขาเป็นศิษย์” ขอบเขตของการศึกษาของขงจื้อมีหลักปรากฏจากศิษย์ของขงจื้อทำการบันทึกไว้เป็น ๒ ประเด็นด้วยกัน คือ

๑. ในส่วนที่ขงจื้อไม่สามารถสอนได้ ในคัมภีร์ขงจื้อ มีบุคคล ๔ ประเภทที่ขงจื้อสิ้นหวังไม่สามารถสอนได้ คือ ๑)ผู้นอนกลางวัน ๒)คนที่เอาจริงแต่ไม่เที่ยงธรรม โง่เขลาแต่ไม่ใส่ใจ เรียบง่ายแต่ไม่จริงใจ ๓)คนที่ไม่ใส่ใจในการถาม ๔)คนที่เมื่อเยาว์วัยไม่อ่อนน้อมถ่อมตน เมื่อเติบโตใหญ่ไม่สร้างคุณค่าแก่สังคม

๒. ในส่วนที่ขงจื้อสอนและไม่สอน “ผู้ไม่กระหายใคร่รู้เราไม่ชี้แนะ หากไม่อยากพูดเราไม่กระตุ้นนำ ถ้าอธิบายมูมหนึ่งแล้ว ยังคิดอีกสามมูมไม่ได้เราจะไม่สอนซ้ำ”^{๑๐๑}

๔. วิชาและวิธีสอนของขงจื้อ ตลอดชีวิตของขงจื้อสิ่งที่ขงจื้อสอนสรุปได้ ๓ วิชา คือ

๑. กวินิพนธ์ ซึ่งจะช่วยให้จิตใจมนุษย์สูงขึ้น นิสัยเดิมของคนเหมือนกัน การศึกษาฝึกฝนทำให้คนต่างกัน

๒. ขนบธรรมเนียม ซึ่งจะช่วยให้จิตใจมนุษย์มั่นคง

๓. ดนตรี ซึ่งขงจื้อถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้คนมีจิตเมตตา กรุณา และรักความเที่ยงธรรม “จิตที่ตื่นตัวก็เพราะบทกวี จิตที่ผ่องใสงดงามก็เพราะดนตรี”

วิธีที่ขงจื้อสอนโดยใช้ ๔ วิธี คือ

๑) วิธีสอนโดยใช้ ตัวอย่าง “ไม้ผูกแกะสลักไม่ได้ กำแพงดินโสโครกฉาบแต่งอีกไม่ได้ คนเยี่ยงจ่ายหยูจะตำหนิอะไรได้” และกล่าวอีกว่า แต่ไรมาเราฟังวาจาคนก็เชื่อในความประพฤติ แต่บัดนี้ ฟังวาจาแล้วต้องดูความประพฤติเพราะจ่ายหยูเป็นเหตุ”^{๑๐๒} ที่เป็นเช่นนี้เพราะจ่ายหยูเป็นที่สอนไม่ได้ข้างต้น

๒) วิธีสอนโดยใช้แหล่งเรียนรู้ ขงจื้อสอนสาวกโดยใช้กึ่งทั้ง ๕ เป็นตำรา

๓) วิธีสอนโดยใช้สถานการณ์จำลอง ขงจื้อกล่าวว่า บัณฑิตถ้าไม่มีความสงบหนักแน่นก็จะมีอิริยาบถที่งดงาม แม้จะมีการศึกษาก็ไม่เกิดประโยชน์ บัณฑิตต้องใกล้ชิดกับผู้มีความซื่อตรงมีวาจาสัตย์ อย่าคบกับผู้มีคุณธรรมต่ำกว่าตน เมื่อกระทำผิดไปต้องแก้ไขให้ถูกต้องโดยไม่ต้องเกรงว่าใครจะรู้ว่าตนทำผิด^{๑๐๓}

^{๑๐๑} The Analects, book 7 : 8

^{๑๐๒} The Analects, book 5 : 10

^{๑๐๓} The Analects, book 1 : 8.

๔) วิธีสอนโดยใช้การทดลอง ขงจื๊อกล่าวว่า ความผิดพลาดของบัณฑิตเหมือนสุริยคราส - จันทรคราส เมื่อผิดพลาดทุกคนเห็น เมื่อแก้ไขแล้วทุกคนแหงนมอง^{๑๐๔}

ขงจื๊อเห็นว่า มนุษย์เราทุกคน นอกจากความอยู่ดีกินดีในชีวิตประจำวันแล้ว สิ่งที่เขาขาดไม่ได้ก็คือ การศึกษาเพราะรัฐจะมั่นคงย่อมอาศัยการศึกษาที่ดีของราษฎรเป็นรากฐาน การศึกษาเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้จากชีวิต ดังหลักที่ว่า รากฐานดีคืออิฐ รากฐานชีวิต คือการศึกษา

การศึกษาจึงเป็นหน้าที่หลักประการต่อมาที่ผู้ปกครองจะต้องคอยเอาใจใส่ดูแล ผู้ปกครองที่ฉลาดล้วนกลมกล่อมเกล่าให้การศึกษาด้านคุณธรรม ไม่เน้นการลงโทษทัณฑ์ ถ้าหากประชาชนไม่มีอาหารที่จะกิน ผู้ปกครองนำอาหารมาให้ ราษฎรจะอึ้งเพียงมือเดียว แต่ถ้าผู้ปกครองสอนวิธีทำมาหากินให้แก่ราษฎร ราษฎรย่อมมีชีวิตอยู่ได้ทั้งชีวิต เมื่อชีวิตความเป็นอยู่สุขสบาย การปกครองย่อมง่ายขึ้น ขงจื๊อ ได้ให้ความสำคัญแก่การศึกษาเช่นกัน ดังที่ครั้งหนึ่ง^{๑๐๕} ขงจื๊อเดินทางไปยังแคว้นห่วย โดยมีหรัญชัรบถไปส่ง ขงจื๊อได้เห็นความหนาแน่นของราษฎรแคว้นห่วย จึงกล่าวว่า ประชาชนช่างหนาแน่นอะไรเช่นนี้ หรัญชัรบถ กล่าวว่า ประชาชนได้ทวีมากมาย ต่อไปเราจะทำอะไรให้กับพวกเขา ขงจื๊อตอบว่า ทำให้พวกเขามั่งคั่ง หรัญชัรบถถามว่า เมื่อทำให้เขามั่งคั่งแล้ว จะทำอะไรต่อไป ขงจื๊อตอบว่า ให้เขาได้รับการศึกษา ขงจื๊อ ยังกล่าวอีกว่า การไม่เรียนรู้ในจารีตขนบประเพณี ไม่อาจอยู่ในสังคมได้ ถ้าหากราษฎรไม่ได้รับการศึกษาที่ดีพอ ก็ไม่ต่างจากไม้ที่ยังไม่ได้แกะสลัก ย่อมใช้เป็นเครื่องมือประดับบ้านเรือนไม่ได้ ดังคัมภีร์หลี่จี้กล่าวว่า หยกไม่หลกไม่เป็นเครื่องประดับ คนไม่ได้เรียนไม่รู้ค่าความเป็นคน^{๑๐๖}

ในส่วนในชีวิตส่วนตัวขงจื๊อก็ได้ให้ความสำคัญต่อการศึกษาในชีวิตของตนเองเช่นกัน ดังที่บอกไว้ว่า สิบห้าปีตั้งใจ ฝึกฝนศึกษาเล่าเรียน สามสิบปีเข้าใจจรรยาประเพณี สี่สิบปีมีความรู้ไม่หลงมกมาย ห้าสิบปีรู้จักภาระหน้าที่ หกสิบปีรู้จักความคิดเห็นของคนอื่น เจ็ดสิบปีทำอะไรได้ตามใจโดยไม่ละเมิดจารีตประเพณี^{๑๐๗}

จะเห็นได้ว่า ในชีวิตส่วนตัวของขงจื๊อ ท่านได้ให้ความสำคัญต่อการศึกษามาเป็นอันดับหนึ่ง และเมื่อก้าวในแง่ที่สัมพันธ์กับการเมือง ท่านก็ยังคงให้ความสำคัญในระดับต้น ๆ เพราะท่านเห็นว่า การศึกษาของประชาชน จะทำให้การปกครองบ้านเมืองง่ายยิ่งขึ้น การศึกษาทำให้ประชาชนแยกแยะผิดชอบชั่วดี อะไรควร ไม่ควร และช่วยให้ดำรงตนในสังคมได้ด้วยสติปัญญา ดังคำกล่าวของท่านที่ว่า “เมื่อคนอยู่ในสถานะสูงได้รับการศึกษาดีแล้ว เขาก็จะรักเพื่อนมนุษย์ และเมื่อคนที่มี

^{๑๐๔} Ibid. Book book 17 : 21.

^{๑๐๕} Ibid. Book Book 12 : 9 (ดูรายละเอียดใน จานงค์ ทองประเสริฐ, บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน ภาค ๑-๓, หน้า ๔๗)

^{๑๐๖} อุจิง, คัมภีร์ฮ่องเต้, หน้า ๓๐๐.

^{๑๐๗} The Analects, Book 3 : 4.

สถานะต่ำได้รับการศึกษาดีแล้ว เขาก็จะปกครองง่ายขึ้น”^{๑๐๘} ในทรรศนะของขงจื้อ การปกครองกับการศึกษาจึงต้องอาศัยซึ่งกันและกัน

ตลอดชีวิตของขงจื้อ นอกจากการเมืองแล้วท่านได้ให้ความสนใจในด้านการศึกษามองเห็นได้จากการสอนลูกศิษย์ที่ว่า “เมื่อรู้ก็บอกว่ารู้ เมื่อไม่รู้ก็บอกว่าไม่รู้ นี่แหละคือความรู้”^{๑๐๙} หรือการเรียนโดยไม่คิด ไม่ได้อะไร การคิดโดยไม่เรียนเปล่าประโยชน์ ในการศึกษาขงจื้อจะรับศิษย์ทุกชั้นวรรณะไม่แยกยากดีมีจน ถ่ายทอดความรู้ตามสติปัญญาของผู้เรียนเป็นหลัก จะเห็นได้จาก “แม้มีเนื้อแห้งเพียงสองชิ้นมาบูชาครูเราก็มยินดีรับเขาเป็นศิษย์” ขอบเขตของการศึกษาของขงจื้อมีหลักปรากฏจากศิษย์ของขงจื้อทำการบันทึกไว้เป็น ๒ ประเด็นด้วยกัน คือ

๑. ในส่วนที่ขงจื้อไม่สามารถสอนได้ ในคัมภีร์ขงจื้อ มีบุคคล ๔ ประเภทที่ขงจื้อสิ้นหวังไม่สามารถสอนได้ คือ ๑)ผู้นอนกลางวัน ๒)คนที่เอาจริงแต่ไม่เที่ยงธรรม โง่เขลาแต่ไม่ใส่ใจ เรียบง่ายแต่ไม่จริงจัง ๓)คนที่ไม่ใส่ใจในการถาม ๔)คนที่เมื่อเยาว์วัยไม่อ่อนน้อมถ่อมตน เมื่อเติบโตใหญ่ไม่สร้างคุณค่าแก่สังคม

๒. ในส่วนที่ขงจื้อสอนและไม่สอน “ผู้ไม่กระหายใคร่รู้เราไม่ชี้แนะ หากไม่อยากพูดเราไม่กระตุ้นนำ ถ้าอธิบายมุมหนึ่งแล้ว ยังคิดอีกสามมุมไม่ได้เราจะไม่สอนซ้ำ”^{๑๑๐}

“พบปราชญ์พึงทำตนให้เสมอเขา พบพาลพึงตรวจตราปรับปรุงตน”^{๑๑๑}

“ผู้ไม่กระหายใคร่รู้เราไม่ชี้แนะ หากไม่อยากพูด เราไม่กระตุ้นนำ ถ้าอธิบายมุมหนึ่งแล้วยังคิดอีกสามมุมไม่ออก เราจะไม่สอนซ้ำ”^{๑๑๒}

“เดินไปกับอีก ๒ คน ย่อมมีครูเราอยู่ด้วย เลือกเอาข้อดีของเขาแล้วเอาอย่าง พิจารณาข้อบกพร่องของเขาแล้วปรับปรุงตน”^{๑๑๓}

“ใช้การศึกษาคบหามิตร ใช้มิตรเสริมคุณธรรม”^{๑๑๔}

^{๑๐๘} The Analects. Book 18 : 4.

^{๑๐๙} Ibid. Book 2 : 17

^{๑๑๐} Ibid. Book 7 : 8

^{๑๑๑} Ibid. Book 4 : 11.

^{๑๑๒} Ibid. Book 7 : 8.

^{๑๑๓} Ibid. Book 7 : 21.

^{๑๑๔} Ibid. Book 12 : 24.

บทที่ ๔

เปรียบเทียบคำสอนเรื่องการสอนในพระพุทธรเจ้ากับศาสนาขงจื้อ

ในบทนี้ ว่าด้วยการเปรียบเทียบความเหมือนและความต่างในการสอนของพระพุทธรเจ้ากับขงจื้อผู้วิจัยจะเปรียบเทียบในประเด็นที่ได้ศึกษา คือ นิยามและความหมายวิธีการสอนเปรียบเทียบการใช้วิธีจูงใจในวิธีการสอน องค์ประกอบที่ขงจื้อสร้างแรงจูงใจในการสอน ปัญหาและอุปสรรคในการสอน และการนำมาประยุกต์ใช้ ดังต่อไปนี้

๔.๑ เปรียบเทียบนิยามและความหมาย

พระพุทธรเจ้า มีทัศนะว่า หลักคำสอนทั้งหมดเป็นทั้งคำสั่งและคำสอน ถึงแม้ว่าพระพุทธรเจ้าไม่ได้ให้ความหมายของคำสอนว่าหมายถึงอะไร แต่ก็พอนิยามได้ว่า การสอน หมายถึง การกล่อมเกลากิเลสให้เบาบางนั่นเอง จะเห็นได้จาก พุทธคุณบทที่ ๗ ว่า สัตถา เทวมนุสสานัง เป็นครูสอนเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย หมายความว่า ทรงเป็นครูที่ดีทรงสั่งสอนมนุษย์ให้รู้จักประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในภพหน้า ประโยชน์ อย่างยิ่งคือพระนิพพาน และมีได้ทรงสั่งสอนให้รู้จักเฉพาะประโยชน์เท่านั้น ยังทรงสอนให้รู้จักแนวทางที่จะได้รับประโยชน์เหล่านั้น และในพระพุทธรคุณบทที่ ๘ พระคุณบทที่ว่า พุโธ ทรงเป็นผู้ตื่น หมายถึง พระองค์เป็นผู้ค้นพบ สัจธรรมทั้งปวงในสากลพิภพ และยังให้สาวกได้รู้สัจจะที่พระองค์ค้นพบอีกด้วย

ศาสนาขงจื้อ มีทัศนะว่า ขงจื้อ ขงจื้อไม่ได้ให้ความหมายของคำสอนว่าหมายถึงอะไร แต่ก็พอนิยามได้ว่า การสอน หมายถึง การกล่อมเกลานั้นเอง ดังขงจื้อกล่าวไว้ว่า รักเรียนชื่อว่าเข้าใกล้ความรู้ รักที่จะทำอย่าง ขมักขเม่นชื่อว่าเข้าใกล้เมตตา รู้จักละอาย ชื่อว่าเข้าใกล้พลัง ถ้าเข้าใจถึง ๓ สิ่งนี้ ก็ได้ชื่อว่ารู้วิธีขัดเกลาอุปนิสัยตนเอง ถ้ารู้วิธีขัดเกลาอุปนิสัยตนแล้ว ย่อมชื่อว่ารู้ปฏิบัติต่อบุคคลอื่น เมื่อรู้วิธีปฏิบัติต่อบุคคลอื่นแล้ว ย่อมได้ชื่อว่ารู้จักวิธีปกครองรัฐ หรือหมู่คณะ

ตารางที่ ๑ เปรียบเทียบนิยามและความหมาย

พระพุทธรเจ้า	ขงจื้อ
การกล่อมเกลากิเลสให้เบาบาง สัตถา เทวมนุสสานัง เป็นครูสอนเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย หมายความว่า ทรงเป็นครูที่ดีทรงสั่งสอนมนุษย์ให้รู้จักประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในภพหน้า	ขงจื้อไม่ได้ให้ความหมายของคำสอนว่า หมายถึงอะไร แต่ก็พอนิยามได้ว่า การสอน หมายถึง การกล่อมเกลานั้นเอง ดังขงจื้อกล่าวไว้ว่า รักเรียนชื่อว่าเข้าใกล้ความรู้ รักที่จะทำอย่าง ขมักขเม่น ชื่อว่าเข้าใกล้เมตตา รู้จักละอายชื่อว่าเข้าใกล้พลัง

จากตารางข้างต้น พบว่า ทั้งพระพุทธรูปเจ้าและศาสนาขงจื้อ มีทัศนะว่า การสอน คือ การขัดเกลา

๔.๒ เปรียบเทียบวิธีการสอน

พระพุทธรูปเจ้า มีทัศนะว่า ทฤษฎีวิธีการสอนของพระพุทธรูปเจ้าทรงใช้ลีลาการสอน ๔ วิธี ดังนี้

๑. สันทสสนา อธิบายให้เห็นชัดเจน แจ่มแจ้งเหมือนจูงมือไปดูให้เห็นกับตา
๒. สมาทปนา ชักจูงใจให้เห็นจริงด้วย ขวนให้คล้อยตาม จนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติ
๓. สมุตเตชนา ระวังใจให้แกล้วกล้า บังเกิดกำลังใจ ปลุกให้มีอุตสาหะแข็งขันมั่นใจว่า จะทำให้สำเร็จได้ ไม่หวั่นระย่อต่อความเหนื่อยยาก
๔. สัมปหังสนา ขโลมใจให้เข้มแข็ง ระวัง เบิกบาน ฟังไม่เบื่อ และเปี่ยมด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่ตนจะพึงได้รับจากการปฏิบัติ

วิธีที่ทรงสอนของพระพุทธรูปเจ้า ได้ทรงใช้หลายวิธีด้วยกัน ไม่จำกัดอยู่ในวิธีใดวิธีหนึ่ง แต่เปลี่ยนแปลงไปตามความเหมาะสม เหตุการณ์ กาลเทศะ และความพร้อมของผู้ฟังในด้านสติปัญญา สิ่งแวดล้อม เป็นต้น วิธีที่ทรงใช้บ่อย คือ

๑. การสนทนา เป็นวิธีที่ทรงใช้บ่อยกับผู้ที่เข้ามาเฝ้า ผู้ยังไม่เลื่อมใสศรัทธา และยังไม่เข้าใจหลักธรรมในพระพุทธศาสนา จะทรงเป็นฝ่ายถามนำเข้าสู่เนื้อหาแห่งธรรมะ ทำให้ผู้ฟังเกิดความเลื่อมใสศรัทธา โดยใช้การโน้มน้าวใจเป็นหลักในการเผยแผ่
๒. การบรรยาย ทรงใช้ในที่ประชุมใหญ่ ซึ่งผู้ฟังส่วนมากมีความรู้ ความเข้าใจหลัก คำสอนในพระพุทธศาสนาอยู่แล้ว ทรงใช้ความรู้เป็นหลักในการเผยแผ่
๓. การตอบปัญหา เป็นวิธีการสอนที่พระพุทธรูปเจ้าทรงใช้กับผู้เข้ามาเฝ้า เพื่อถามข้อสงสัยของตนเอง พระองค์ทรงใช้ข้อมูลข่าวสารเป็นหลักในการตอบปัญหาแต่ละข้อ โดยพิจารณาถึงลักษณะของปัญหา วิธีที่เหมาะสมกับการตอบปัญหานั้น ๆ ในสังคิติสูตร ได้แยกลักษณะของปัญหาไว้ ๔ ประการ คือ
 - ก. เอกังสพยากรณียปัญหา หมายถึง ปัญหาที่ตอบตรงไปตรงมา
 - ข. ปฏิปุจฉาพยากรณียปัญหา หมายถึง ปัญหาที่ย้อนถามให้ชัดเจนก่อนแล้วจึงตอบ
 - ค. วิภิชชพยากรณียปัญหา ปัญหาที่ควรแยกตอบ
 - ง. ฐปนียปัญหา ปัญหาที่ไม่ควรตอบ หมายถึง ปัญหาที่ไม่มีประโยชน์ ไร้สาระ ทำให้เสียเวลา

ศาสนาของขงจื้อ ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์พบว่า มีหลากหลายวิธี แต่ละวิธีนั้นก็ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น เพราะขงจื้อให้ความสำคัญต่อสถานการณ์ที่กำลังเกิดขึ้น และใช้หลักธรรมและวิธีสอนได้อย่างเหมาะสม ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์พบว่า วิธีการสอนของขงจื้อสรุปได้ ๔ วิธี

๑. วิธีสอนโดยใช้ตัวอย่าง เป็นแบบสนทนา เป็นวิธีสอนที่ขงจื้อใช้บ่อย และโดยมากเป็นวิธีการสอนแบบสนทนาสองต่อสองคือระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน วิธีสอนแบบสนทนานี้ จากข้อมูลที่ปรากฏในคัมภีร์หลุนอีวี่ที่กล่าวไว้ข้างต้นนั้น พบว่า เป็นวิธีที่ขงจื้อใช้มาก เมื่อขงจื้อ พบเห็นผู้ประพฤติผิดศีลธรรมจริยธรรม ท่านก็จะสอนชี้แนะทันที เพราะการสอนศีลธรรมจริยธรรมเป็นเรื่องที่รอเวลาไม่ได้ ต้องทำความเข้าใจให้ถูกต้องทันที

๒. วิธีสอนโดยใช้สถานการณ์จำลอง หรือ แบบบรรยาย วิธีการสอนแบบนี้ ขงจื้อใช้สอนเป็นเป็นกลุ่มคนเหล่านั้นส่วนมากเป็นผู้มีพื้นฐานความรู้ความเข้าใจ มีความเลื่อมใสศรัทธาอยู่แล้ว ฟังเพื่อหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มเติม ในที่นี้ผู้วิจัยจะนำเสนอวิธีการสอนแบบนี้ที่ชัดเจน เพื่อเป็นตัวอย่าง ขงจื้อกล่าวว่า บัณฑิตถ้าไม่มีความสงบหนักแน่นก็จะไม่มีอิริยาบถที่งดงาม แม้จะมีการศึกษาก็ไม่เกิดประโยชน์ บัณฑิตต้องใกล้ชิดกับผู้มีคุณธรรมมีวาจาสัตย์ อย่ายคบกับผู้มีคุณธรรมต่ำกว่าตน เมื่อกระทำผิดไปต้องแก้ไขให้ถูกต้องโดยไม่ต้องเกรงว่าใครจะรู้ว่าตนทำผิด^๑ วิธีสอนแบบบรรยายนี้ ขงจื้อ ใช้วิธีแบบบรรยายสอนที่มีการขยายความเพื่อทำความเข้าใจในหลักธรรมให้ถูกต้อง และสามารถนำไปปฏิบัติได้ถูกต้องด้วย อีกประเด็นหนึ่งที่ต้องใช้วิธีการสอนแบบบรรยายคือ ผู้สอนจึงต้องบรรยายเชื่อมโยงจากหลักธรรมเข้าสู่ภูมิหลังที่เคยมีประสบการณ์มาแล้ว หรือบรรยายเชื่อมโยงจากภูมิหลังที่เคยมีประสบการณ์มาแล้วเข้าสู่หลักคำสอน

๓. แบบถาม-ตอบปัญหา วิธีสอนแบบนี้ ขงจื้อ ใช้วิธีถามเองตอบเองบ้างถามเพื่อให้ผู้ตอบแสดงภูมิปัญญาของตนบ้าง ถาม-ตอบ ปัญหาเกี่ยวกับอีกคนหนึ่งเพื่อให้อีกคนหนึ่งเกิดการเรียนรู้บ้าง ผู้ถามปัญหามีความสงสัยข้องใจในข้อธรรมต่าง ๆ บ้าง ในที่นี้ผู้วิจัยจะนำวิธีสอนแบบนี้ที่ชัดเจนมาเพื่อเป็นตัวอย่าง ดังนี้ ครั้งหนึ่งศิษย์ถามขงจื้อเกี่ยวกับการเมือง ขงจื้อกล่าวว่าไว้ว่า การปกครองหมายถึงการแก้ไขให้ถูกต้อง ถ้านำประชาชนด้วยความถูกต้อง ใครเล่าจะกล้าออกนอกกลุ่มทาง^๒ คำว่า แก้ไขให้ถูกต้องในความหมายของขงจื้อ หมายถึง การแก้ไขข้อให้ถูกต้อง^๓ วิธีการสอนถาม-ตอบปัญหาแบบนี้ ผู้สอนไม่ถามปัญหากับผู้เรียนโดยตรง เพื่อมิให้ผู้เรียนรู้สึกอึดอัดเมื่อถูกถาม แต่ให้ผู้เรียนได้พิจารณาตามคำถาม-ตอบ ในขณะที่ผู้สอนถามคนที่เข้าใจและรู้เรื่องที่ถามนั้นเป็นอย่างดี

๔. วิธีสอนโดยใช้การทดลองหรือแบบเปรียบเทียบ วิธีสอนแบบนี้ ขงจื้อใช้เป็นวิธีสอนศิษย์เปรียบเทียบให้ดู ดังจะเห็นได้จากการสอนการปกครองว่า ในการปกครองตามหลักทางสาย

^๑ Book I:VIII

^๒ The Analects, Book XIII : 18.

^๓ Ibid. Book XIII : 17.

กลาง ย่อมมีศิลปะวิธีในการปกครอง ซึ่งพัฒนาเป็นขั้น ๆ ไป เปรียบเสมือนการเดินทาง คัมภีร์ทางสายกลางได้กล่าวไว้ว่า จะเดินทางไกล ก็ต้องเริ่มจากใกล้ จะปีนเขาสูง ก็ต้องเริ่มจากพื้นดิน การปกครองก็เช่นเดียวกัน จะปกครองคนอื่น ๆ ซึ่งอยู่ไกลได้ ก็ต้องเริ่มจากปกครองคนที่อยู่ใกล้ โดยกระทั่งที่สุดต้องรู้จักปกครอง ตนเองให้ได้เสียก่อน^๔ ขงจื๊อกล่าวว่า ความผิดพลาดของบัณฑิตเหมือนสุริยคราส – จันทรคราส เมื่อผิดพลาดทุกคนเห็น เมื่อแก้ไขแล้วทุกคนแหงนมอง

ตารางที่ ๒ เปรียบเทียบประเภทของความกตัญญู

พระพรพุทธเจ้า	ขงจื๊อ
๑. สันติสนทนา อธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง ๒. สมาทปนา ชักจูงใจให้เห็นจริง ๓. สมมุตเตชนา รั้งใจให้แกลั้วกล้า ๔. สัมปหังสนา ซโลมใจให้เข้มขึ้น วิธีที่ทรงใช้บ่อย คือ ๑. การสนทนา ๒. การบรรยาย ๓. การตอบปัญหา ๔. วิธีสอนโดยแบบเปรียบเทียบ	๑. วิธีสอนโดยใช้ตัวอย่าง เป็นแบบสนทนา ๒. วิธีสอนโดยใช้สถานการณ์จำลอง หรือแบบบรรยาย ๓. แบบถาม-ตอบปัญหา ๔. วิธีสอนโดยใช้การทดลองหรือแบบเปรียบเทียบ

จากตารางข้างต้น พบว่า วิธีการสอนระหว่างพระพรพุทธเจ้ากับศาสนาขงจื๊อ เมื่อว่าโดยจำนวนข้อแล้วไม่ต่างกัน หากว่าโดยรวมแล้วสามารถที่จะสังเคราะห์ร่วมกันได้ ในทุกวิธีการสอน

๔.๓ เปรียบเทียบวิธีจูงใจในการใช้วิธีการสอน

พระพรพุทธเจ้า มีทัศนะว่า พระพรพุทธเจ้าทรงใช้อนุพุทพิกถา เป็นแรงจูงใจในการสอนของพระองค์แก่ศาสนิกของพระองค์ โดยการสอนจากง่ายไปหายาก เทศนาที่แสดงไปโดยลำดับ เพื่อพอกอธยายคัยของสัตว์ให้หมดจดเป็นขั้นๆ จากง่ายไปหายาก เพื่อเตรียมจิตของผู้ฟังให้พร้อม มี ๕ คือ

๑. ทานกถา พรรณนาทาน จะใช้คำอธิบายที่หลากหลาย เช่น คำอธิบายทานโดยตรง, คำอธิบายทานที่เข้าใจง่าย, คำอธิบายทานโดยอุปมาเปรียบเทียบ, คำอธิบายทานบารมี, และทานเพื่อศีล
๒. สีลกถา พรรณนาศีล จะใช้คำอธิบายที่หลากหลาย เช่น คำอธิบายศีลโดยตรง, คำอธิบายศีลที่เข้าใจโดยง่าย, พุทธพจน์สรุปศีล, คำอธิบายศีลอุปมาเปรียบเทียบ, คำอธิบายศีลบารมี, คำอธิบายศีลเพื่อสวรรค์
๓. สัตคกถา พรรณนาสวรรค์ คือ ความสุขที่พึงพร้อมด้วยกาม มีเนื้อหากล่าวถึงความสุขในสวรรค์,

^๔ Chung Yung, ch. xv.

^๕ Chung Yung, ch. xx.

สาเหตุที่ได้อยู่ในสวรรค์, และสวรรค์ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ๔. กามาทีนวกถา พรรณนาโทษของกาม มีเนื้อหากล่าวถึงโทษของกามทั้งหลาย ขั้นตอนที่พระพุทธเจ้าก่อนแสดงอนุปุกพิภกาประกอบด้วย ๔ ขั้นตอน คือ ๑. ตรวจความพร้อมของผู้รับฟัง ๒. แก้ไขปัญหา (สร้างแรงจูงใจ สร้างศรัทธา) ๓. ตรวจสอบศรัทธา ๔. แสดงอนุปุกพิภกา

ศาสนาขงจื้อ มีทัศนะว่า วิธีการอบรมสั่งสอนลูกศิษย์ของท่านคือการปฏิบัติตนให้เป็นแบบอย่าง อ่อนน้อมถ่อมตน อบรมวิชาให้สอดคล้องกับจริต เน้นกระตุ้นให้มีความคิดความอ่าน สิ่งที่ท่านเน้นเป็นอันมากคือ ความกตัญญูต่อบุพการี แต่ในขณะที่เดียวกันท่านก็สนับสนุนให้คบหาปราชญ์ เพื่อจะได้มีกัลยาณมิตรคอยเกื้อหนุนค้ำให้คุณธรรมได้พัฒนา ดังที่กล่าวว่า “ใช้การศึกษาคบหามิตร ใช้มิตรเสริมคุณธรรม ขงจื้อใช้หลักธรรมเป็นแรงจูงใจ คือ ๑. อี้ (Yi) หมายถึงความเหมาะสมต่อสถานการณ์หรือฐานะ ๒. หลี่ (Li) “จารีต” ความเกี่ยวข้องกันระหว่าง เหวิน กับ หลี่ สามารถสรุปได้จากประโยคที่ว่า “ผู้ปฏิบัติตามหลี่ ชื่อว่าเป็นผู้มีเหวิน” และ “ถ้าปราศจากเหวินแล้ว ก็ไม่มีความจำเป็นที่ต้องเกี่ยวข้องกับ หลี่” ๓. เซี่ยว (Hsiao) ความกตัญญูถือว่าเป็นหน้าที่หลัก ๔. ตี้ (ti) ความรักฉันทันหนึ่ง ความรักฉันทันหนึ่ง ๕. จี้ (Chih) ปัญญา (wisdom) ปัญญามีบทบาทสำคัญในการช่วยให้การปฏิบัติตามเหวินไม่ผิดพลาด

ตารางที่ ๓ เปรียบเทียบวิธีจูงใจในการใช้วิธีการสอน

พระพุทธรูปเจ้า	ขงจื้อ
ทานกถา พรรณนาทาน	๑. อี้ (Yi) หมายถึงความเหมาะสม
สีลกถา พรรณนาศีล	๒. หลี่ (Li) “จารีต”
สัคคกถา พรรณนาสวรรค์	๓. เซี่ยว (Hsiao) ความกตัญญู
๔. กามาทีนวกถา พรรณนาโทษของกาม	๔. ตี้ (ti) ความรักฉันทันหนึ่ง
	๕. จี้ (Chih) ปัญญา (wisdom)

จากตารางข้างต้น พบว่า วิธีจูงใจในวิธีการสอนของพระพุทธรูปเจ้าและ ศาสนาขงจื้อ เมื่อสรุปลงแล้วทั้งสองมีหลักของการและกรรมวิธีมีวิธีที่ต่างกันออกไป เมื่อพิจารณาดูเป้าหมายแล้ว ขงจื้อต้องการในโลกนี้เท่านั้น ส่วนพุทธมีเป้าหมายทั้งในโลกนี้และโลกหน้าเป็นวิธีการ

๔.๔ เปรียบเทียบองค์ประกอบที่พระพุทธรูปเจ้ากับขงจื้อสร้างแรงจูงใจในการสอน

องค์ประกอบ ที่พระพุทธรูปเจ้าทรงสร้างแรงจูงใจจนประสบความสำเร็จ พระพุทธรูปเจ้ามีคุณสมบัติที่ช่วยให้การสร้างแรงจูงใจประสบความสำเร็จ ตามแนวพระพุทธคุณ ๓ ประการ คือ

๑. บุคลิกภาพ พระพุทธรูปเจ้าทรงมีพระลักษณะทั้งด้านความสง่างามแห่งพระวรกาย พระสุรเสียงที่ไพเราะน่าฟัง และพระบุคลิกลักษณะอันควรแก่การศรัทธาประกอบด้วย

๑. ทรงมีพระสุรเสียงไพเราะ และตรัสพระวาจาสุภาพ

๒. ทรงมีพระมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ

๓. ทรงมีพระอาการปฏิกิริยามารยาท ทุกอย่างทั้งดงามน่าเลื่อมใส เริ่มแต่สมบัติผู้ดี และมารยาทอันเป็นที่ยอมรับของสังคม ตลอดจนพระบุคลิกลักษณะที่เป็นเสน่ห์ทุกประการ

๒. คุณธรรม แสดงตามแนวพุทธคุณ ๓ คือ ก. พระปัญญาคุณ ข. พระวิสุทธิคุณ ความบริสุทธิ์เป็นพระคุณสำคัญยิ่ง ค. พระกรุณาคุณ อาศัยพระมหากรุณาธิคุณ พระพุทธเจ้าจึงได้เสด็จออกประกาศศาสนา โปรดสรรพสัตว์ ทำให้พระคุณ ๒ อย่างแรกคือพระปัญญาคุณ และพระวิสุทธิคุณเป็นที่ปรากฏ และเป็นประโยชน์ต่อชาวโลกอย่างแท้จริง เสด็จไปช่วยเหลือแนะนำสั่งสอนมนุษย์ทั้งที่เป็นกลุ่มและที่เป็นรายบุคคล โดยไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยากลำบากของพระองค์เอง พระมหากรุณาธิคุณเหล่านี้ ที่พระพุทธเจ้าทรงสร้างแรงจูงใจจนประสบความสำเร็จ คุณสมบัติที่พระองค์ที่พระองค์ทรงใช้ในการสอน

๑. ทรงสอนสิ่งที่จริง และเป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง
๒. ทรงรู้และเข้าใจในสิ่งที่สอนอย่างถ่องแท้สมบูรณ์
๓. ทรงสอนด้วยเมตตา มุ่งประโยชน์แก่ผู้รับคำสอนเป็นที่ตั้ง
๔. ทรงทำได้จริงอย่างที่สอน เป็นตัวอย่างที่ดี
๕. ทรงมีบุคลิกภาพโน้มน้าวจิตใจให้เข้าใจลึซิดสนิทสนมและพึงพอใจได้ความสุข
๖. ทรงมีหลักการสอนและวิธีสอนที่ยอดเยี่ยม

วิธีและอุบายประกอบการสอนหลักธรรมของพระพุทธเจ้านั้น ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์วิธีและอุบายประกอบการสอนหลักธรรมของพระพุทธเจ้า ดังนี้

๑. การยกอุทาหรณ์และการเล่านิทานประกอบ วิธีการสอนโดยยกอุทาหรณ์และการเล่านิทานประกอบการสอนหลักธรรม

๒. การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา
๓. การใช้อุปกรณ์ประกอบการสอน
๔. การปฏิบัติตนเป็นแบบอย่าง การปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างถือว่าเป็นการสอนที่ดีที่สุด

ที่สุด

๕. การเล่นภาษา และเล่นคำ
๖. การรู้จักจังหวะและโอกาส
๗. การยืดหยุ่นในการใช้วิธีการสอน
๘. การลงโทษและให้รางวัล

ในส่วนของศาสนาขงจื้อ องค์ประกอบที่ขงจื้อสร้างแรงจูงใจจนประสบความสำเร็จ ขงจื้อมีคุณสมบัติที่ช่วยให้การสร้างแรงจูงใจประสบความสำเร็จ มี ๓ ประการ คือ

๑. บุคลิกภาพ ผู้วิจัยใคร่ที่จะแยกคุณลักษณะออกเป็น ๒ ประการ

๑.๑ บุคลิกภายนอก หมายถึง ท่าทีหรือลักษณะเช่นนี้ คือบุคคลนี้ เช่น ท่าที่ ชิงชัง เอาจริง อารมณ์ประพัตติของตน โดยจะต้องคำนึงถึงคุณธรรม ๕ ประการคือ เมตตา ธรรมจริยา ปัญญา และสัจจะ ซึ่งทั้ง ๕ ประการนี้ ถ้าวัดได้ว่าเป็นหัวใจคำสอนของขงจื๊อ ทั้งนี้เพราะว่าเป็นเครื่องกำหนดบทบาท หน้าที่ตามฐานะของแต่ละบุคคลกล่าวคือ พระเจ้าแผ่นดินพึงทรงไว้ซึ่ง ความเมตตาธรรม ขุนนางพึงซื่อสัตย์ภักดี บิดาพึงรักใคร่บุตร บุตรพึงกตัญญูต่อบิดา สามีภรรยาพึงให้ เกียรติกันและกัน และมิตรสหายพึงมีสัจจะวาจาต่อกัน

๑.๒ บุคลิกภาพภายใน จะต้องมีความดีภายในที่จะต้องมีความดี และ ความสามารถเป็นหลัก โดยจะไม่ปล่อยให้ความชั่วเกิดขึ้นภายในจิตใจ สร้างความดีให้เกิดขึ้นในจิตใจ ในทรรศนะของขงจื๊อ จะต้องฝึกฝนตนเองอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะคุณธรรมภายในจิตใจ ไม่ว่าจะเป็น เป็นความรัก ความมีสติปัญญา ความกล้าหาญ ความเที่ยงตรง มีความสันโดษยินดี มีความซื่อสัตย์ สุจริต มีสัจจะ และมีการสำรวจจิตใจ ไม่มีความกระวนกระวายหรือหวาดกลัวคำนึงถึงแต่หลักคุณธรรม ครั้งหนึ่ง ขงจื๊อถามจื่อลู่ว่ว่า หยิว เจ้าเคย์พึงความดีทั้ง ๖ และโทษทั้ง ๖ หรือไม่ จื่อลู่วตอบว่า ไม่เคย เห็น จึงกล่าวว่า “นั่งลง เราจะเล่าให้ฟัง”

๑. ชอบคุณธรรมความดีงาม แต่ไม่สนใจการศึกษา จะเกิดความโง่

๒. ชอบวิชาความรู้ แต่ไม่สนใจการศึกษา จะเกิดความฟุ้งซ่านโลเล

๓. ชอบความสัตย์ซื่อ แต่ไม่สนใจการศึกษา จะเกิดภัยแก่ตัว

๔. ชอบความตรงไปตรงมา แต่ไม่สนใจการศึกษา จะเกิดความเร่าร้อน

หยาบคาย

๕. ชอบความกล้าหาญ แต่ไม่สนใจการศึกษา จะเกิดความวุ่นวาย

๖. ชอบความเข้มแข็ง แต่ไม่สนใจการศึกษา จะกลายเป็นคนมูทะลุ

แสดงให้เห็นว่า การสร้างคุณงามความดีให้มีภายในจิตใจนั้น ต้องเริ่มจากตนเอง เป็นสำคัญ ไม่ใช่เริ่มจากบุคคลอื่น

๒. คุณธรรม การที่จะเห็นองค์ประกอบที่ขงจื๊อสร้างเป็นแรงจูงใจในการสอนให้ เต็มขั้นนั้น ขงจื๊อให้ความสำคัญที่ผู้สอนหรือผู้สอน โดยขงจื๊อเสนออุดมคติของความเป็นผู้สอนขึ้นมา ๔ นัยยะ คือ ๑. ชีวิตของความเป็นผู้สอนในทัศนะของขงจื๊อนั้น ผู้ที่เป็นผู้สอนจะต้องไม่หวงวิชา ความรู้ที่ตนมีอยู่จะต้องถ่ายทอดให้แก่ศิษย์โดยไม่ปกปิด นอกจากนี้ยังต้องประพฤติตนเป็นผู้มี “ความรู้คู่คุณธรรม” ๒. ผู้สอนจะต้องเป็นผู้ไม่หลงตนเอง ๓. มีความเต็มใจในการสอน (ฉันทะ) ๔. จะต้องประพฤติแต่สิ่งดีงามเพื่อเป็นตัวอย่างที่ดี

๓. วิธีและอุปบายประกอบการสอนหลักธรรม วิธีและอุปบายประกอบการสอน หลักธรรมของขงจื๊อ ดังนี้ ๑. การยกอุทาหรณ์ ๒ การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา ๓. การใช้อุปกรรม ประกอบการสอน ๔. การปฏิบัติตนเป็นแบบอย่าง ๕. การสอนแบบปฏิบัติเฉพาะรายบุคคล ๖. การ รู้จักจังหวะและโอกาส ๗ การยืดหยุ่นในการใช้วิธีการสอน ๘ การลงโทษและให้รางวัล

ตารางที่ ๔ เปรียบเทียบองค์ประกอบที่พระพุทธรเจ้ากับขงจื้อสร้างแรงจูงใจในการสอน

พระพุทธรเจ้า	ขงจื้อ
๑. บุคลิกภาพ มีภายนอก ภายใน	๑. บุคลิกภาพ มีภายนอก ภายใน
๒. คุณธรรม	๒. คุณธรรม
๓. วิธีการและอุปมาการสอน	๓. วิธีการและอุปมาการสอน
๑) การยกอุทาหรณ์	๑) การยกอุทาหรณ์
๒) การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา	๒) การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา
๓) การใช้อุปกรณ์ประกอบการสอน	๓) การใช้อุปกรณ์ประกอบการสอน
๔) การปฏิบัติตนเป็นแบบอย่าง	๔) การปฏิบัติตนเป็นแบบอย่าง
๕) การสอนแบบปฏิบัติเฉพาะรายบุคคล	๕) การสอนแบบปฏิบัติเฉพาะรายบุคคล
๖) การรู้จักจังหวะและโอกาส	๖) การรู้จักจังหวะและโอกาส
๗) การยืดหยุ่นในการใช้วิธีการสอน	๗) การยืดหยุ่นในการใช้วิธีการสอน
๘) การลงโทษและให้รางวัล	๘) การลงโทษและให้รางวัล

จากทัศนะเปรียบเทียบองค์ประกอบที่พระพุทธรเจ้ากับขงจื้อสร้างแรงจูงใจในการสอน จะเห็นว่าวิธีการคล้ายกัน จะต่างกันบ้างเพียงบริบทของเหตุการณ์เท่านั้น

๔.๕ เปรียบเทียบปัญหาและอุปสรรคในการสอน

พระพุทธรเจ้า ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับปัญหาและอุปสรรคในการสอน มีองค์ประกอบ ๓ ด้าน คือ

๑. อุปสรรคในด้านผู้แสดง สำหรับผู้แสดงคือพระพุทธรเจ้านั้นพระพุทธรองค์อยู่ในฐานะของผู้ไม่มีปัญหา และอุปสรรคในการแสดงธรรมเนื่องจากทรงมีองค์ประกอบทั้งด้านจิตภาพ และกายภาพ

๒. อุปสรรคในด้านเนื้อหา เนื้อหาหลักคำสอนตามคัมภีร์พระไตรปิฎก เป็นเนื้อหาที่ยากต่อการเข้าใจ จึงจำเป็นที่จะต้องแสดงไปตามลำดับ ดังจะเห็นได้จาก การแสดงอนุพุทธพิภคา

๓. อุปสรรคในด้านผู้ฟังธรรม ในสมัยพุทธกาล ผู้ฟังจะมีอุปสรรคในช่วงแรกเท่านั้น เช่น ไม่ศรัทธาเลื่อมใส ไม่สนใจ เบื่อหน่ายชีวิต ยังเชื่อลัทธิเดิมของตนอยู่

การแสดงธรรมของพระพุทธรองค์ที่ประสบผลสำเร็จ มีผู้ฟังได้ดวงตาเห็นธรรมเป็นจำนวนมาก องค์ประกอบที่มีความสำคัญที่สุด คือ ผู้แสดงธรรม เพราะพระพุทธรองค์ทรงมีคุณสมบัติรู้ อธิษฐานวาสนาบารมีของสรรพสัตว์ จึงเลือกที่จะแสดงธรรมกับบุคคลที่มีความพร้อมที่จะบรรลุธรรม เมื่อทรงเลือกบุคคลได้แล้ว ด้วยคุณสมบัติกำหนดรู้ใจของผู้อื่น จึงทรงรู้ว่าบุคคลนั้นยังมีปัญหา

อุปสรรคอยู่ เช่น ยังไม่เลื่อมใสศรัทธา จึงทรงปรับจิตใจให้เขาเลื่อมใสศรัทธาก่อน โดยแสดงปาฏิหาริย์ ๓ คือ (๑) อิทธิปาฏิหาริย์ (๒) อาเทศนาปาฏิหาริย์ (๓) อนุศาสน์ปาฏิหาริย์ อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้ง ๓ อย่างพร้อมกัน เมื่อเขามีศรัทธาสนใจอยากฟังธรรมแล้ว จึงแสดงเนื้อหาธรรมในอนุพุทธพิกถา ที่เหมาะสมกับบุคคลผู้นั้นทำให้มีจิตใจพร้อมรับธรรมชั้นสูง พระพุทธองค์จึงประกาศอริยสัจ ๔ เพื่อให้บรรลุธรรม

ศาสนาขงจื้อ ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับปัญหาและอุปสรรคในการสอน ๓ ด้าน

๑. อุปสรรคในด้านผู้สอน ขงจื้อก็ได้ให้ความสำคัญต่อผู้สอนในชีวิตของตนเอง ดังที่บอกไว้ว่า สิบห้าปีตั้งใจ ปณิธานศึกษาเล่าเรียน สามสิบปีเข้าใจจรรยาประเพณี สี่สิบปีมีความรู้ไม่หลงมกมาย ห้าสิบปีรู้จักภาระหน้าที่ หกสิบปีรู้จักความคิดเห็นของคนอื่น เจ็ดสิบปีทำอะไรได้ตามใจโดยไม่ละเมิดจารีตประเพณี^๖ การไม่เรียนรู้ในจารีตขนบประเพณี ไม่อาจอยู่ในสังคมได้ ดังคัมภีร์หลี่จี้กล่าวไว้ว่า หยกไม่เหล็กไม่เป็นเครื่องประดับ คนไม่ได้เรียน ไม่รู้ค่าความเป็นคน

๒. อุปสรรคในด้านเนื้อหาธรรม ปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคม ขงจื้อเห็นว่า ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นนั้น เกิดจากคนไม่ปฏิบัติตามหน้าที่จึงก่อให้เกิดปัญหา ท่านจึงได้เสนอการแก้ไขนามให้ถูกต้อง การแก้ไขนามก็คือการทำหน้าที่ ดังขงจื้อกล่าวว่า หากชื่อไม่ถูกต้อง ภาษาย่อมไม่สอดคล้องกับความจริงของสรรพสิ่ง หากเมื่อภาษาไม่สอดคล้องกับความจริงของสรรพสิ่ง กิจการต่างๆ ย่อมไม่อาจประสบผลสำเร็จได้ เมื่อกิจการทั้งหลายไม่ประสบผลสำเร็จ กฎแห่งจารีตและดนตรีย่อมไม่อาจเจริญงอกงาม หลักจารีตประเพณี ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญ เพราะเป็นหลักการที่จะบอกว่าควรทำอย่างไร ไม่ควรทำอย่างไรต่อสถานการณ์หนึ่ง ๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งผู้มีจิตใจประกอบด้วยเหรินจะถือเป็นเรื่องสำคัญ เพราะสิ่งที่ทำลงไปแล้ว ย่อมส่งผลกระทบต่อสังคมในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง การเคร่งครัดในเรื่องดังกล่าวถึงถือว่าเป็นการปฏิบัติตามหลักการเหรินเช่นเดียวกัน เอียนเวียนถามเรื่องเมตตาศรัทธา ขงจื้อกล่าวว่า ควบคุมคำพูดและการกระทำของตนเองให้สอดคล้องกับจริยธรรม (หลี่) ก็คือ เมตตาศรัทธา เมื่อทำได้เช่นนี้แล้ว ผู้คนก็จะยอมรับว่าท่านมีเมตตาศรัทธา การปฏิบัติเมตตาศรัทธา ต้องอาศัยตนเองไปอาศัยคนอื่นจะมีประโยชน์อะไร ? เอียนเวียนถามอีกว่า ขอถามรายละเอียดที่จะปฏิบัติเมตตาศรัทธา ขงจื้อตอบว่า สิ่งที่ขัดกับประเพณี (อันดีงาม) ไม่ดู คำพูดที่ขัดกับประเพณี (อันดีงาม) ไม่ฟัง สิ่งที่ขัดกับประเพณี (อันดีงาม) ไม่พูด การกระทำที่ขัดกับประเพณี (อันดีงาม) ไม่ทำ

๓. อุปสรรคในด้านผู้ฟัง ขงจื้อได้จัดลำดับประเภท ขั้นตอนลักษณะของบุคคลตามหลักคุณธรรมออกเป็น ๖ ประเภท แต่ละประเภท ขงจื้อได้อธิบายสั้น ๆ

๑. สามัญชน คือคนที่ไม่ค่อยเคารพปฏิบัติตามกฎระเบียบ

๒. บัณฑิต คือบุคคลที่แม้ไม่เข้าใจเหตุผลที่ลึกซึ้ง ไม่สามารถบำเพ็ญคุณธรรมอย่างหมดจด แต่ก็มีความรู้และความเชื่อบางอย่าง ทำงานและประพฤติตัวตามหลักการบางอย่าง

^๖ The Analects, Book 2 : 4.

๓. วิญญาณ คือบุคคลที่ทำงานด้วยความทุ่มเท พุดจริงทำจริง ไม่ปนโทษนินทา พยาบาท มีคุณธรรมสูงส่งเป็นที่ยกย่อง แต่ไม่เย่อหยิ่งทะนงตน มีสติปัญญาเลิศล้ำ ประพฤติตัวอยู่ใน ทำนองคลองธรรมอย่างเคร่งครัด

๔. นักปราชญ์ (ซิ่นจื่อ) คือบุคคลที่เคารพปฏิบัติกฎหมาย ประพฤติตัวอยู่ใน ทำนองคลองธรรม มีวาจาเที่ยงแท้เป็นที่เชื่อถือ บำเพ็ญธรรมอย่างแน่วแน่เพียงพอเป็นแบบอย่างแก่ ราษฎร สามารถกล่อมเกลาราษฎรโดยไม่เป็นผลร้ายกับตัวเอง ยามสมปรารถนาสามารถแผ่พระคุณ สร้างประโยชน์แก่ราษฎรทั่วแผ่นดิน

๖. อริยปราชญ์ (เชิงเหยิน) คือบุคคลที่มีจิตใจสูงส่งนำบูชาดุจฟ้าดิน แต่สามารถ ปรับตัวให้กลมกลืนกับสภาพแวดล้อม มีสติปัญญาแจ่มแจ้งดุจแสงแห่งสุริยันจันทรา สามารถหยั่งรู้ รากเหง้าแห่งสรรพสิ่ง ยามดำเนินมรรคธรรม

ข้าพเจ้า ไม่อยากสอนผู้ที่ไม่กระตือรือร้นที่จะศึกษาเล่าเรียนและจะไม่อธิบายให้ผู้ไม่ พยายามทำให้สิ่งต่าง ๆ แจ่มแจ้งแก่ตนเองฟัง ถ้าข้าพเจ้ายืนอยู่ ณ มุมใดมุมหนึ่งของสี่เหลี่ยม และถ้าหากใครไม่สามารถที่จะกลับมาหาข้าพเจ้าโดยอาศัยมุมอีกสามมุมแล้วละก็ ข้าพเจ้าไม่ไป ปรารถนาที่จะต้องไปตรวจจุดนั้นให้ลำบากเปล่า ๆ ในส่วนที่ซิ่นจื่อไม่สามารถสอนได้ ในคัมภีร์ ซิ่นจื่อ มีบุคคล ๔ ประเภทที่ซิ่นจื่อสิ้นหวังไม่สามารถสอนได้ คือ ๑)ผู้นอนกลางวัน ๒)คนที่เอา จริงแต่ไม่เที่ยงธรรม โง่เขลาแต่ไม่ใส่ใจ เรียบง่ายแต่ไม่จริงใจ ๓)คนที่ไม่ใส่ใจในการถาม ๔)คน ที่เมื่อเยาว์วัยไม่อ่อนน้อมถ่อมตน เมื่อเติบโตใหญ่ไม่สร้างคุณค่าแก่สังคม ในส่วนที่ซิ่นจื่อสอนและ ไม่สอน “ผู้ไม่กระหายใคร่รู้เราไม่ชี้แนะ หากไม่อยากพูดเราไม่กระตุ้นนำ ถ้าอธิบายมุมหนึ่งแล้ว ยังคิดอีกสามมุมไม่ได้เราจะไม่สอนซ้ำ”

ตารางที่ ๕ เปรียบเทียบ เกี่ยวกับปัญหาและอุปสรรคในการสอน

พระพุทเจ้า	ซิ่นจื่อ
๑. อุปสรรคในด้านผู้แสดง	๑. อุปสรรคในด้านผู้แสดง
๒. อุปสรรคในด้านเนื้อหาธรรม	๒. อุปสรรคในด้านเนื้อหาธรรม
๓. อุปสรรคในด้านผู้ฟัง	๓. อุปสรรคในด้านผู้ฟัง

จากตารางข้างต้นพบว่า ทั้งพระพุทเจ้ากับซิ่นจื่อได้พูดถึงปัญหาและอุปสรรคในการสอน เหมือนกันทั้ง ๓ อย่าง

๔.๖ เปรียบเทียบการนำมาประยุกต์ใช้

คำว่า ประยุกต์ หมายถึง การนำความรู้ในวิทยาการต่าง ๆ มาปรับใช้ให้เป็น ผู้วิจัยเห็นว่าการประยุกต์ใช้วิธีการสอน โดยนำหลักการหรือทฤษฎีทางพระพุทธศาสนาที่เรียกว่าหลักธรรม มาใช้อบรมกายและจิตใจให้มีพฤติกรรมที่พึงประสงค์ของสังคม เพื่อให้การแสดงออกทางกาย วาจา และใจ ของเยาวชนไทยเป็นไปตามวัฒนธรรมที่สังคมยอมรับกันโดยทั่วไป เพราะหลักธรรมนี้เป็นหลักปฏิบัติเพื่อความดีงามทางกาย วาจา ใจ ของมนุษย์ ซึ่งปัจจุบันนิยมเรียกกันว่าจริยธรรม จริยธรรมนี้เป็นมุมมองและคุณค่าที่เกิดขึ้นโดยวิธีใช้แนวทางของศาสนาและสามารถส่งผลต่อพฤติกรรมของบุคคล สอนทั้งพระพุทธเจ้าและขงจื้อต้องประยุกต์ให้เข้ากับวิถีชีวิต เทคโนโลยีที่ทันสมัยในปัจจุบันเราก็นำมาประยุกต์ใช้ในการสอนขบวนการเรียนการสอนนั้นมีสาระสำคัญได้แก่ ผู้สอน ผู้เรียน เนื้อหาสาระที่สอน วิธีการสอน ผลสัมฤทธิ์ของการเรียนการสอน

๑. ผู้สอนผู้สอนต้องมีคุณสมบัติประจำกายและจิตใจนั่นคือพฤติกรรมการใช้ชีวิตประจำวันต้องเป็นแบบอย่างที่ดีแก่เยาวชนโดยการ แนะนำให้ทำ นำให้ดู อยู่ให้เห็น ใจดีเยือกเย็น มีความเอ็นดูและเมตตาต่อศิษย์ ผู้สอนต้องอบรม สั่งสอน ฝึกฝน สร้างเสริมความรู้ ทักษะและนิสัย ที่ถูกต้อง ดีงาม ให้เกิดแก่ศิษย์อย่างเต็มความสามารถ ด้วยความบริสุทธิ์ใจ การดำเนินงานตั้งแต่การเลือกกำหนดกิจกรรมการเรียนที่มุ่งผลต่อการพัฒนาในตัวศิษย์อย่างแท้จริงและจัดให้ศิษย์มีความรับผิดชอบ และเป็นเจ้าของการเรียนรู้ ตลอดจนการประเมินกับศิษย์ในผลของการเรียน และการเพิ่มพูนการเรียนรู้ภายหลังบทเรียนต่าง ๆ ด้วย ความปรารถนาที่จะให้ศิษย์แต่ละคนและทุกคนพัฒนาได้อย่างเต็มศักยภาพและตลอดไป

ผู้สอนต้องประพฤติ ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ศิษย์ทั้งทางกาย วาจา และจิตใจ การแสดงออกอย่างสม่ำเสมอของผู้สอนที่ศิษย์สามารถสังเกตรับรู้ได้เอง และเป็นการแสดงที่เป็นไปตามมาตรฐานแห่งพฤติกรรมระดับสูงตามค่านิยม คุณธรรม และวัฒนธรรมอันดีงาม

ผู้สอนต้องไม่แสวงหาประโยชน์อันเป็นอามิสสินจ้างจากศิษย์ ในการปฏิบัติหน้าที่ตามปกติ และไม่ใช้ให้ศิษย์กระทำการใด ๆ อันเป็นการหาผลประโยชน์ให้แก่ตนโดยมิชอบ การไม่กระทำการใด ๆ ที่จะนำมาซึ่งผลตอบแทนเกินสิทธิที่มี พึ่งได้จากการปฏิบัติหน้าที่ในความรับผิดชอบตามปกติ นอกจากความประพฤติแล้ว ผู้สอนก็ต้องทำหน้าที่วางแผนขั้นตอนการเรียนการสอน ทั้งเนื้อหาและวิธีการ แก่ผู้เรียน จัดบรรยากาศให้เอื้อต่อการเรียนรู้ ช่วยชี้แนะแนวทางการแสวงหาความรู้ที่ถูกต้องให้แก่ผู้เรียนเป็นรายบุคคล

จากข้อมูลที่ผู้วิจัยได้ศึกษาจึงพบว่า ผู้สอนผู้สอนนั้นนอกจากหน้าที่วางแผนการเรียนการสอนแล้ว ผู้สอนต้องมีหลักศีลธรรม จริยธรรม ประจำใจ และต้องมีความประพฤติตนดีงามตามหลักศีลธรรม จริยธรรม และวัฒนธรรม ประเพณี ของชุมชนด้วย

๒. ผู้ฟัง ทั้งพระพุทธศาสนาและศาสนาขงจื้อยึดผู้ฟังเป็นศูนย์กลางในการสอน โดยวางเป้าหมายของการการสอนนั้น อยู่ที่พัฒนาการด้านสติปัญญาและพฤติกรรมที่พึงประสงค์ ได้แก่เป็นคนดี คนเก่ง และเป็นคนมีความสุข

คนดี คือ คนที่ดำเนินชีวิตอย่างมีคุณภาพ มีจิตใจที่ดีงาม มีคุณธรรมจริยธรรม มีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ทั้งด้านจิตใจและพฤติกรรมที่แสดงออก เช่น มีวินัย มีความเอื้อเฟื้อเกื้อกูล มีเหตุผล รู้หน้าที่ ซื่อสัตย์ พากเพียร ขยัน ประหยัด มีจิตใจเป็นประชาธิปไตย เคารพความคิดเห็นและสิทธิของผู้อื่น มีความเสียสละ รักษาสิ่งแวดล้อม สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างสันติสุข

คนเก่ง คือ คนที่มีสมรรถภาพสูงในการดำเนินชีวิต โดยมีความสามารถด้านใดด้านหนึ่งหรือรอบด้าน หรือมีความสามารถพิเศษเฉพาะด้าน เช่น ความสามารถทางด้านคณิตศาสตร์ มีความคิดสร้างสรรค์ มีความสามารถด้านภาษา ดนตรี กีฬา มีภาวะผู้นำ รู้จักตนเอง ควบคุมตนเองได้ เป็นต้น เป็นคนทันสมัย ทันเหตุการณ์ ทันโลก ทันเทคโนโลยี มีความเป็นไทยสามารถพัฒนาตนเองได้อย่างเต็มศักยภาพ และทำประโยชน์ให้เกิดแก่ตนเอง สังคม และประเทศชาติได้

คนมีความสุข คือ คนที่มีสุขภาพกายและใจดี เป็นคนร่าเริง แจ่มใส ร่างกายแข็งแรง จิตใจเข้มแข็ง มีมนุษยสัมพันธ์ มีความรักต่อทุกสรรพสิ่ง มีอิสรภาพปลอดพ้นจากการตกเป็นทาสของอบายมุข และสามารถดำรงชีวิตได้อย่างพอเพียงแก่อัตภาพ

๓. เนื้อหาที่สอนคือหลักธรรม วิธีการสอนคือรูปแบบการเรียนการสอนต่าง ๆ ผลที่ผู้เรียนจะได้รับ วิธีสอนและผลของการสอน วิธีการสอนหลักธรรม ผู้สอนต้องรู้จักบูรณาการวิธีการสอนแบบต่าง ๆ แม้จะเป็นวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าในอดีตกาล หรือวิธีการสอนในปัจจุบันของนักการศึกษา นักวิชาการ นักจิตวิทยา นักปราชญ์ นักเทศน์ เป็นต้น ผู้สอนผู้สอนสามารถนำวิธีการสอนเหล่านั้นมาประยุกต์ใช้ร่วมกันได้

๔.๗ สรุปการประยุกต์หลักธรรมและวิธีการสอนหลักธรรมปัจจุบัน

การสอนที่จะให้ได้ผลนั้น ผู้วิจัยพบว่าไม่มีวิธีการที่ตายตัวแน่นอน ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ที่กำลังเกิดขึ้นและผู้เรียน ถ้าวิเคราะห์วิธีการสอนของพระพุทธเจ้าและพระพุทธสาวก ก็จะได้เห็นได้ชัดเจนว่าวิธีการสอนหลักธรรมแก่เยาวชนของท่านมีหลากหลาย แต่เป้าหมายนั้นอยู่ที่การพัฒนาศักยภาพของเยาวชนให้มีสติปัญญา มีความสุขกาย สุขใจ ซึ่งก็เป็นเป้าหมายการพัฒนาให้เป็นคนดี คนเก่ง และเป็นคนมีความสุข พูดให้สั้นก็คือ เก่ง ดี มีสุข ดังนั้นจึงสรุปหลักธรรมและวิธีการสอนหลักธรรมแก่เยาวชนไทยปัจจุบันได้ ดังนี้

๑. หลักธรรมที่นำมาประยุกต์ใช้สอน สามารถนำหลักคำสอนของศาสนาตนมาใช้ได้ทั้งหมด

๒. วิธีการสอนนั้น ต้องคำนึงถึงวุฒิภาวะผู้ฟัง เช่น ควรพัฒนาเรื่องความมีระเบียบวินัย ทางกาย วาจา ก็ควรสอนให้รู้จัก รู้จำ นำไปปฏิบัติ

๓. วิธีการสอนนั้นต้องสอดคล้องกับเหตุการณ์ปัจจุบัน เช่น เมื่อเกิดเหตุการณ์ที่ขัดต่อหลักศีลธรรมในสังคม ก็ต้องทำความเข้าใจให้ถูกต้องตามหลักศีลธรรมกับเยาวชนทันที สอนด้วยวิธีเล่าเรื่องจากข่าวตามหน้าหนังสือพิมพ์ เป็นต้น ซึ่งปรากฏเหตุการณ์ในสื่ออื่น ๆ

๔. วิธีการสอนสามารถบูรณาการด้วยการสอดแทรกหลักธรรมเข้ากับวิชาต่าง ๆ ได้ เช่น คณิตศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ เป็นต้น สอนด้วยวิธีบรรยายหรือตั้งคำถาม-ตอบ

๕. วิธีการสอนสามารถใช้สื่อได้หลายชนิด เพื่อให้เยาวชนเข้าใจหลักธรรมได้ง่ายขึ้น เช่น ข่าวตามหน้าหนังสือพิมพ์ โทรทัศน์ แม้สิ่งที่อยู่รอบ ๆ ตัวเรา ก็สามารถนำมาใช้เป็นสื่อการสอนหลักธรรมได้ สอนด้วยวิธีนำภาพข่าวจากสื่อสิ่งพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ โดยโยงเข้าหาหลักธรรม

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาเปรียบเทียบวิธีการสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ” นี้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาวิธีการสอนของพุทธเจ้า ๒) เพื่อศึกษาวิธีการสอนของขงจื้อและ ๓) เพื่อเปรียบเทียบวิธีการสอนของพระพุทธเจ้ากับขงจื้อในความเหมือนและความต่าง โดยงานวิจัยนี้ เป็นการศึกษาระดับปริญญาโทโดยอาศัยข้อมูลทางเอกสารเป็นสำคัญ ซึ่งผลการศึกษาพบว่า พระพุทธเจ้าทรงใช้ทฤษฎีวิธีการสอนการสอน ๔ วิธีดังนี้

๑. สันตสนา อธิบายให้เห็นชัดเจน แจ่มแจ้งเหมือนจูงมือไปดูให้เห็นกับตา
๒. สมาทปนา ชักจูงใจให้เห็นจริงด้วย ชวนให้คล้อยตาม จนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติ
๓. สมุตเตชนา ระวังใจให้กลัวกลัว บังเกิดกำลังใจ ปลุกให้มีอุตสาหะแข็งขัน มั่นใจว่าจะทำให้สำเร็จได้ ไม่หวั่นระย่อต่อความเหนื่อยยาก
๔. สัมปหังสนา ขโลมใจให้เข้มขึ้น ระวัง เบิกบาน ฟังไม่เบื่อและเปี่ยมด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่ตนจะพึงได้รับจากการปฏิบัติ

วิธีที่ทรงสอนของพระพุทธเจ้า ได้ทรงใช้หลายวิธีด้วยกัน ไม่จำกัดอยู่ที่บุคคล ในวิธีใดวิธีหนึ่ง แต่เปลี่ยนแปลงไปตามความเหมาะสม เหตุการณ์ กาลเทศะและความพร้อมของผู้ฟังในด้านสติปัญญา สิ่งแวดล้อม เป็นต้น วิธีที่ทรงใช้บ่อย คือ

๑. การสนทนา เป็นวิธีที่ทรงใช้บ่อยกับผู้เข้ามาเฝ้า ผู้ยังไม่เลื่อมใสศรัทธา และยังไม่เข้าใจหลักธรรมในพระพุทธศาสนา จะทรงเป็นฝ่ายถามนำเข้าสู่เนื้อหาแห่งธรรมะ ทำให้ผู้ฟังเกิดความเลื่อมใสศรัทธา โดยใช้การโน้มน้าวใจเป็นหลักในการเผยแผ่
 ๒. การบรรยาย ทรงใช้ในที่ประชุมใหญ่ ซึ่งผู้ฟังส่วนมากมีความรู้ ความเข้าใจหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาอยู่แล้ว ทรงใช้ความรู้เป็นหลักในการเผยแผ่
 ๓. การตอบปัญหา เป็นวิธีการสอนที่พระองค์ทรงใช้กับผู้เข้ามาเฝ้า เพื่อถามข้อสงสัยของตน พระองค์ทรงใช้ข้อมูลข่าวสารเป็นหลักในการตอบปัญหาแต่ละข้อ โดยพิจารณาถึงลักษณะของปัญหา วิธีที่เหมาะสมกับการตอบปัญหานั้นๆ ในสังคิติสูตร ได้แยกลักษณะของปัญหาไว้ ๔ ประการ คือ
- ก. เอกังสพยากรณียปัญหา หมายถึง ปัญหาที่ตอบตรงไปตรงมา

ข. ปฏิบัติจนพยายากรณียปัญหา หมายถึง ปัญหาที่ย้อนถามให้ชัดเจนก่อน แล้วจึงตอบ

ค. วิภาษพยายากรณียปัญหา ปัญหาที่ควรแยกตอบ

ง. ฐปนียปัญหา ปัญหาที่ไม่ควรตอบ หมายถึง ปัญหาที่ไม่มีประโยชน์ไร้สาระ

ส่วนขงจื้อ พบว่า มีหลากหลายวิธี แต่ละวิธีนั้นก็ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น เพราะขงจื้อให้ความสำคัญต่อสถานการณ์ที่กำลังเกิดขึ้น และใช้หลักธรรมและวิธีสอนได้อย่างเหมาะสม ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์พบว่า วิธีการสอนของขงจื้อสรุปได้ ๔ วิธี

๑. วิธีสอนโดยใช้ตัวอย่าง เป็นแบบสนทนา เป็นวิธีสอนที่ขงจื้อใช้บ่อย ระหว่างขงจื้อกับลูกศิษย์ วิธีสอนแบบสนทนานี้ พบว่า เป็นวิธีที่ขงจื้อใช้มาก เมื่อขงจื้อ พบเห็นผู้ประพฤติผิดศีลธรรมจริยธรรม ท่านก็จะสอนชี้แนะทันที เพราะการสอนศีลธรรมจริยธรรมเป็นเรื่องที่รอเวลาไม่ได้ ต้องทำความเข้าใจให้ถูกต้องทันที

๒. วิธีสอนโดยใช้สถานการณ์จำลอง หรือ แบบบรรยาย วิธีการสอนแบบนี้ ขงจื้อใช้สอนเป็นเป็นกลุ่มคนเหล่านั้นส่วนมากเป็นผู้มีพื้นฐานความรู้ความเข้าใจ มีความเลื่อมใสศรัทธาอยู่แล้ว ฟังเพื่อหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มเติม วิธีสอนแบบบรรยายนี้ ขงจื้อ ใช้วิธีแบบบรรยายสอนที่มีการขยายความเพื่อทำความเข้าใจในหลักธรรมให้ถูกต้อง บรรยายเชื่อมโยงจากหลักธรรมเข้าสู่ภูมิหลังที่เคยมีประสบการณ์มาแล้ว หรือบรรยายเชื่อมโยงจากภูมิหลังที่เคยมีประสบการณ์มาแล้วเข้าสู่หลักคำสอน

๓. แบบถาม-ตอบปัญหา วิธีสอนแบบนี้ ขงจื้อ ใช้วิธีถามเองตอบเองบ้างถามเพื่อให้ผู้ตอบแสดงภูมิปัญญาของตนบ้าง ถาม-ตอบปัญหากับอีกคนหนึ่งเพื่อให้อีกคนหนึ่งเกิดการเรียนรู้บ้าง ผู้ถามปัญหาที่มีความสงสัยข้องใจในข้อธรรมต่าง ๆ บ้าง วิธีการสอนถาม-ตอบปัญหาแบบนี้ ผู้สอนไม่ถามปัญหากับผู้เรียนโดยตรง เพื่อมิให้ผู้เรียนรู้สึกอึดอัดเมื่อถูกถาม แต่ให้ผู้เรียนได้พิจารณาตามคำถาม-ตอบ ในขณะที่ผู้สอนถามคนที่เข้าใจและรู้เรื่องที่ถามนั้นเป็นอย่างดี

๔. วิธีสอนโดยใช้การทดลองหรือแบบเปรียบเทียบ วิธีสอนแบบนี้ ขงจื้อใช้เป็นวิธีสอนศิษย์เปรียบเทียบให้ดู ดังจะเห็นได้จาก ขงจื้อกล่าวว่า ความผิดพลาดของบัณฑิตเหมือนสุริยคราส – จันทรคราส เมื่อผิดพลาดทุกคนเห็น เมื่อแก้ไขแล้วทุกคนแหงนมอง

วัตถุดิบประสงค์ข้อที่ ๓ พบว่า พระพุทธเจ้าและขงจื้อมีวิธีการสอนหลักธรรมหลายวิธีด้วยกัน แต่โดยสรุปแล้ว มี ๔ วิธีได้แก่

๑. วิธีสนทนา เป็นวิธีที่ใช้สอนได้ทุกที่ทุกเวลา ซึ่งเป็นวิธีการสอนที่ทันสมัยอยู่เสมอ และทันต่อเหตุการณ์ปัจจุบัน

๒. วิธีบรรยาย เป็นวิธีที่ใช้สอนเพื่อทำความเข้าใจในหัวข้อที่มีเนื้อหาหลักซึ่ง มีความซับซ้อน ต้องขยายความเพื่อทำความเข้าใจให้ถูกต้อง และสามารถใช้อธิบายชวนที่มีจำนวนมาก ๆ หรือเมื่อมีผู้สงสัยในหลักธรรมมาถามเพื่อให้หายสงสัย ก็ใช้การบรรยายขยายความ

๓. วิธีถาม-ตอบปัญหา เป็นวิธีการสอนเพื่อพิสูจน์ความเข้าใจของเยาวชนต่อหลักธรรมที่ได้ศึกษาและปฏิบัติแล้ว สำเร็จตามวัตถุประสงค์การเรียนการสอนหรือไม่ บางครั้งพระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการถาม-ตอบปัญหากับคนหนึ่ง เพื่อให้อีกคนหนึ่งผู้ฟังอยู่ด้วยได้เข้าใจในหลักธรรมนั้น

๔. วิธีวางข้อบังคับ เป็นวิธีการสอนเพื่อสร้างศรัทธาให้ผู้เรียนเกิดความเชื่อมั่น อาจหาญที่จะปฏิบัติตาม และเป็นวิธีการลงโทษแก่ผู้ไม่ปฏิบัติหรือปฏิบัติผิดต่อคำสั่งสอน

วิธีการสอนทั้ง ๔ แบบนี้ พระพุทธเจ้าและขงจื้อใช้มากคือ วิธีสนทนาและวิธีบรรยาย

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาเปรียบเทียบวิธีการสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ” มีข้อเสนอแนะดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้

๑. ควรนำหลักธรรมเกี่ยวกับคำสอนในทางพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อไปประยุกต์ใช้ในสังคมไทยยุคปัจจุบัน

๒. เทคโนโลยีกับการพัฒนาการเผยแผ่ศาสนา

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยต่อไป

๑. ควรมีการทำวิจัยเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบเทคโนโลยีกับการเผยแผ่: ศึกษากรณีพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาขงจื้อ”

๒. ควรมีการทำวิจัยเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบทัศนคติความพึงพอใจในการสอนศาสนาของศาสนิกผ่านทางอินเทอร์เน็ต” ในเชิงปริมาณ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรง
พิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

Max Muller, (ed.), The Sacred Books of The East Vol. iii : Delhi : Motilall
Banarsidass, 1966.

_____. The Sacred Books of The East vol. xvi : Delhi : Motilall Banarsidass,
1966.

_____. The Sacred Books of The East vol. xxvi : Delhi : Motilall Banarsidass,
1966.

_____. The Sacred Books of The East vol. xxvii : Delhi : Motilall Banarsidass,
1966.

Arther Waley, (trans.). The Analects of Confucius. New York : A Vintage Book, 1938.

Ezra Pound, (trans.). The Great Digest, The Unwobbling, The Analects. New York
: A New Directions Book, 1969.

จ่านงค์ ทองประเสริฐ, บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน ภาค ๑-๓, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘

ล. เสถียรสุด, แปล. คัมภีร์ขงจื้อ. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : ภาพพิมพ์, ๒๕๓๖.

ละเอียต ศิลาน้อย, แปล. สร้างชีวิตและสังคมตามหลักขงจื้อ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอก
หญ้า, ๒๕๓๕.

ศักดิ์ระวี, แปล. คัมภีร์ทางสายกลางขงจื้อ. กรุงเทพมหานคร : ประตุ่ลาย, ๒๕๓๖.

เสถียร โปอินันทะ. เมธิตันออก. กรุงเทพมหานคร : ธีระการพิมพ์, ๒๕๔๔.

สุวรรณ สภาอานันท์, หลุนอี่ว : ขงจื้อสนทนา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

อมร ทองสุก, แปล. คัมภีร์หลุนอี่ว. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ชุมชนหัวตร, ๒๕๔๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ

เกษม บุญศรี. **พุทธมงคล เล่ม ๑ - ๔**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๗.

คณะกรรมการแผนกตำรามหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย. **มังคลัตถที่ปนี เล่ม ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____ . **มังคลัตถที่ปนี เล่ม ๔**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

_____ . **พุทธศาสนสุภาษิต** พิมพ์ครั้งที่ ๒๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

ดวงเดือน พันธุนาวิน และคณะ. **จริยธรรมของเยาวชนไทย**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๐.

ทัศน์ะ พินิจกานนท์. **มงคลชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์กึ่งหัน, ๒๕๔๑.

นวม สงวนทรัพย์, พ.ท., **ปรมาจารย์ขงจื้อ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๓๓.

บรรจบ บรรณรุจิ. **อสีติมหาสาวก**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

ป. หลงสมบุญ, พันตรี. **พจนานุกรม มคอ -ไทย**. กรุงเทพมหานคร : อาหารการพิมพ์, ๒๕๔๐.

ปิ่น มุกข์กันต์. **มงคลชีวิต ภาค ๑ - ๓**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

_____ . **บทบาทบรมครู**. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๕.

พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์ (สมาน พรหมอยู่/กัลยาณธมโม). **พุทธประวัติตามแนวปฐมสมโพธิ**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระเทพปริยัติโมลี, (ทองดี สุรเตโช). **พระในบ้าน**. กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียงจงเจริญ, ๒๕๓๖.

พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญา นันทภิกขุ). **กัตถุญกตเวที เป็นเครื่องหมายของคนดี**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๖.

พระเทพวิสุทธิเมธี. (พิจิตร จิตตวณโณ). **พระคุณแม่**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

_____ . **การพัฒนาจิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระธรรมกิตติวงศ์, (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต). **คำวัด เล่ม ๔**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ช่อระกา, ๒๕๔๖.

พระธรรมธีรราชฆานูณี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙). **มงคล ๓๘**. กรุงเทพมหานคร : หจก.การพิมพ์พระนคร, ๒๕๓๖.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). การพัฒนาที่ยั่งยืน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๙.

_____ . จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร (พุทธศาสนากับการพัฒนามนุษย์). พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สหธรรมมิก, ๒๕๓๙.

_____ . จิตวิทยาเพื่อการพัฒนาคน ตามแนวธรรมชาติ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สหธรรมมิก, ๒๕๓๖.

_____ . ธรรมกับการพัฒนาชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๑.

_____ . ธรรมนุญชีวิต : พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา กรมการศาสนา, ๒๕๔๑.

_____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____ . พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____ . พัฒนาการแบบองค์รวมของเด็กไทย. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา , ๒๕๔๔.

พระธรรมโกศาจารย์. มงคลชีวิต หลักปฏิบัติมงคล ๓๘ ประการของคนดี. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ม.ป.ป.

_____ . พระพรหมของลูก. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ม.ป.ป.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). คุณบิดามารดาสุพรรณนามหาศาล. พิมพ์ครั้งที่ ๔๗, อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ เป็นกรณีพิเศษ ดร.ชนะชาติ ยามะรัตน์ ต.ม., กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๑.

พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ). พระคุณพ่อ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เลี้ยงช้าง, ๒๕๔๙.

พระมหาอุดม สารเมธี. กัตถุญกตเวทิตา การรู้จักตอบแทนคุณ. นครปฐม : สำนักพิมพ์ระฆังทอง, ๒๕๔๘.

พุทธทาสภิกขุ. ธรรมในฐานะเป็นเครื่องมือสร้างคน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แสงธรรม. ม.ป.ป.

_____ . กัตถุญกตเวทิตาเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก. พระนคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖.

_____ . คุณของบิดามารดา. กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๕๐.

พิชัย นิลทองคำ. ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ ๑ - ๖. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัท พัทยา จำกัด, ๒๕๔๓.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร : ศิริวัฒนา
อินเตอร์พริ้นท์, ๒๕๔๖.

สมภพ ชีวรัฐพัฒน์. **มงคลกับคุณภาพชีวิต (มงคล ๓๘)**. กรุงเทพมหานคร : นานาสั่งพิมพ์.
๒๕๔๒.

สุพัตรา สุภาพ. **สังคมวิทยา**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๗.

สิริคุตโตภิกขุ. **มงคล ๓๘ ประการ**. กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๔.

อริยวงศาตถญาณ (จวน อุฏฐายี). **มงคลในพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์
, ๒๕๓๔.

(๒) วิทยานิพนธ์

ประโยชน์ ส่งกลิ่น. “การวิจัยวิเคราะห์กระบวนการพัฒนาตามแนวคำสอนในมงคลสูตร”.
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
๒๕๔๕.

พระปลัดธณัฐชัย อริญชโย. “การศึกษาเปรียบเทียบหลักทางสายกลางของพุทธปรัชญาเถรวาทกับ
แนวความคิดเรื่องทางสายกลางของขงจื้อ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิต
วิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระมหาคำทอง คุณาธโร (มาหา). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความกตัญญูในพระพุทธศาสนา เถรวาท”.
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระมหาภูเนตุ จันท์จิต. “หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร
มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑.

พระมหาบุญเรือง ปญญาวชิโร. “การศึกษาแนวความคิดเรื่องมนุษยนิยมในปรัชญาขงจื้อ”.
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระมหาวยง ทิวากโร. “การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องเหรินในปรัชญาขงจื้อกับเมตตาใน
พุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระมหาวิชิตพงษ์ ปญญาวชิโร. “การศึกษาเปรียบเทียบคำสอนเรื่องกตัญญูในลัทธิขงจื้อ กับใน
พระพุทธศาสนาที่มีต่อครอบครัว”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระมหาสุชาติ นาถกโร (บวกขุนทด). “การวิจัยเรื่องการสงเคราะห์บุตรและภรรยาใน
พระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระมหาสุชิน สุชีโว (สมบุรณ์สุข). “การวิจัยวิเคราะห์เรื่องหลักการสงเคราะห์ญาติใน
พระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระมหาอดุลย์ คนแรง. “การวิจัยเชิงวิเคราะห์มังคลัตถที่ปณี”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร
มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๑.

พระมหาอภิวิชญ์ อธิปญโญ. “การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาการเมืองขงจื้อกับพุทธปรัชญาเถรวาท”.
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๔๑.

๒. ภาษาอังกฤษ :

Chakravarti, Uma. **The Social Dimensions of Early Buddhism**. Delhi : Munshiram
Manaharal, 1996.

Keown, Damiew. **The Nature of Buddhist Ethics**. New York : University of New York
Press, 1989.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	พระครูสุวัฒนภัทรภรณ์ (สุจิตร ภทฺทจิตฺโต สาระเจริญ)
เกิด	วันที่ ๕ มกราคม ๒๔๙๗
สถานที่เกิด	อำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว
การศึกษา	สำเร็จการศึกษา พุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาสังคมศึกษา จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๕๓.
อุปสมบท	วันที่ ๑๒ มีนาคม ๒๕๒๐.
สังกัด	วัดแก่งสี่เสียด ตำบลสระขวัญ อำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว
หน้าที่	พระสอนศีลธรรม, เจ้าอาวาส, เจ้าคณะตำบล
เข้าศึกษา	วันที่ ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๕๖
สำเร็จการศึกษา	เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๙
ตำแหน่งการปกครอง	เจ้าอาวาสวัดแก่งสี่เสียด เจ้าคณะตำบลสระขวัญเขต ๑
ที่อยู่ปัจจุบัน	วัดแก่งสี่เสียด ตำบลสระขวัญ อำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว

การสอนระหว่างพระพุทธเจ้ากับขงจื้อ

: พระครูสุวัฒนภัทรภรณ์ (สุจิตร สาระเจริญ)

: รหัส ๕๖๐๑๔๐๑๐๙๖

: พธ.ม. (ศาสนาเปรียบเทียบ)

บทคัดย่อ

หลักการสอนของพระพุทธเจ้า ผู้แสดงธรรมแก่คนอื่น ฟังตั้งธรรม ๕ อย่างไว้ในใจ คือ ๑. เราจักกล่าวไปตามลำดับ๒. เราจักกล่าววกเหตุมผลมาแสดงให้เข้าใจ๓. เราจักแสดงด้วยอาศัยความเมตตา๔. เราจักแสดงโดยไม่เห็นแก่อาภิส๕. เราจักแสดงไปโดยไม่กระทบตนและคนอื่น สอนตามสติปัญญาของผู้ฟัง ด้วยวิธีแบบสภาจฉา หรือแบบสนทนา ทรงใช้กับผู้ที่ยังไม่เลื่อมใสศรัทธา แบบบรรยาย ทรงใช้แสดงธรรมประจำวัน แบบตอบปัญหา มีทั้งผู้สงสัยในข้อธรรม ถ้ามเพราะต้องการรู้คำสอน ถ้ามเพื่อเทียบเคียงกับคำสอนในลัทธิของตน และแบบวางกฎข้อบังคับ

หลักการสอนของศาสนาขงจื้อมีหลากหลายวิธี แต่ละวิธีนั้นก็ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น เพราะขงจื้อให้ความสำคัญต่อสถานการณ์ที่กำลังเกิดขึ้น และใช้หลักธรรมและวิธีสอนได้อย่างเหมาะสม ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์พบว่า วิธีการสอนของขงจื้อ สรุปได้ ๔ วิธี วิธีสอนโดยใช้ตัวอย่าง เป็นแบบสนทนา วิธีสอนโดยใช้สถานการณ์จำลอง หรือ แบบบรรยาย แบบถาม-ตอบปัญหา วิธีสอนโดยใช้การทดลองหรือแบบเปรียบเทียบ

คำสำคัญ : การสอน, พระพุทธเจ้า, ขงจื้อ

ABSTRACT

In the perspective of Theravada Buddhism is the principle of Buddha' teaching who is a preacher giving a sermon to people, He establish in Himself, e.g., 1) his instruction or exposition, 2) it has reasoning or refers to causality, 3) it is inspired by kindness, 4) it is not for worldly gain, and 5) it does not hurt oneself or others. He will teach according to the listener's intelligence by the conversation or discuss. He use for the one who is not believe with the explanation, He preach the Dhamma in daily life by the question and answer, there are many person doubt in Dhamma, need to know the doctrines, ask for comparing with their sect's doctrines, and lay down the regulations.

The researcher has found out many methods in the perspective of Confucianism. Each method is upon the situation at that time. Because Confucius emphasis on situations happening and know accordingly the principles and method of teaching. The researcher has found that the method of Confucius's teachings can be concluded in four methods by the conversations, teaching by reproduced situation or explanation, question and answer, teaching by experiment or comparison.

Keywords : Techniques Perceived, Buddha, Confucius

๑. บทนำ

การสอนอย่างที่พระพุทธองค์ ทรงใช้ฝึกฝนพระสาวกของพระองค์ อย่างนายเกสี^๑ ใช้วิธีฝึกม้า ๔ วิธี คือ (๑) นุ่มนวล (๒) รุนแรง (๓) ทั้งนุ่มนวลและรุนแรง และ (๔) ซ้ำทั้ง โดยคำว่า นุ่มนวล นั้นหมายถึงการอธิบายชี้คุณหรืออานิสงค์ แต่บางคนต้องดูต่ำกว่ากล่าว ตำหนิโทษกันบ้าง บางคนใช้วิธีผสมผสานทั้งชี้คุณและชี้โทษ ฉะนั้น ครูอาจจะต้องใช้วิธีรุนแรงคือลงโทษเด็กบ้างถ้าจำเป็น อย่าให้หย่อนหรือตึงเกินไป คือ ตั้งเป้าหมายไว้ว่าต้องการอบรมเด็กให้เป็นอะไร เกณฑ์ในการตัดสินใจว่าจะจัดการกับเด็กแต่ละคนอย่างไร ไม่ให้เป็นแบบอย่างที่ไม่ดีแก่เด็กคนอื่น ครูจะทำอย่างนี้ได้ดีต่อเมื่อครูเองมีคุณธรรม อย่างที่เรียกว่า กำราบคนที่ควรกำราบ ยกย่องคนที่ควรยกย่อง^๒ คุณธรรมจึงเป็นเครื่องมือที่จะป้องกันการถูกตรวจสอบ จากเด็กได้ว่าถ้าดีจริงทำไมครูจึงไม่ทำตามที่ครูสอน การสอนต้องสอนให้รู้ ทำให้ดู และก็เป็นอยู่ให้เห็น สอนให้รู้เพราะครูมีปรีชาญาณ คือทฤษฎี ทำให้ดูเพราะครูมีปฏิบัติ คือปฏิบัติเอง และอยู่ให้เห็นเพราะครูได้เห็นผลด้วยตัวเอง^๓ ในยุคปัจจุบันนี้เป็นยุคข้อมูลข่าวสาร ครูอาจารย์ต้องสอนวิธีการค้นคว้าหาและวิเคราะห์เลือกเฟ้นข้อมูลข่าวสาร ด้วยวิธีการที่เรียกว่าโยนิโสมนสิการ^๔ เพื่อให้เด็กได้รู้จักแยกแยะ และค้นคว้าหาความรู้ได้ด้วยตนเองเพื่อเป็นเครื่องมือในการนำเอาไปใช้ในชีวิตเป็นการ มุ่งให้ผู้เรียน(เด็ก) ได้ปัญญาทั้งสามประการ คือ สุตมยปัญญา (ความรอบรู้เกิดจากการรับข้อมูลข่าวหรือรู้จำ) จินตามยปัญญา (ความรอบรู้เกิดจากการคิดหรือรู้คิด) และภาวนามยปัญญา (ความรอบรู้เกิดจากการทำหรือรู้ทำ)^๕

ส่วนการสอนของขงจื้อ ขงจื้อได้ให้ความสำคัญแก่การศึกษาเช่นกัน ดังที่ครั้งหนึ่ง^๖ ขงจื้อเดินทางไปยังแคว้นเหวย โดยมีหรัณยูชักรถม้าไปส่ง ขงจื้อได้เห็นความหนาแน่นของราษฎรแคว้นเหวย จึงกล่าวว่า ประชาชนช่างหนาแน่นอะไรเช่นนี้

หรัณยู กล่าวว่า ประชาชนได้ทวีมากมายน ต่อไปเราจะทำอะไรให้กับพวกเขา

ขงจื้อตอบว่า ทำให้พวกเขามั่งคั่ง

หรัณยูถามว่า เมื่อทำให้เขามั่งคั่งแล้ว จะทำอะไรต่อไป

ขงจื้อ ตอบว่า ให้เขาได้รับการศึกษา

^๑ อัง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๑๑/๑๖๙-๑๗๑.

^๒ ชุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๙/๕๙๗.

^๓ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), “การเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนา”, ใน พุทธจักร.ปีที่ ๖๒ ฉบับที่ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑ : ๑๒-๑๓.

^๔ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), “โรงเรียนวิถีพุทธเพื่อสังคมไทย”. ใน โรงเรียนวิถีพุทธ. พระศรีวิชัยเมธี (ชนะ ป.ธ.๙).บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗ : ๓๘.

^๕ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), โรงเรียนวิถีพุทธเพื่อสังคมไทย, หน้า ๓๙, ดูเพิ่มเติมใน ที่.ปา.(ไทย) ๑๑/๔๒/๒๗๑.

^๖ The Analects, Book XII : 9 (ดูรายละเอียดใน จำนวนที่ ทองประเสริฐ, ผู้แปล. บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน ภาค ๑-๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘, หน้า ๔๗)

ขงจื้อ ยังกล่าวอีกว่า การไม่เรียนรู้ในจารีตชนบประเพณี ไม่อาจอยู่ในสังคมได้ ถ้าหากราษฎรไม่ได้รับการศึกษาที่ดีพอ ก็ไม่ต่างจากไม้ที่ยังไม่ได้แกะสลัก ย่อมใช้เป็นเครื่องมือประดับบ้านเรือนไม่ได้ดั่งคัมภีร์หลี่จี้กล่าวว่า หยกไม่หลักไม่เป็นเครื่องประดับ คนไม่ได้เรียน ไม่รู้ค่าความเป็นคน ในส่วนของชีวิตส่วนตัว ขงจื้อก็ได้ให้ความสำคัญต่อการศึกษามิชีวิตของตนเองเช่นกัน ดังที่บอกไว้ว่า สิบห้าปีตั้งใจ ปณิธานศึกษาเล่าเรียน สามสิบปีเข้าใจจรรยาประเพณี สี่สิบปีมีความรู้ไม่หลงมกมาย ห้าสิบปีรู้จักภาระหน้าที่ หกสิบปีรู้จักความคิดเห็นของคนอื่น เจ็ดสิบปีทำอะไรได้ตามใจโดยไม่ละเมิด จารีตประเพณี^๗

จะเห็นได้ว่า ในชีวิตส่วนตัวของขงจื้อ ท่านได้ให้ความสำคัญต่อการศึกษามาเป็นอันดับหนึ่ง เพราะท่านเห็นว่า การศึกษาของประชาชน จะทำให้การปกครองบ้านเมืองงายยิ่งขึ้น การศึกษาทำให้ประชาชนแยกแยะผิดชอบชั่วดี อะไรควร ไม่ควร และช่วยให้ดำรงตนในสังคมได้ด้วยคามดีงาม ดังคำกล่าวของท่านที่ว่า “เมื่อคนอยู่ในสถานะสูงได้รับการศึกษาดีแล้ว เขาก็จะรักเพื่อนมนุษย์ และเมื่อคนที่มีสถานะต่ำได้รับการศึกษาดีแล้ว เขาก็จะปกครองงายขึ้น”^๘ มีวิธีการสอน อุดมคติของความเป็นครู๑). ไม่หวงวิชา “ความรู้คู่คุณธรรม” ๒) ไม่หลงตนเอง ๓) มีความเต็มใจในการสอน (ฉันทะ) “ข้าพเจ้าไม่เคยปฏิเสธการอบรมสั่งสอนวิชาความรู้ให้แก่ใครๆ ซึ่งมีความกระหายอยากที่จะเรียนรู้แม้เขาจะยากจนอาจหาได้เพียง เนื้อแห้ง สองชิ้น เพื่อมาเป็นเครื่องตอบแทนน้ำใจก็ตาม” การสอนของขงจื้อแบ่งเป็น ๔ ขั้นตอน คือ ๑. ให้จิตตั้งมั่นในสัจธรรม ๒. ให้ยึดถือคุณธรรม ๓. อย่าละทิ้งกัลยาณธรรม และ ๔. เพลิดเพลินศึกษาศิลปกรรม

ในการศึกษาขงจื้อจะรับศิษย์ทุกชั้นวรรณะไม่แยกยากดีมีจน ถ่ายทอดความรู้ตามสติปัญญาของผู้เรียนเป็นหลัก จะเห็นได้จาก “แม้มีเนื้อแห้งเพียงสองชิ้นมาบูชาครู เราก็มยินดีรับเขาเป็นศิษย์” ส่วนรูปแบบหรือวิธีการสอนของขงจื้อนั้นมี ๔ ขั้นตอน

๑. ให้จิตตั้งมั่นในสัจธรรม (เต๋า)

๒. ให้ยึดถือคุณธรรม (เต็ก-เต๋อ)วิธีสร้างสมคุณธรรม ดังขงจื้อกล่าวว่า ช่างจะทำงานให้ได้ดี ต้องทำเครื่องมือให้คมก่อน อยู่เมืองใดพึงรับใช้ขุนนางผู้มีกัลยาณธรรม คบหาบัณฑิตผู้ทรงกัลยาณธรรมคุณธรรมที่ควรยึดถือตลอดชีวิต “เอาใจเขามาใส่ใจเรา อะไรที่เราไม่ปรารถนา ก็อย่าทำกับผู้อื่น”

๓. อย่าละทิ้งกัลยาณธรรม (ยิ่น- เหญิน)

๔. เพลิดเพลินศึกษาศิลปกรรม

ในการศึกษาทั้ง ๔ ประเด็นข้างต้นนั้น ขงจื้อ ได้กล่าวถึงวิธีการสอนโดยมุ่งผู้เรียนเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้ โดยขงจื้อมองว่า “ในการสอนนักเรียน ถ้าเขายังไม่คิดอยากได้ เราก็ไม่สอนเขาไม่คิดจะพูด เราก็ไม่แนะนำให้เขาพูด ชี้ให้เห็นทิศหนึ่ง เขาไม่สามารถโยงไปได้อีก ๓ ทิศ เราก็ไม่สอนเขาต่อไปอีก”^๙

^๗ The Analects, Book II : 4.

^๘ The Analects. Book XVIII : 4.

^๙ The Analects. Book : VIII

๒. วัตถุประสงค์

- ๑) เพื่อศึกษาวิธีการสอนของพระพุทธเจ้ากับขงจื้อ
- ๒) เพื่อศึกษาเปรียบเทียบวิธีการสอนของพระพุทธเจ้ากับขงจื้อ

๓. วิธีดำเนินการ

- ๑) รวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาที่ต้องการ จากเอกสารทั้งปฐมภูมิ ทุติยภูมิ
- ๒) ศึกษาและวิเคราะห์ในรายละเอียดจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง
- ๓) นำข้อมูลมาเรียบเรียง วิเคราะห์เปรียบเทียบ
- ๔) สรุป และนำเสนอข้อมูลที่ได้จากการศึกษา

๔. บทสรุป

จากการศึกษาเรื่องวิธีการสอนของพระพุทธเจ้ากับขงจื้อ พบดังนี้

พระพุทธรูปเจ้าทรงใช้ทฤษฎีวิธีการสอนการสอน ๔ วิธีดังนี้

๑. สันตัสสนา อธิบายให้เห็นชัดเจน แจ่มแจ้งเหมือนจูงมือไปดูให้เห็นกับตา
๒. สมาทปนา ชักจูงใจให้เห็นจริงด้วย ชวนให้คล้อยตาม จนต้องยอมรับและนำไป

ปฏิบัติ

๓. สมุตเตชนา เร้าใจให้แก่วักล้า บังเกิดกำลังใจ ปลุกให้มีอุตสาหะแข่งขัน มั่นใจว่าจะทำให้สำเร็จได้ ไม่หวั่นระย่อต่อความเหนื่อยยาก

๔. สัมปหังสนา ซโลมใจให้เข้มขึ้น ระวัง เบิกบาน ฟังไม่เบื่อและเปี่ยมด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่ตนจะพึงได้รับการปฏิบัติ

วิธีที่ทรงสอนของพระพุทธเจ้า ได้ทรงใช้หลายวิธีด้วยกัน ไม่จำกัดอยู่ที่บุคคล ในวิธีใดวิธีหนึ่ง แต่เปลี่ยนแปลงไปตามความเหมาะสม เหตุการณ์ กาลเทศะและความพร้อมของผู้ฟังในด้านสติ ปัญญา สิ่งแวดล้อม เป็นต้น วิธีที่ทรงใช้บ่อย คือ

๑. การสนทนา เป็นวิธีที่ทรงใช้บ่อยกับผู้เข้ามาเฝ้า ผู้ยังไม่เลื่อมใสศรัทธา และยังไม่เข้าใจหลักธรรมในพระพุทธศาสนา จะทรงเป็นฝ่ายถามนำเข้าสู่เนื้อหาแห่งธรรมะ ทำให้ผู้ฟังเกิดความเลื่อมใสศรัทธา โดยใช้การโน้มน้าวใจเป็นหลักในการเผยแผ่

๒. การบรรยาย ทรงใช้ในที่ประชุมใหญ่ ซึ่งผู้ฟังส่วนมากมีความรู้ ความเข้าใจหลัก คำสอนในพระพุทธศาสนาอยู่แล้ว ทรงใช้ความรู้เป็นหลักการในการเผยแผ่

๓. การตอบปัญหา เป็นวิธีการสอนที่พระพุทธองค์ทรงใช้กับผู้เข้ามาเฝ้า เพื่อถามข้อสงสัยของตน พระองค์ทรงใช้ข้อมูลข่าวสารเป็นหลักในการตอบปัญหาแต่ละข้อ โดยพิจารณาถึงลักษณะของปัญหา วิธีที่เหมาะสมกับการตอบปัญหานั้นๆ ในสังคิติสูตร ได้แยกลักษณะของปัญหาไว้

๔ ประการ คือ ก. เอกังสพพยากรณ์ปัญหา หมายถึง ปัญหาที่ตอบตรงไปตรงมา ข. ปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา หมายถึง ปัญหาที่ย้อนถามให้ชัดเจนก่อน แล้วจึงตอบ ค. วิภังชพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ควรแยกตอบ ง. ฐปนียปัญหา ปัญหาที่ไม่ควรตอบ หมายถึง ปัญหาที่ไม่มีประโยชน์ไร้สาระ

ส่วนขงจื้อ พบว่า มีหลากหลายวิธี แต่ละวิธีนั้นก็ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น เพราะขงจื้อให้ความสำคัญต่อสถานการณ์ที่กำลังเกิดขึ้น และใช้หลักการและวิธีสอนได้อย่างเหมาะสม ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์พบว่า วิธีการสอนของขงจื้อสรุปได้ ๔ วิธี

๑. วิธีสอนโดยใช้ตัวอย่าง เป็นแบบสนทนา เป็นวิธีสอนที่ขงจื้อใช้บ่อย ระหว่างขงจื้อกับลูกศิษย์ วิธีสอนแบบสนทนา พบว่า เป็นวิธีที่ขงจื้อใช้มาก เมื่อขงจื้อ พบเห็นผู้ประพฤติผิด ศีลธรรมจริยธรรม ท่านก็จะสอนชี้แนะทันที เพราะการสอนศีลธรรมจริยธรรมเป็นเรื่องที่รอเวลาไม่ได้ ต้องทำความเข้าใจให้ถูกต้องทันที

๒. วิธีสอนโดยใช้สถานการณ์จำลอง หรือ แบบบรรยาย วิธีการสอนแบบนี้ ขงจื้อใช้สอนเป็นเป็นกลุ่มคนเหล่านั้นส่วนมากเป็นผู้มีพื้นฐานความรู้ความเข้าใจ มีความเลื่อมใสศรัทธาอยู่แล้ว ฟังเพื่อหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มเติม วิธีสอนแบบบรรยายนี้ ขงจื้อ ใช้วิธีแบบบรรยายสอนที่มีการขยายความเพื่อทำความเข้าใจในหลักการให้ถูกต้อง บรรยายเชื่อมโยงจากหลักการเข้าสู่ภูมิหลังที่เคยมีประสบการณ์มาแล้ว หรือบรรยายเชื่อมโยงจากภูมิหลังที่เคยมีประสบการณ์มาแล้วเข้าสู่หลักคำสอน

๓. แบบถาม-ตอบปัญหา วิธีสอนแบบนี้ ขงจื้อ ใช้วิธีถามเองตอบเองบ้างถามเพื่อให้ผู้ตอบแสดงภูมิปัญญาของตนบ้าง ถาม-ตอบปัญหากับอีกคนหนึ่งเพื่อให้อีกคนหนึ่งเกิดการเรียนรู้บ้าง ผู้ถามปัญหาที่มีความสงสัยข้องใจในข้อธรรมต่าง ๆ บ้าง วิธีการสอนถาม-ตอบปัญหาแบบนี้ ผู้สอนไม่ถามปัญหากับผู้เรียนโดยตรง เพื่อมิให้ผู้เรียนรู้สึกอึดอัดเมื่อถูกถาม แต่ให้ผู้เรียนได้พิจารณาตามคำถาม-ตอบ ในขณะที่ผู้สอนถามคนที่เข้าใจและรู้เรื่องที่ถามนั้นเป็นอย่างดี

๔. วิธีสอนโดยใช้การทดลองหรือแบบเปรียบเทียบ วิธีสอนแบบนี้ ขงจื้อใช้เป็นวิธีสอนศิษย์เปรียบเทียบให้ดู ดังจะเห็นได้จาก ขงจื้อกล่าวว่า ความผิดพลาดของบัณฑิตเหมือนสุริยคราส – จันทรคราส เมื่อผิดพลาดทุกคนเห็น เมื่อแก้ไขแล้วทุกคนแหงนมอง

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าและขงจื้อมีวิธีการสอนหลักธรรมหลายวิธีด้วยกัน แต่โดยสรุปแล้ว มี ๔ วิธีได้แก่

๑. วิธีสนทนา เป็นวิธีที่ใช้สอนได้ทุกที่ทุกเวลา ซึ่งเป็นวิธีการสอนที่ทันสมัยอยู่เสมอ และทันต่อเหตุการณ์ปัจจุบัน

๒. วิธีบรรยาย เป็นวิธีที่ใช้สอนเพื่อทำความเข้าใจในหัวข้อที่มีเนื้อหาลึกซึ้ง มีความซับซ้อน ต้องขยายความเพื่อทำความเข้าใจให้ถูกต้อง และสามารถใช้นสอนเยาวชนที่มีจำนวนมาก ๆ หรือเมื่อมีผู้สงสัยในหลักธรรมมาถามเพื่อให้หายสงสัย ก็ใช้การบรรยายขยายความ

๓. วิธีถาม-ตอบปัญหา เป็นวิธีการสอนเพื่อพิสูจน์ความเข้าใจของเยาวชนต่อหลักธรรมที่ได้ศึกษาและปฏิบัติแล้ว สำเร็จตามวัตถุประสงค์การเรียนการสอนหรือไม่ บางครั้งพระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการถาม-ตอบปัญหากับคนหนึ่ง เพื่อให้อีกคนหนึ่งผู้ฟังอยู่ด้วยได้เข้าใจในหลักธรรมนั้น

๔. วิธีวางข้อบังคับ เป็นวิธีการสอนเพื่อสร้างศรัทธาให้ผู้เรียนเกิดความเชื่อมั่น อาจหาญที่จะปฏิบัติตาม และเป็นวิธีการลงโทษแก่ผู้ไม่ปฏิบัติหรือปฏิบัติผิดต่อคำสั่งสอน

๕. เอกสารอ้างอิง

จำนงค์ ทองประเสริฐ, ผู้แปล. บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน ภาค ๑-๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๒๑, เล่มที่ ๒๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). “การเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนา”. พุทธจักร.ปีที่ ๖๒ ฉบับที่ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑ : ๑๒-๑๓.

_____. “โรงเรียนวิถิปุทธเพื่อสังคมไทย”. ใน โรงเรียนวิถิปุทธ. พระศรีธวัชเมธี (ชนะ ป.ธ.๙). บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗ : ๓๘.